ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ՀՀ Գիտությունների ազգային ակադեմիայի թերթ

ԼՐԱՏԱՐԱԿՎՈՒՄ Է 1993 ԹՎԱԿԱՆԻ ՓԵՏՐՎԱՐԻՑ

29 ՍԵՊՏԵՄԲԵՐԻ 1998 Թ.

№№ 16—17 (125—126)

ԳԻՆԸ՝ 100 ԴՐԱՄ

ՎԻԿՏՈՐ ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄՅԱՆԻ ԾՆՆԴՅԱՆ 90-ԱՄՅԱԿԻ ՀԱՆԴԻՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Մեր ժամանակների մեծագույն աստղաֆիզիկոսներից մեկի, հանճարեղ հայի, մեծ քաղաքացու ու հայրենասերի, գիտության կարկառուն կազմակերպչի, աշխարհահռչակ գիտնական Վիկտոր Համազասպի Համբարձումյանի ծննդյան 90-ամյակին նվիրված հանդիսությունների ամփոփումն էր Հայաստանի գիտությունների ազգային ակադեմիայի սեպտեմբերի 17-ի ընդհանուր ժողովը:

Դահլիճի մուտքի երկու կողմերում հենց նոր տեղադրվել են հայ գիտության մեծ երախտավորներ, ակադեմիկոսներ Հովսեփ Օրբելու և Վիկտոր Համբարձումյանի՝ Հայաստանի գիտությունների ակադեմիայի հիմնադիրների, կիսանդրիները (հեղինակ՝ քանդակագործ Ֆերդինանդ Առաքելյան):

Վիկտոր Համբարձումյանի հիշատակին նվիրված հանդիսավոր ժողովը բացեց ՀՀ ԳԱԱ պրեզիդենտ, ակադեմիկոս Ֆադեյ Սարգսյանը:

Հայ ժողովրդի մեծանուն զավակի, համաշխարհային քաղաքակրթությանն ու գիտությանը, տիեզերագիտությանն ու հայ գիտությանը բերած նրա վիթխարի վաստակի, մարդու, գիտնականի, ուսուցչի, քաղաքացու և հայրենասերի նրա հրաշալի հատկությունների մասին խոսեցին ակադեմիկոս Ռադիկ Մարտիրոսյանը, Գերաշնորհ Ներսես արքեպիսկոպոս Պոզապալյանը, ակադեմիկոս Դավիթ Սեդրակյանը, Հայաստանի Հանրապետության Ազգային ժողովի նախագահ Խոսրով Հարությունյանը, Վենետիկի համալսարանի հայագիտության ամբիոնի վարիչ, ՀՀ ԳԱԱ արտասահմանյան անդամ Լևոն Զեքիյանը, ակադեմիկոս Գևորգ Ղարիբջանյանը, հանրապետության «Գիտելիք» ընկերության նախագահ Լորիս Քալաշյանը:

Այնուհետև ակադեմիայի պրեզիդենտ Ֆադեյ Սարգսյանը հանդիսավոր ժողովի մասնակիցներին հրավիրեց այն տան մոտ, ուր ապրել և աշխատել էր Վիկտոր Համբարձումյանը: Տան դիմաց, մայթեզրին, հայկական բազալտից պատրաստված մեծադիր, քանդակազարդ Վիկտոր Համբարձումյանին ձոնված հուշակոթող է: Տիեզերքը ներկայացնող քարակոփ պատկերը եզրագծված է հետևյալ բառերով. «Ակադեմիկոս Վիկտոր Համազասպի Համբարձումյան. հայ մեծ գիտնական, աշխարհահռչակ աստղագետ, ՀՀ ԳԱԱ պրեզիդենտ»:

Հուշակոթողի մոտ (հեղինակներ՝ Ջիմ Թորոսյան և Լիզա Չոլախյան) շարունակվեց երախտիքի, հիացումի և անկեղծ մեծարանքի այն սրտաբուխ ու ջերմ մթնոլորտը, որ սկսվել էր դահլիճի կամարների տակ:

Վիկտոր Համազասպի Համբարձումյանի հիշատակի հավերժացմանը նվիրված հանդիսությունները ավարտվեցին Բյուրականում: Թարմ ծաղիկներ դրվեցին նրա շիրիմին:

Վիկտոր Համբարձումյանի 90-ամյակին նվիրված հանդիսությունները ոչ միայն երախտիքի տուրք էին մեծահամբավ գիտնականի հիշատակին, այլև հավաստիացում, որ կշարունակվեն Համբարձումյանական ավանդույթները, կպահպանվի հայ գիտության, Հայաստանի գիտությունների ազգային ակադեմիայի փառքն ու համբավը: Եվ հենց այդ էլ կլինի Վիկտոր Համբարձումյանի հիշատակի հավերժության ու անմահության առհավատչյան:

(Կարդացեք 2-րդ էջում)

ՀՀ ԳԱԱ ՊՐԵԶԻԴԵՆՏ, ԱԿԱԴԵՄԻԿՈՍ ՖԱԴԵՅ ՍԱՐԳՍՅԱՆԸ՝ 75 ՏԱՐԵԿԱՆ

Լրացավ Հայաստանի Հանրապետության գիտությունների ազգային ակադեմիայի պրեզիդենտ, հաշվողական տեխնիկայի և կառավարման ավտոմատացված համակարգերի բնագավառում խոշոր մասնագետ, ակադեմիկոս Ֆ. Սարգսյանի ծննդյան 75 տարին:

Կես դարից ավելի ակադեմիկոս Ֆ. Սարգսյանը ակտիվորեն մասնակցում է Հայաստանի գիտական և հասարակական-քաղաքական կյանքին:

Գիտնական ակադեմիկոս Ֆ. Սարգսյանին բնորոշ են մտքի պարզությունը, հասունացած հիմնահարցերի նկատմամբ վերլուծական մոտեցումը, որոշումների համարձակությունն ու նորարարությունը, եզրահանգումների կշռադատվածությունը, պահպանողականության և դոգմատիզմի մերժումը, նորի, առաջավորի մշտական աջակցումը:

Գիտնականի և գիտության կազմակերպչի տաղանդը փայլուն դրսևորվեց 1963—1978 թթ., երբ ակադեմիկոս Ֆ. Սարգսյանը գլխավորում էր Երևանի մաթեմատիկական մեքենաների գիտահետազոտական ինստիտուտը:

Ռազմավարական ճիշտ ընտրությունը Ֆ. Սարգսյանին հնարավորություն ընձեռեց ինստիտուտը կողմնորոշելու կարևորագույն պետական ծրագրերի իրագործմանը՝ զինված ուժերի ու ժողովրդական տնտեսության համար հաշվողական տեխնիկայի միջոցների և համակարգերի ստեղծման ուղղությամբ: Ինստիտուտի գործունեության հիմնական ուղղությունները դարձան փոքր մեքենաների, միջին արտադրողականության ԷՀՄ-երի և ավտոմատացված կառավարման համակարգերի մշակումը:

Բացառիկ է Ֆ. Սարգսյանի դերը այնպիսի նոր գիտատեխնիկական ուղղության ձևավորման գործում, ինչպիսին է ավտոմատացված կառավարման համակարգերի մշակումը: Նրա ջանքերով Հայաստանի գիտատեխնիկական ներուժը ներգրավվեց երկրի պաշտպանության համար սկզբունքային նշանակություն ունեցող ամենաբարդ հիմնահարցերի լուծմանը: Սարքավորման և նոր օպերացիոն համակարգի ստեղծման այդ ծավալուն ծրագիրը, որն ապահովում էր նրա բարձր հուսալիությունն ու արտադրողականությունը, հիմնըված էր ինքնատիպ ճարտարագիտական մոտեցումների և առաջավոր ճարտարագիտա-տեխնիկական մտքի նվաճումների վրա:

Ֆ. Սարգսյանի ղեկավարությամբ և անձնական մասնակցությամբ մշակվեցին և արտադրության մեջ ներդրվեցին «Նաիրի», «Հրազդան», ԵՍ—1030, ՀՀ—1010, ԵՍ—1045, ՄՀՀ և այլ ԷՀՄ-ներ: Ինստիտուտը դարձավ միջին արտադրողականության ԷՀՄ-երի միասնական մոդելների գլխադաս մշակողը:

Ինստիտուտում ձևավորվեց գիտնականների և առաջատար մասնագետների դպրոց, որի հիմնադիրներից մեկը և գիտական ղեկավարն իրավամբ համարվում էր ակադեմիկոս Ֆ. Սարգսյանը: Նրա աշխատությունները ծանրակշիռ ավանդ են հաշվողական տեխնիկայի և ինֆորմատիկայի բնագավառում:

Ակադեմիկոս Ֆ. Սարգսյանը խոշոր պետական գործիչ է: 12 տարի լինելով Հայաստանի կառավարության նախագահ, նա մեծապես նպաստել է Հայաստանի տնտեսական կառուցվածքի կատարելագործմանը, արդյունաբերության, գյուղատնտեսության, շինարարության և այլ բնագավառներում նորագույն ճյուղերի ստեղծմանը և զարգացմանը: Այդ ուղղությամբ ամենակարևորը այնպիսի բնագավառների բուռն զարգացումն էր, ինչպիսին են ռադիոէլեկտրոնիկան, ճշգրիտ մեքենաշինությունը և սարքաշինությունը, ինչպես նաև հանրապետության էկոլոգիական վիճակի խիստ բարելավմանը ուղղված լուրջ աշխատանքների անցկացումը:

1993 թ. Ֆ. Սարգսյանը ընտրվել է Հայաստանի Հանրապետության գիտությունների ազգային ակադեմիայի պրեզիդենտ: Նրա ղեկավարությամբ ՀՀ ԳԱԱ համակարգում մեծ աշխատանք է տարվել Հայաստանի գիտության կազմակերպման, գիտական ներուժի պահպանման և զարգացման ուղղությամբ:

Ակադեմիկոս Ֆ. Սարգսյանի նախաձեռնությամբ կազմակերպվել են նպատակաուղղված հետազոտություններ երկրի պաշտպանության, ինֆորմատիկայի, ժամանակակից գիտության այլ կարևորագույն ուղղությունների գծով: Նրա ղեկավարությամբ ստեղծվել է ակադեմիական գիտահետազոտական կոմպյուտերային ցանց, որը հնարավորություն ընձեռեց մուտք գործել դեպի համընդհանուր տեղեկատվական ռեսուրսները: Իրեն հատուկ եռանդով նա կարողացավ էապես ընդլայնել ակադեմիայի միջազգային համագործակցությունը:

Ակադեմիկոս Ֆ. Սարգսյանը ԽՍՀՄ-ի Պետական մրցանակների և Ուկրաինայի Պետական մրցանակի դափնեկիր է, արժանացել է բազմաթիվ կառավարական պարգևների, բազմաթիվ արտասահմանյան և հայրենական ակադեմիաների, միջազգային գիտական և գիտատեխնիկական ընկերությունների անդամ է:

Ֆ. Սարգսյանը հանրապետության Ազգային ժողովի պատգամավոր է: Այսօր ևս ակադեմիկոս Ֆ. Սարգսյանը պատվով է կատարում քաղաքացու և պետական գործչի իր բարձր պարտքը, իր գիտելիքներն ու փորձը նվիրելով անկախ Հայաստանի կայացման գործընթացին:

ՀՀ ԳԱԱ պրեզիդենտ, ակադեմիկոս Ֆ. Տ. Սարգսյանի ծննդյան 75-ամյակին էր նվիրված ՀՀ ԳԱԱ նախագահության ընդլայնված նիստը, որին մասնակցում էին նախագահության անդամները, գիտնականներ, պետական, հասարակական գործիչներ, հյուրեր արտասահմանից: Բացելով նիստը, ակադեմիկոս Սերգեյ Համբարձումյանը բարձր գնահատեց Ֆադեյ Սարգսյանին՝ գիտնականին, պետական-հասարակական գործչին, քաղաքացուն և գործընկերոջը:

Հոբելյարին ողջունեցին և շնորհավորական ուղերձներ հանձնվեցին՝ ՀՀ նախագահ Ռոբերտ Քոչարյանի, Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Գարեգին Առաջինի, ՀՀ վարչապետ Արմեն Դարբինյանի անունից: Ջերմ էր ՀՀ պաշտպանության նախարար Վազգեն Սարգսյանի խոսքը՝ ուղղված բանակի գեներալ Ֆադեյ Սարգսյանին: ՀՀ ԳԱԱ նախագահության ողջույնը հրապարակեց ակադեմիկոս-քարտուղար Վլադիմիր Բարխուդարյանը:

Հոբելյարին շնորհավորանքի ջերմ խոսքեր ասացին հանրապետության գիտական կազմակերպությունների, բուհերի բազմաթիվ ներկայացուցիչներ, աշխատանքային ընկերները: Ֆ. Սարգսյանը շնորհակալություն հայտնեց ելույթ ունեցողներին և հոբելյանի առթիվ ստացված բազմաթիվ ուղերձների և շնորհավորանքների հեղինակներին:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱՅԻ ՊՐԵԶԻԴԵՆՏ ՊԱՐՈՆ ՖԱԴԵՅ ՍԱՐԳՍՅԱՆԻՆ

Հարգելի պարոն Սարգսյան,

Ջերմորեն շնորհավորում եմ Ձեր ծննդյան 75-ամյա տարելիցը:

Ավելի քան 50 տարի Դուք ակնառու պետական, գիտական, հասարակական գործունեություն եք ծավալում հանրապետությունում, ապրում մեր ժողովրդի հոգսերով:

Դուք մեծապես նպաստում եք հայրենական գիտության զարգացման, գիտնականների երիտասարդ սերնդի կրթման ու դաստիարակման, գիտական ներուժի պահպանման, հայ գիտական միտքն ըստ արժանվույն միջազգային գիտական ասպարեզում ներկայացնելու գործին:

Խորապես գնահատելի է նաև Ձեր ազգանվեր գործունեությունը մեր ժողովրդի համար վերջին դժվարին տասնամյակի ընթացքում, երբ Դուք հաղթահարելով բազմաթիվ խոչընդոտներ՝ հավատարիմ մնացիք գիտնականի և հասարակական գործչի կոչմանը, ակտիվորեն մասնակցեցիք նորանկախ Հայաստանի կայացմանը:

Մաղթում եմ Ձեզ ամենայն բարիք, առողջություն, նոր հաջողություններ՝ ի շահ մեր ժողովրդի և հայոց պետականության:

ՌՈԲԵՐՏ ՔՈՉԱՐՅԱՆ
Հայաստանի Հանրապետության Նախագահ

ՀՀ ԳԱԱ ՆԱԽԱԳԱՀՈՒԹՅԱՆ ՈՂՋՈՒՅՆԸ ԱԿԱԴԵՄԻԱՅԻ ՊՐԵԶԻԴԵՆՏ ՖԱԴԵՅ ՍԱՐԳՍՅԱՆԻՆ

Հայաստանի Հանրապետության գիտությունների ազգային ակադեմիան իր հարգանքի տուրքն է մատուցում Ձեզ՝ Ձեր ծննդյան 75-ամյակի առթիվ, ցանկանում քաջառողջություն, երկար տարիների ստեղծագործական կյանք: Մենք լիովին գիտակցում ենք այն խոշոր ավանդը, որ Դուք ունեք գիտության և տեխնիկայի զարգացման ասպարեզում:

Մի շարք տարիներ, գլխավորելով Երևանի մաթեմատիկական մեքենաների գիտահետազոտական ինստիտուտը, Դուք հիմք դրեցիք Հայաստանում հաշվողական տեխնիկայի միջոցների և համակարգերի ստեղծմանը: Արդյունքներն արժանավոր արձագանք գտան միջազգային գիտական շրջանակներում և արժանացան գիտական և կառավարական բարձր պարգևների:

Սակայն չսահմանափակվելով ավտոմատացման կառավարման համակարգերի մշակմամբ, Դուք ցույց տվեցիք այն ուղիները, որոնցով հանրապետության գիտական միտքը իր գործնական կիրառումը գտավ ժողովրդական տնտեսությունում և երկրի զինված ուժերի ամրապնդման գործում:

Ձեր մեծ հեղինակությունը գիտության և տեխնիկայի բնագավառում, Ձեր անուրանալի կազմակերպչական կարողությունները հաշվի առնելով, ՀՀ ԳԱԱ ընդհանուր ժողովը 1993 թ. միահամուռ կերպով Ձեզ ընտրեց ակադեմիայի պրեզիդենտ: Դուք ժառանգեցիք գիտական մեծ ներուժ, որը, սակայն, տնտեսական ծանր պայմաններում կարող էր փոշիանալ, եթե չլինեին Ձեր ակնառու կազմակերպչական կարողությունները:

Հաղթահարելով Հայաստանում գիտության զարգացման ճանապարհին առաջացած բազմաթիվ դժվարությունները, Դուք անհողդողդ կամքով տանում եք ՀՀ ԳԱԱ-ն դեպի գիտության նոր բարձունքները: Դրան օգնում է Ձեր, որպես պետական-հասարակական գործչի, հսկայական փորձը:

Տասներկու տարի անընդմեջ Դուք ղեկավարել եք Հայաստանի Հանրապետության կառավարությունը՝ որպես վերջինիս նախագահ: Հայաստանի մի շարք կարևորագույն կառույցների անունը անմիջականորեն առնչվում է Ձեր անվան հետ:

Ձեր գործունեությունը ինչպես գիտության և տեխնիկայի բնագավառներում, այնպես էլ պետական-հասարակական ասպարեզում իրավամբ արժանացել է ամենաբարձր գնահատականի, որի մասին, մասնավորապես, վկայում է այն, որ ընտրվել եք միջազգային բազմաթիվ ակադեմիաների անդամ, պարգևատրվել մի շարք երկրների շքանշաններով, ուսկե մեդալներով: Նայելով Ձեր գործունեությունը արտացոլող կենսագրական տվյալներին, կարելի է զարմանալ այն ամենով, ինչ հաջողվել է Ձեզ իրականացնել մեր ժողովրդի համար: Մենք հուսով ենք, որ Դուք տոգորված եք բուռն ցանկությամբ և օժտված մեծ հնարավորություններով՝ ավելին անել մեր հանրապետության համար, հայ ժողովրդի համար:

Ցանկանում ենք Ձեզ, թանկագին Ֆադեյ Տաճատի, երկար տարիների քաջառողջ կյանք, նոր սխրանքներ՝ գիտության և տեխնիկայի, գիտակազմակերպչական և հասարակական-պետական գործունեության բնագավառներում:

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԳԻՏԱԺՈՂՈՎ

«ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ ԵՎ ՔՐԻՍՏՈՆՅԱ ԱՐԵՎԵԼՔԸ»

Սեպտեմբերի 15-ին Երևանում իր աշխատանքն սկսեց «Հայաստանը և Քրիստոնյա Արևելքը» միջազգային գիտաժողովը, որը նախաձեռնել ու կազմակերպել էին Հայաստանի գիտությունների ազգային ակադեմիան, Երևանի պետական համալսարանը, Մատենադարանը և Հայաստանի ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի գործերով ազգային հանձնաժողովը՝ Հայաստանի Հանրապետության ղեկավարության հովանավորությամբ: Գիտաժողովի աշխատանքներին մասնակցում էին արտասահմանյան երկրների շուրջ 30 նշանավոր հայագետներ: Գիտաժողովի մասնակիցները մեկ րոպե լռությամբ հարգեցին կյանքից հեռացած ակադեմիկոս, անվանի հայագետ Գագիկ Սարգսյանի հիշատակը, որը հսկայական եռանդ ու ջանք էր ներդրել ներկա գիտաժողովի կազմակերպման համար:

Միջազգային գիտաժողովը, որ առաջինն էր Հայոց դարձի՝ Հայաստանում քրիստոնեությունը պետական կրոն ընդունելու 1700-ամյակի միջոցառումների շարքում, բացեց Հայաստանի գիտությունների ազգային ակադեմիայի պրեզիդենտ, ակադեմիկոս Ֆադեյ Սարգսյանը:

Գիտաժողովի մասնակիցներին ողջունեցին և բեղմնավոր աշխատանք մաղթեցին Նորին Սուրբ Օծություն, Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Գարեգին Առաջինը, Հայաստանի Հանրապետության վարչապետ, քրիստոնեությունը պետական կրոն ընդունելու 1700-ամյակի անցկացման պետական հանձնաժողովի նախագահ Արմեն Դարբինյանը, Հայաստանի ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի գործերով ազգային հանձնաժողովի անունից՝ հանձնաժողովի քարտուղար Վարդուհի Խաչատրյանը:

Գիտաժողովի առաջին լիագումար նիստում զեկուցումներով հանդես եկան Մատենադարանի տնօրեն, ակադեմիկոս Սեն Արևշատյանը («Հայաստանում քրիստոնեության ընդունման պատմական նշանակությունը»), Միլանից՝ Ջոնկառլո Բոլոնեզին («Կեսարացու «Քրոնիկոնի» հայերեն թարգմանության շուրջ»), Նյու Յորքից՝ Նինա Գարսոյանը («Արդյոք մ.թ. 491-ին Վաղարշապատում եղե՞լ է եկեղեցական խորհուրդ»), Փարիզից՝ Ժան Ռիշարը («Հայերը Լատինական Արևելքում», Պարույր Մուրադյանը («Արևելյան» և «Հայաստանյայց» եկեղեցիների հիմնական դրսևորումները»):

Այնուհետև միջազգային գիտաժողովը իր աշխատանքները շարունակեց «Եկեղեցի և պետություն, միջեկեղեցական, միջպետական հարաբերություններ», «Մատենագրության պատմություն, աղբյուրագիտություն» և «Ճարտարապետություն և արվեստ» մասնաճյուղերում, ուր լսվեցին և քննարկվեցին տասնյակ գիտական զեկուցումներ, հաղորդումներ: Ուշագրավ էին «Կլոր սեղանները», ուր առաջադրվում էին խնդիրներ և լուծումներ, հաղորդումներ, կռահումներ, վարկածներ:

«Հայաստանը և Քրիստոնյա Արևելքը» միջազգային գիտաժողովի աշխատանքները շարունակվեցին չորս օր: Այն գիտական-մշակութային երևելի իրադարձություն էր, և, անշուշտ, կարևոր ներդրում՝ Հայաստանում քրիստոնեությունը պետական կրոն ընդունելու 1700-ամյակի արժեքավորման և գնահատման գործում:

(Գիտաժողովի նյութերը կարդացեք թերթի 4, 5, 6 էջերում):

Հայաստանի Հանրապետության Նախագահի հրամանագրով ՀՀ ԳԱԱ պրեզիդենտ, ակադեմիկոս Ֆադեյ Սարգսյանը պարգևատրվել է «ՍՈՒՐԲ ՄԵՍՐՈՊ ՄԱՇՏՈՑ» շքանշանով:

«Գիտությունը» սրտանց շնորհավորում է հոբելյարին՝ հայրենիքի բարձրագույն պարգևի և ծննդյան 75-ամյակի առթիվ:

ՎԻԿՏՈՐ ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄՅԱՆԻ ԾՆՆԴՅԱՆ 90-ԱՄՅԱԿԻ ՀԱՆԴԻՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Միջազգային աստղաֆիզիկական միության կողմից կազմակերպված ակտիվ գալակտիկաներին նվիրված գիտաժողովը, որը Վիկտոր Համբարձումյանի 90-ամյակի հանդիսությունների առաջին փուլն էր, սկսվեց ՀՀ ԳԱԱ նիստերի դահլիճում՝ ակադեմիայի պրեզիդենտ Ֆ. Սարգսյանի բացման խոսքով:

•°•

Գիտաժողովի լիակատար նիստում հանդես եկան Ե. Թերզյանը (ԱՄՆ, ՀՀ ԳԱԱ արտասահմանյան անդամ), ակադ. Ա. Բոյարչուկը (ՌԴ), պրոֆ. Հ. Արպը (ԱՄՆ), ՀՀ ԳԱԱ փոխպրեզիդենտ, ակադ. Գ. Բրուտյանը, ՀՀ ԳԱԱ ակադ. Ռ. Համբարձումյանը:

ՀՀ ԳԱԱ ՊՐԵԶԻԴԵՆՏ, ԱԿԱԴԵՄԻԿՈՍ Ֆ. ՍԱՐԳՍՅԱՆԻ ԲԱՑՄԱՆ ԽՈՍՔԸ

Ակադեմիկոս Վիկտոր Համբարձումյանն այն եզակի գիտնականներից էր, որոնք իրենց հռչակով ու վաստակով դուրս են եկել իրենց ասպարեզի սահմաններից և դեռևս իրենց կենդանության օրոք ճանաչվել են իբրև համազգային մեծություն: Նրան հիրավի կարելի է կոչել Մեծ հայ:

Այսօր մենք հավաքվել ենք Հայաստանի Հանրապետության գիտությունների ազգային ակադեմիայում, որպեսզի բացենք ակադեմիկոս Վիկտոր Համբարձումյանի ծննդյան 90-ամյակին նվիրված միջոցառումների շարքը:

Վիկտոր Համբարձումյանն իրավացիորեն համարվում է մի շարք գիտական ուղղությունների ստեղծողը: Հայաստանի երբեմնի անհայտ մի գյուղ, որ Բյուրականն էր, մեր հոբելյարի շնորհիվ դարձավ համաշխարհային աստղագիտության հանրահայտ մի կենտրոն: Եթե Բյուրականի աստղադիտարանի ստեղծման առաջին տարիներին նրա դիտակներն ուղղված էին դեպի դուրս՝ որոնելու անհայտ աստղեր ու գալակտիկաներ, ապա հետո հեռուներում գտնվող դիտակներն ուղղվեցին դեպի Բյուրական, դեպի Հայաստան՝ այնտեղ փնտրելով և գտնելով «գերպայծառ աստղ»՝ Վիկտոր Համբարձումյանին, նրան մատուցելով արժանին:

Միջազգային աստղաֆիզիկական միության կողմից կազմակերպված ակտիվ գալակտիկաներին նվիրված գիտաժողովը, որն այսօր բացվում է Բյուրականում, Վիկտոր Համբարձումյանի ծննդյան 90-ամյակի հանդիսություններից առաջինն է և արտահայտում է միջազգային գիտական հանրության խորը հարգանքը դեպի մեծ գիտնականը: Թույլ տվեք ջերմորեն ողջունել գիտաժողովի կազմակերպիչներին, արտասահմանյան մասնակիցներին և հայ գիտնականներին, այդ հավաքի կապակցությամբ և ցանկանալ, որ այս լուրջ գիտական ֆորումը էական հետք թողնի աստղագիտության մեջ:

Թույլ տվեք վերհիշել Վիկտոր Համբարձումյանի կենսագրության որոշ դրվագներ:

Վիկտոր Համազասպի Համբարձումյանը ծնվել է 1908 թ. սեպտեմբերի 18-ին, Թիֆլիսում՝ տոհմիկ մտավորականի ընտանիքում: Դեռ պատանեկան տարիներին իր արտակարգ ընդունակություններով գրավել է մեծանուն բանաստեղծ Հովհաննես Թումանյանի ուշադրությունը, որը պատվիրել է հատուկ հոգատարություն ցուցաբերել մեծատաղանդ պատանու նկատմամբ:

1924 թ. 16-ամյա Համբարձումյանն ընդունվում է Լենինգրադի համալսարանը:

Դեռևս համալսարանում Վ. Համբարձումյանը սկսեց զբաղվել տեսական աստղաֆիզիկայով: Նա առաջինն էր, որ սկսեց դասավանդել այդ առարկան (հետագայում լույս տեսավ նրա «Տեսական աստղաֆիզիկան»):

1928 թ., համալսարանն ավարտելուց հետո, Վ. Հ. Համբարձումյանն ընդունվում է Պուլկովոյի աստղադիտարանի ասպիրանտուրան՝ հայտնի աստղաֆիզիկոս Ա. Ա. Բելոպոլսկու մոտ: Սերը և խոր հարգանքը Բելոպոլսկու նկատմամբ, որպես մարդու և գիտնականի, Վ. Համբարձումյանը պահպանում է մինչև իր կյանքի վերջը: Բավական է ասել, որ բոլոր այս տարիների ընթացքում Բյուրականի աստղադիտարանի նրա առանձնասենյակի պատին փակցված է Բելոպոլսկու նկարը:

1939 թվականից Վ. Համբարձումյանը եղել է աստղաֆիզիկայի առաջին ամբիոնի վարիչը, նույն թվականին համալսարանի աստղադիտարանի տնօրենը, 1941 թվականից՝ պրոֆեսորը:

1943 թ. Վ. Համբարձումյանը տեղափոխվում է Հայաստան: Նա Հայաստանի գիտությունների ակադեմիայի հիմնադիր անդամներից է և առաջին փոխպրեզիդենտը: 1947 թվականից՝ ավելի քան 46 տարի, նա ակադեմիայի անփոփոխ պրեզիդենտն էր, Երևանի համալսարանի պրոֆեսորը:

Վիկտոր Համբարձումյանի անձնական նախաձեռնությամբ 1946 թվականին հիմնադրվեց Բյուրականի աստղադիտարանը, որը հոբելյարի ղեկավարությամբ ու նրա տաղանդի շնորհիվ կանխորոշեց 20-րդ դարի 2-րդ կեսի աստղաֆիզիկայի զարգացման հիմնական ուղղությունները:

1947 թվականին ակադեմիկոս Համբարձումյանը հայտնագործեց նոր տիպի աստղային համակարգեր, որոնց անվանեց աստղասփյուռներ: Վերջիններիս բացահայտումը որպես աստղագոյացման օջախներ, հիմք ծառայեց լուծելու աստղային կոսմոգոնիայի մի շարք սկզբունքային պրոբլեմներ: Այսա 1950-ական թթ. նա հայտնագործեց գալակտիկաների կենտրոնական խտացումների՝ գալակտիկաների կորիզների ակտիվությունը, որը հարուցում է հսկայական մասշտաբների անկայուն երևույթներ, մասնավորապես՝ վիթխարի պայթյուններ, նյութի մեծ զանգվածների արտավիժումներ և այլն:

Գիտության զարգացման գործում վիթխարի նշանակություն ունեցան նաև նրա առաջադրած գիտական վարկածները: Մասնավորապես նշանակալից էր նրա առաջադրած նախաաստղերի վարկածը:

Ինչպես հատուկ է խոշորագույն գիտնականներին, որոնք ունեն հետաքրքրությունների անհամեմատ լայն շրջանակ, նա իր մասնագիտական բնագավառներին զուգընթաց մշակել է նաև բնագիտության, փիլիսոփայության մի շարք առանցքային հարցեր: Նշենք միայն, որ հայ տիեզերագետի գիտական նվաճումները գնահատվել են ըստ արժանվույն և դասել նրան համաշխարհային աստղագիտության մեծագույն հեղինակությունների շարքը:

Իր երկարամյա գիտական գործունեությունը հզոր ազդեցություն է թողել ոչ միայն աստղագիտության, այլև տեսական և մաթեմատիկական ֆիզիկայի զարգացման վրա: Համբարձումյանի հիմնարար աշխատությունների շնորհիվ ստեղծվեց մաթեմատիկական ֆիզիկայի մի ամբողջ ճյուղ, որն ունի ինչպես տեսական, այնպես էլ կիրառական փայլուն հեռանկարներ:

Հին և ճշմարիտ խոսք է՝ վարպետ չէ նա, ով աշակերտների չի պատրաստում, հետևորդներ չի ունենում:

Վիկտոր Համբարձումյանն իր ասպարեզի այն վարպետն է, որը Լենինգրադում (Պետերբուրգում) և Բյուրականում ստեղծել է գիտական դպրոցներ, որոնք աչքի ընկնող դեր են խաղացել աստղագիտության տարբեր ասպարեզներում:

20-րդ դարի գիտության մեջ Վ. Համբարձումյանի հիմնարար աշխատանքների գնահատությունն հանդիսացավ աշխարհի 24 գիտությունների ակադեմիաների անդամ ընտրվելը:

Վ. Համբարձումյանը մեկն էր համաշխարհային ճանաչում ստացած այն գիտնականներից, որը միաժամանակ հանդիսանում է գիտությունների խոշորագույն 5 ակադեմիաների անդամ՝ Ռուսաստանի, ԱՄՆ-ի, Ֆրանսիայի, Իտալիայի, Անգլիայի: Նա եղել է Միջազգային աստղագիտական միության պրեզիդենտ (1963 թ.) 2 անգամ, որը եզակի դեպք է, ընտրվել է Գիտական միությունների միջազգային խորհրդի պրեզիդենտ (1968—1972 թթ.): Նրա թիկունքը 6 անգամ ծածկվել է աշխարհի հայտնի համալսարանների՝ Սորբոնի (Ֆրանսիա), Կամբերայի (Ավստրալիա), Լա-Պլատայի (Արգենտինա), Լյեժի (Բելգիա), Պրագայի (Չեխոսլովակիա), Տորունի (Լեհաստան) պատվավոր դոկտորի թիկնոցներով:

Նա ստացել է նախկին ԽՍՀՄ գիտությունների ակադեմիայի բարձրագույն պարգևները՝ Լոմոնոսովի և Վավիլովի անվան ոսկե մեդալներ, ԳԴՀ-ի, ԱՄՆ-ի, Ֆրանսիայի, Արգենտինայի գիտությունների ակադեմիաների ոսկե մեդալներ և այլն:

Ակադեմիկոս Վ. Համբարձումյանը սիրում էր իր ազգը, իր ժողովուրդը, իր հայրենիքը: 1943 թվականին գալով Հայաստան, նա լծվեց Հայաստանում գիտության կազմակերպման տքնաջան գործին:

Անհրաժեշտ էր գիտահետազոտական աշխատանքներ տանել գիտության մեջ առաջացած նորագույն բնագավառներում, ապահովել զարգացման ժամանակակից բարձր մակարդակը: Այս նշանակալից դերը կատարել վիճակված էր Հայաստանի գիտությունների ակադեմիայի

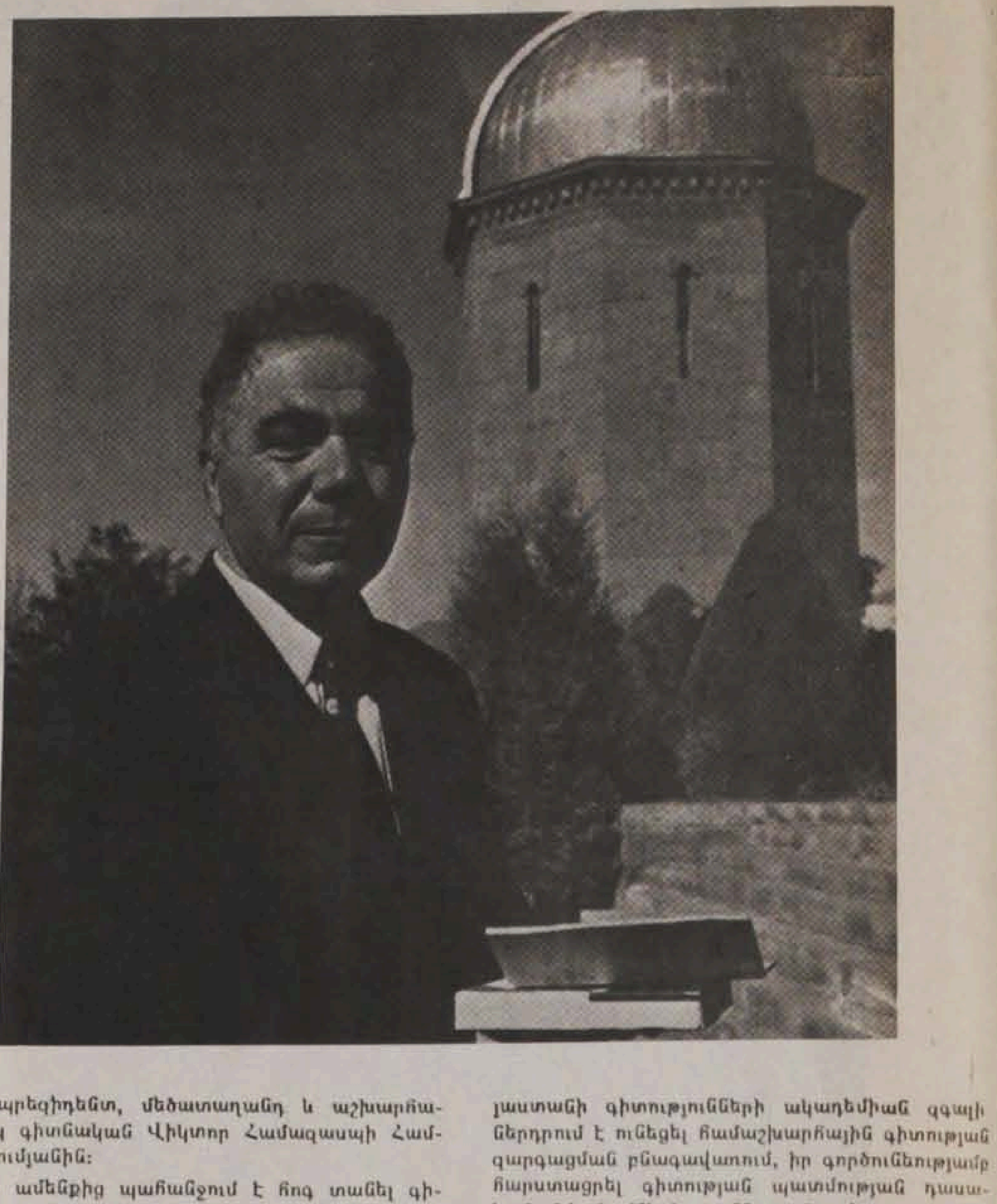

նոր պրեզիդենտ, մեծատաղանդ և աշխարհահռչակ գիտնական Վիկտոր Համազասպի Համբարձումյանին:

Նա ամենքից պահանջում է հոգ տանել գիտության նորագույն ուղղությունների զարգացման նկատմամբ և հետամուտ լինել գիտության կարևորագույն խնդիրների մշակմանը, լինել նորարար, հաղորդակից լինել համաշխարհային գիտության այսօրվա խնդիրներին և գիտահետազոտական աշխատանքները կատարել բարձր մակարդակով, դուրս գալ ժամանակակից գիտության լայն ասպարեզ:

Ընդգծելով հիմնարար գիտությունների հեռանկարային դերն ու նշանակությունը, Վ. Համբարձումյանը հոգ էր տանում նրանց զարգացման մասին, միաժամանակ նա հիգ ու ջանք չէր խնայում գիտության զարգացումը նպատակամղելու մեր հանրապետության սոցիալական, տնտեսական և մշակութային խնդիրների լուծմանը:

Գիտության զարգացման համար խոշոր նշանակություն ունեն արդի տեխնիկական միջոցները և գիտական սարքավորումները: Վ. Համբարձումյանի պահանջներն այդ հարցում մշտապես էին, վճռական, իսկ գործադրած ջանքերը տալիս էին իրենց արդյունքները:

Շնորհիվ դրան, անցած հիսունամյակում Հայաստանի գիտությունների ակադեմիան զգալի ներդրում է ունեցել համաշխարհային գիտության զարգացման բնագավառում, իր գործունեությամբ հարստացրել գիտության պատմության դասական նվաճումների գանձարանը: Նրա կազմակերպական մեծ տաղանդի շնորհիվ Հայաստանի գիտությունների ակադեմիան հիրավի դարձավ գիտական մտքի համաշխարհային նշանակության մի օջախ:

Վիկտոր Համբարձումյանը մշտապես եղել է իր ժողովրդի հետ կապված բախտորոշ իրադարձությունների կենտրոնում: Նա, ով տեղյակ է նրա հարցադրումներին ամենաբարձր ատյաններում, Ղարաբաղյան մեծ շարժման ընթացքում նրա բռնած սկզբունքային դիրքորոշմանը՝ ընդհուպ մինչև անձնվեր հացադուլը, չի կարող հարգանքով չլցվել նրա հայրենասիրական ոգու նկատմամբ:

Անափ ու ծավալուն է այսօրվա գիտությունը, մեծ ու բազմազան՝ նրա առջև ծառացած պրոբլեմները, ավելի վիթխարի են դժվարությունները և լուծում պահանջող խնդիրները:

Ակադեմիկոս Վիկտոր Համբարձումյանի օրինակը կօգնի մեզ Հայաստանի գիտությունների ազգային ակադեմիայի բարեհաջող գործունեությունն ապահովելու, գիտության նվաճումները հայ ժողովրդի շահերին առավել արդյունավետ ծառայեցնելու գործում:

Ակադեմիկոս Գ. ԲՐՈՒՏՅԱՆ
ՀՀ գիտությունների ազգային ակադեմիայի փոխպրեզիդենտ

Մեծ մտածողը և մեծ հայրենասերը

Կան մարդիկ, որոնք ծնվում են գիտության մշակ դառնալու առաքելությամբ: Եվ դառնում են: Ավելի ստույգ՝ գիտությունը դառնում է նրանց կեցության ձևը: Սակայն այդ իրողության մեջ, գիտության նկատմամբ իրենց հարաբերության մեջ, նրանք տարբերվում են իրարից շատ հատկություններով, որոնցից երկուսը խիստ բնորոշ են: Գիտնականներից ոմանք սիրով խորանում են գիտության իրենց բնագավառում, սուզվում, խորասուզվում հենց այդ ոլորտի անհունության մեջ, կարծես թե անմասն մնալով գիտելիքների այլ բնագավառներից: Նրանց հաճախ անվանում են «նեղ մասնագետներ»: Կան նաև այնպիսիները, որոնց միտքը սավառնում է գիտության մի բնագավառից դեպի մեկ այլ, թևածելով բազմաթիվ բնագավառներ՝ դրանցից ոչ մեկին չտիրապետելով այնպիսի խորությամբ, ինչպես «նեղ մասնագետները»: Դրանք բազմագետներն են (էրուդիտները): Երկու տիպի գիտնականներն էլ կարող են զգալի հաջողությունների հասնել գիտության ասպարեզում: Սակայն ոչ առաջինների ուժն է պատում նույն խորությամբ տիրապետել գիտելիքների այլ բնագավառներին, ոչ երկրորդների ուժը՝ խորանալ իրենց կողմից տիրապետած գիտելիքներից որևէ մեկի մեջ այնպես, ինչպես դա հաջողվում է անել «նեղ մասնագետներին»:

Սակայն կան գիտնականներ, սակավ գիտնականներ, որոնք իրենց բացառիկ քանքարի շնորհիվ տիրապետում են գիտությանը և՛ խորությամբ, և՛ լայնքով: Այդ բացառիկ հանճարներից է Վիկտոր Համբարձումյանը: Նրա ներդրումը աստղագիտության բնագավառում անվանվել է «կոպերնիկոսյան հեղափոխություն» (Ջերզի Նեյման, Բերկլիի համալսարանի պրոֆեսոր): Վիկտոր Համբարձումյանին կարող էին սիրել, պաշտամունքի կուռք դարձնել: Կային նաև նրան չհամակրողներ, բայց ոչ ոք չէր կարող ժխտել նրա համաշխարհային ավանդը աստղաֆիզիկայի բնագավառում: «Համբարձումյանը Հայաստանը ներգրավեց աստղաքաշխության քարտեզում»,— այսպես է գրել անգլիական «Դե ինդեպենդենտ» թերթը նրա մահվան կապակցությամբ: Իրոք, բարձրացնելով աստղաֆիզիկայի գիտության գագաթները, Վիկտոր Համբարձումյանը բարձրացրեց նաև իր ժողովրդին, իր Հայաստանը:

Արդեն նշեցի, որ Վիկտոր Համբարձումյանը այն եզակի գիտնականներից էր, որ զբաղվել է գիտության մի շարք բնագավառներով և նույնպիսի խորությամբ ու նույն հաջողությամբ, ինչպես աստղաֆիզիկայում: Դրանց թվին են պատկանում նրա հետազոտությունները մաթեմատիկայի բնագավառում: «Լույսի տարածումը պղտոր միջավայրում» մաթեմատիկական խնդիր էր, որը վերջին հարյուր տարվա ընթացքում իր վրա էր հառել տարբեր երկրների մաթեմատիկոսների ուշադրությունը: Առաջադրվել էին լուծումներ, որոնք չէին բավարարում խստագույն գիտնականներին, կամ գիտության խստագույն պահանջներին: Խնդրի առաջին ստույգ և լիակատար լուծումը տվել է Վիկտոր Համբարձումյանը:

Այսպես կոչված «նեղ մասնագիտության» կողմնակիցները կարող են Վիկտոր Համբարձումյանի հետազոտությունները գիտության այլ բնագավառներում անվանել «հոբբի»: Բայց լա՞վ հոբբի է, որն արժանացել է ԽՍՀՄ պետական մրցանակի: Դա հիշեցնում է նման մեկ այլ դեպք գիտության նորագույն պատմությունից: Քսաներորդ դարի համաշխարհային բացառիկ հռչակ վայելող անգլիացի մտածող Բերտրան Ռասելը բազմաթիվ հետազոտություններ ունի փիլիսոփայության, տրամաբանության, մաթեմատիկայի բնագավառներում (հանրահայտ է Ուայտհեդի հետ գրած «Պրինցիպիա մաթեմատիկա» եռահատորանոց աշխատությունը): Կարծես թե նա զարմանալու տեղ չէր թողել իր շրջապատում (իմա՝ աշխարհի գիտական շրջանակներում): Եվ ի՞նչ: Բերտրան Ռասելին Նոբելյան մրցանակ շնորհվեց «գրական հոբբի»-ի համար:

Հանճարները միշտ էլ խախտում են օրինաչափությունները, ստեղծելով նոր օրինաչափություններ՝ իրենց օրինաչափությունները, որոնք, երբ դառնում են հասկանալի, դառնում են համընդհանուր օրինաչափություններ:

Բայց վերադառնանք հոբելյարին:

Հիշատակված խոշորագույն մաթեմատիկական նորամուծությունը գիտության մեջ բացառիկ չէր Վիկտոր Համբարձումյանի կյանքում: Մաթեմատիկայի պատմությունից հայտնի է Էդինգտոնի խնդիրը, որի լուծումը համարժեք է Ռադոնի հավասարման լուծմանը: Վիկտոր Համբարձումյանը 1936 թ. տվել է այդ խնդրի տեսական լուծումից բացի նաև թվային լուծումը: Վաթսուն տարուց ավել է անցել, և այսօր կոմպյուտերները (համակարգիչները) այդ և նման խնդիրները լուծում են այնպես, ինչպես ժամանակին լուծել է Վիկտոր Համբարձումյանը՝ առանց համակարգչի:

Վիկտոր Համբարձումյանի փայլփայլած գաղափարներից մեկը հակադարձ խնդիրների լուծումն էր, որն իր էությամբ մաթեմատիկական խնդիր է: Այն փայլուն կերպով լուծել է հայ գիտական մտքի հսկան: Կարելի է այլ օրինակներ ևս բերել մաթեմատիկայի բնագավառից: Սակայն այսքանն էլ բավական է հաստատելու, որ Վիկտոր Համբարձումյանը միայն աստղաֆիզիկոս չէր: Նա և՛ մեծ աստղաֆիզիկոս էր, և՛ մեծ մաթեմատիկոս: Եվ սա դեռ ողջ ճշմարտությունը չէ:

Հիշատակված հակադարձ խնդիրների լուծման պրոբլեմը լուսաբանված է մի գրքույկում, որը հրատարակված է Հայկական փիլիսոփայական ընկերության մակնիշով: Սա ամենևին պատահական չէ: Գիտության մեջ հաճախ խոշոր գիտնականները իրենք են վերաիմաստավորում իրենց նվաճումները մեթոդաբանական, աշխարհայացքային, ասել է թե՝ փիլիսոփայական տեսանկյունից: Ավելին, երբ տրամաբանները ժամանակին պատասխան չեն տալիս այս կամ այն գիտական բնագավառի տրամաբանական հարցադրումներին, պահանջներին, տրամաբանի դերը երբեմն իրենց վրա են վերցնում գիտության կոնկրետ բնագավառի ներկայացուցիչները: Վերջինիս օրինակ կարող են ծառայել ամերիկյան ֆիզիկոս Պերսի Բրիջմենի առաջադրած գաղափարները օպերացիոնալ սահմանման մասին՝ նրա «Ժամանակակից ֆիզիկայի տրամաբանությունը», «Օպերացիոնալ փիլիսոփայություն» գրքերում:

Վիկտոր Համբարձումյանի ուսմունքը հակադարձ խնդիրների լուծման մասին, նրա համաշխարհային ճանաչում ստացած ինվարիանտության սկզբունքը և շատ այլ գաղափարներ ոչ միայն խոշորագույն ներդրում են աստղաֆիզիկայի, մաթեմատիկայի և հարակից բնագավառներում, այլև փիլիսոփայությունում:

Նրա հիմնարար հետազոտություններից մի ստվար հատորի խորագիրն է «Տիեզերքի մասին գիտության փիլիսոփայական հարցերը»: Խորագիրը խոսուն է:

Պատահական չէ, որ փիլիսոփայության համաշխարհային համաժողովներին Վիկտոր Համբարձումյանը շատ հաճախ էր հրավիրվում և մասնակցում էր ոչ թե հյուրի, այլ տիրոջ կարգավիճակով: Որպես վկա, ես կարող եմ հաստատել նրա զեկուցումների բացառիկ ընդունելությունը և գնահատականը Վիեննայի և Դյուսելդորֆի համաշխարհային փիլիսոփայական համաժողովներում:

Միանգամայն օրինաչափ է, որ, երբ 1971 թ. ստեղծվեց Խորհրդային Միության փիլիսոփայական ընկերությունը, Վիկտոր Համբարձումյանն ընտրվեց այդ ընկերության վարչության անդամ, երբ 1990 թ. հիմնադրվեց Հայաստանի փիլիսոփայական ինքնուրույն ընկերությունը, նա ընտրվեց վերջինիս պատվավոր պրեզիդենտ: Աշխարհում այսօր շատ գիտական ակադեմիաներ կան, դրանց թվում բացառիկ է փիլիսոփայականը: 1987 թ., երբ Հայաստանում միայն գիտությունների ակադեմիան էր, ստեղծվեց նաև փիլիսոփայական ակադեմիա (իմաստասիրության կաճառ), որի պատվավոր խորհրդականն էր Վիկտոր Համբարձումյանը: Չինեին նրա ջանքերը, չէր լինի նաև Հայոց փիլիսոփայական ակադեմիան, որի կազմում այսօր գիտության, մասնավորապես, փիլիսոփայության մի շարք աշխարհահռչակ ներկայացուցիչներ կան, կենդանի դասականներ: Այդ պայմաններում ևս Հայոց փիլիսոփայական ակադեմիան զարդարում է Վիկտոր Համբարձումյանի անունը: Իրոք, նա Մեծ է Մեծերի մեջ:

Կարող ենք անվերապահորեն ասել, որ Վիկտոր Համբարձումյանը և՛ մեծ աստղաֆիզիկոս էր, և՛ մեծ մաթեմատիկոս, և՛ մեծ իմաստասեր: Կարելի է շարունակել գիտական փաստերի հրապարակումը և ներկայացնել Վիկտոր Համբարձումյանի բազմերանգ քանքարի այլ կողմերը ևս: Սակայն դրա կարիքը չկա: Մենք պարտական ենք ամրագրել այն իրողությունը, որ Վիկտոր Համբարձումյանը գիտության խորհրդանիշն է հայ իրականության մեջ, և ոչ միայն հայ իրականության: Նա տիեզերական հետաքրքրությունների մարդ էր, և տիեզերական չափանիշներով պետք է արժեքավորել նրան:

Մեծ գիտնականը Մեծ Հայ էր, Մեծ Հայրենասեր:

Նա խանդավառված էր այն ամենով, ինչ հայ ժողովուրդը ներդրել էր համաշխարհային մշակույթի գանձարանը և ջանք չէր խնայում բազմապատկել այդ պատմական ներդրումը: Նրա ջանքերի շնորհիվ հայ գիտությունը և հայագիտությունը մեծ վերելք ապրեցին: Նրա համար փոքր բան չկար, երբ խոսքը վերաբերում էր հայինն, հայրենասիրությանը, Հայրենիքին: Իր պրեզիդենտության տարիներին իր հատուկ որոշմամբ, որը և դարձավ Հայաստանի գիտությունների ակադեմիայի նախագահության որոշումը, ակադեմիայի ասպիրանտուրան ընդունվողները պետք է հանձնեին ոչ միայն ընդունելության այն քննությունները (մասնագիտություն, փիլիսոփայություն, օտար լեզու), որոնք հաստատված էին Խորհրդային Միության կառավարության Բարձրագույն ատեստացիոն հանձնաժողովի որոշմամբ, այլև լրացուցիչ ստուգարք՝ հայոց լեզվից: Նման որոշում հազիվ թե Վիկտոր Համբարձումյանից բացի իրեն թույլ տար այլ ոք, այլապես կմեղադրվեր նացիոնալիզմի մեջ՝ իր բոլոր հետևանքներով ու հեռանկարներով:

Նշում էինք հայ մեծ իմաստասեր Դավիթ Անհաղթի 1500-ամյա հոբելյանը: Հանձնաժողովի անդամներից ոմանք գտնում են, որ Դավիթ Անհաղթի հուշամեդալի, ինչպես նաև գովազդների վրա, «հազար հինգ հարյուրը» պետք է գրել արաբական թվերով, մյուսները՝ հռոմեական: Հանձնաժողովի այդ նիստին Վիկտոր Համբարձումյանը ներկա չէր: Վեճը լուծելու նպատակով որոշեցինք իմանալ նրա կարծիքը: Ունկնդրեց և անմիջապես պատասխանեց. «Ո՛չ արաբական և ո՛չ էլ հռոմեական թվանիշներով, պետք է գրել ՌՖ»: «Իսկ չէ՞ որ արտասահմանյան երկրներից զգալի թվով հյուրեր կան»: Այս մտատանջության պատասխանը եղավ հետևյալը. «Թող հետաքրքրվեն և հասկանան՝ ինչ է նշանակում ՌՖ»: Ես համոզված եմ, որ աշխարհի շատ երկրներում որոշ օտարերկրացիներ արդեն գիտեն, որ ՌՖ հայկական տառերը նշանակում են 1500: Համենայն դեպս, իրենց ստացած հուշամեդալը նրանց միշտ կհիշեցնի այդ, ինչպես նաև այն, որ Վիկտոր Համբարձումյանի շնորհիվ իրենց իմացությունն ընդարձակվեց նաև մի անսպասելի բնագավառում:

Կարող են առարկել, թե դրանք մանրուքներ են, ոչ էական հարցեր: Թերևս: Գետի ջրի փրփուրն էլ նմանապես էական խնդիր չէ, սակայն այն ցույց է տալիս հոսանքի խորությունը, արագությունը: Ինչևիցէ, ամենախոշոր քաղաքական միջոցառումը Վիկտոր Համբարձումյանի կյանքում «Նյու Յորք թայմս» և վերը հիշատակված «Դե ինդեպենդենտ» լրագրերը համարում են նրա 3 շաբաթանոց հացադուլը 1989 թվականին՝ 81 տարեկան հասակում, որի նպատակն էր Խորհրդային Միության իշխանությունների ուշադրությունը հրավիրել Լեռնային Ղարաբաղի հարցի արդարացի լուծման վրա:

Սրանք Վիկտոր Համբարձումյանի Մեծ Հայ, Մեծ Հայրենասեր լինելու առանձին վկայությունները են միայն:

Մեծ է այն ժողովուրդը, որ գիտի մեծ դարձնել իր որդուն, մեծարել նրան և նրա մեծությունը համարել իր ինքնության այցեքարտ՝ պատմության խաչուղիներում այլ ժողովուրդներին ներկայանալիս: Վիկտոր Համբարձումյանը հպարտանում էր իր հայ լինելով, հայ ժողովուրդը հպարտանում է Վիկտոր Համբարձումյանով:

Բյուրականում՝ Վիկտոր Համբարձումյանի անվան աստղադիտարանից ոչ հեռու կա մի շիրիմ, որտեղ հանգչում է Վիկտոր Համբարձումյանը: Նրա աճյունը կարող էր լինել մի այլ՝ շատ նշանավոր գերեզմանատանը: Սակայն, ինչպես կյանքում նա իրենով նշանավոր դարձրեց շատ քչերին հայտնի Բյուրականը, այնպես էլ մահից հետո իր աճյունով նա նշանավոր դարձրեց այդ համեստ ընտանեկան գերեզմանոցը Բյուրականում: Կանցնեն տարիներ, տասնյակ տարիներ, հարյուրամյակներ, և բոլոր նրանք, ովքեր բռնել են գիտության ուղին (և ոչ միայն նրանք), ոտք դնելով հայոց աշխարհը, կմեկնեն Բյուրական (եթե անգամ այնտեղ եղել են բյուր անգամ)՝ տեսնելու այն սրբավայրը, որտեղ հանգչում է Մեծ մտածողն ու Մեծ հայրենասերը:

ՀՍՀ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
ԳՐԱԴԱՐԱՆ

ՀԱՐՑԱԶՐՈՒՅՑ

ԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՇՈՒԿԱ ՏԱՆՈՂ ԷՎԿԼԻԴՅԱՆ ՃԱՆԱՊԱՐՀԸ

Ավանդությունն ասում է, որ Պտղոմեոս 1-ին արքան, ցանկանալով երկրաչափություն ուսանել, պահանջում է, որ Էվկլիդեսը իր համար կարճ և հեշտ ճանապարհ գտնի դեպի գիտություն, զի արքային վայել չէ գնալ այն նույն ճանապարհով, ինչպես բոլորը: Էվկլիդեսը նրան պատասխանում է, որ դեպի երկրաչափություն արքայական ճանապարհ չկա, պետք է աշխատել, ջանասիրաբար սերտել թեորեմները և լուծել խնդիրներ:

Էվկլիդյան սույն աքսիոմը որքանո՞վ է արդիական մեր օրերում: Այսօր մեր հյուրն է Հայաստանի գիտությունների ազգային ակադեմիայի պրեզիդենտ, Ռուսաստանի, ԱՄՆ-ի, Անգլիայի, Ֆրանսիայի, Պորտուգալիայի և ուրիշ ակադեմիաների ու ասոցիացիաների իսկական անդամ, տեխնիկական գիտությունների դոկտոր Ֆադեյ Տաճատի ՍԱՐԳՍՅԱՆԸ:

— Ֆադեյ Տաճատի, այսօր, երբ հասարակությունն ամբողջությամբ ընթանում է վերափոխումների ճանապարհով, այդ տեսանկյունից ի՞նչ կարող եք ասել գիտության մասին:

— Ամենից առաջ ուզում եմ նշել, որ հատկապես հիմնարար ուղղության գիտական հետազոտությունները թանկ և պատվավոր աշխատանք են, դրանցով կարող են զբաղվել մտավոր զարգացած և գիտական մեծ ներուժ ունեցող երկրները: Անշուշտ, ավելի հեշտ է չզբաղվել գիտությամբ, «ուտել ուրիշի սեղանի մնացուկները»:

Բարեբախտաբար, բոլոր ժամանակներում և բոլոր դարերում Հայաստանում գիտությանը պատկանել է առաջատար դեր: Մենք իրավամբ հպարտացել ենք մեր գիտական դպրոցներով և տաղանդավոր գիտնականներով, որոնք գիտական աշխարհը ցնցել են իրենց հայտնագործություններով, ինքնատիպ գաղափարներով: Այս ամենը իրողություն է: Սակայն, կարծում եմ, չարժե նորից ու նորից հուլովել այս ճշմարտությունը: Ավելի լավ է մտածել, թե ինչպես պահպանել մեր գիտական ներուժը: Եվ ոչ այն պատճառով, որ այսօր չկան գիտությամբ զբաղվելու ցանկություն ունեցող երիտասարդ գիտնականներ, այլ նրա համար, որ գիտնականը այսօր հայտնվել է աննախանձելի վիճակում. նա հնարավորություն չունի աշխատել լիարժեք նվիրումով, զրկված է փորձեր և հետազոտություններ կատարելու, աշխատանքները տպագրելու հնարավորությունից:

Մեր նյութական սահմանափակ հնարավորությունների մասին խոսել անպայման պետք է, որպեսզի միասին ելք գտնենք ստեղծված վիճակից դուրս գալու համար, և այդ հարցում կարևոր դեր ունեն կատարելու զանգվածային տեղեկատվության միջոցները: Իսկ ինչ վերաբերում է բարեփոխումներին, ապա դա չի նշանակում գիտության առկա կառույցների հիմքերի ոչնչացում: Պետք է ճիշտ կողմնորոշվել՝ ինչը պահպանել և ինչը՝ փոխել: Ռեֆորմը ռոպեական վերափոխում չէ: Մենք արդեն ունենք արդյունաբերության մեջ «մեծ ռեֆորմների» տխուր փորձը, որը լուրջ սխալների հանգեցրեց տնտեսական քաղաքականության ասպարեզում, որով և լրացվեց «սև ցուցակը» այնպիսի ցուցանիշների, ինչպիսիք գործազրկությունն է, կենսամակարդակի անկումը, արտաքին հսկայական պարտքը, աշխատունակ բնակչության արտագաղթը և այլն:

Բավական է ասել, որ Հայաստանը ժամանակին քլորոպրենային կաուչուկ արտադրող միակ երկիրն էր նախկին ԽՍՀՄ-ում, միության մեջ օգտագործվող 82 հազար տոննա կաուչուկի 60 հազար տոննան տալիս էինք մենք: Սակայն «ռեֆորմատորները» փակեցին կաուչուկի արտադրությունը: Հիմա մեր կառավարությունը վիթխարի ջանքեր է գործադրում այդ արտադրության վերականգնման համար: Նույն բախտին արժանացան նաև հայկական ատոմակայանը, Ակադեմիկոս պղնձա-հանքային և Վանաձորի քիմիական կոմբինատները և ուրիշներ: Այս ամենի հետևանքները ավելի խորացան ավերիչ երկրաշարժի և գրեթե տասնամյա շրջափակման հետևանքով: Իհարկե, մեր «վայ ռեֆորմատորները», իրագործելով իրենց «բարեփոխումները», չէին սպասում պատմության նման շրջադարձի, և նույնիսկ այդ պայմաններում գործում էին հաճախ չմտածված ու չկշռադատված, պահի ազդեցության տակ:

Գիտության զարգացումը չի կարող դիտարկվել անկախ պետության սոցիալ-տնտեսական զարգացումից, որն էլ, իր հերթին, կախված է քաղաքական իրադրությունից: Այսօր դժվար է կանխագուշակել, թե զարգացման հերթական փուլում ո՞ր կողմ կթեքվի կշեռքի նժարը. ուրեմն և դժվար է գիտության զարգացման համար ժամանակավոր մոդել որոշել:

Ամենից առաջ, հաշվի առնելով երկրաքաղաքական իրադրությունը, մենք պետք է որոշենք, թե ինչ ուղիով պետք է զարգանա Հայաստանը, ճշտենք առաջիկա տասնամյակում պետության զարգացման հստակ ստրատեգիա: Դրանից էլ ելնելով, գիտությունը պետք է զարգանա ի սատարումն այդ ստրատեգիայի, այդ թվում և հիմնարար հետազոտությունների ուղղությամբ:

Հայաստանի Հանրապետության նախագահի հրամանագրում նշված է, որ «Գիտությունների ազգային ակադեմիան հանդիսանում է հանրապետության գ ի տ ա կ ա ն բարձրագույն կազմակերպությունը և նրա առաջարկությունները պարտադիր պետք է քննարկվեն գործադիր իշխանության բոլոր օղակների կողմից»: Դժբախտաբար, ես չեմ կարող ասել, թե հրամանագրի պահանջը կատարվում է:

Մենք արդեն բազմիցս ներկայացրել ենք մեր առաջարկությունները գիտության զարգացման հիմնական ուղղությունների գծով՝ պաշտպանունակություն, վառելիքա-էներգետիկ ապահովում, սերմնաբուծության մեթոդներ, կենսատեխնոլոգիաների մշակումներ, բնապահպանության պրոբլեմներ, սեյսմատեկտոնիկա, հայագիտություն և այլն: Սակայն այս առաջարկությունները կառավարությունում երբեք չեն քննարկվել: Պետք է ասեմ, որ հանրապետությունում գիտության նկատմամբ հետաքրքրություն ես չեմ տեսնում: Շատ քչերին է մտահոգում, թե մենք այս կերպ ուր կհասնենք: Փոքրիկ մի օրինակ: Մենք հանրապետություն ենք ներկրում ահռելի քանակությամբ կվարցային ավազ, մինչդեռ վաղուց մշակված է մեր սեփական ավազահանքերից այն ստանալու եղանակը: Չգիտես ինչու ուրիշ երկրներում (Ռուսաստան, Չինաստան) մենք աշխատանքներ ենք կատարում արտադրական թափոնների, հանքային հանածոների լիարժեք օգտագործման ուղղությամբ, իսկ մեր հանրապետությունում մենք այդ չենք կատարում: Մեր գիտահետազոտական ինստիտուտները այդ ուղղությամբ ունեն լավ ձեռքբերումներ, որոնք չեն օգտագործվում:

Իհարկե, գիտության նկատմամբ նման անուշադրությունը կարելի է բացատրել նաև հանրապետության տնտեսական ծանր կացությամբ: Բայց չպետք է մոռանալ այն մասին, որ եթե չստեղծվեին հայոց գրերը, չէր լինի և հայոց պետականությունը: Չէ՞ որ, վերջին հաշվով, Հայաստանը պահպանել է գիտությունը:

— Շուկայական հարաբերությունները թելադրում են բացարձակապես նոր մոտեցումներ, գիտության գոյատևման նոր պայմաններ: Այնպես չէ՞:

— Շուկայական պայմաններում գիտությունը պետք է պահանջարկ ունենա: Մենք ապրում ենք բաց հասարակության մեջ, և հիմա հայրենական շուկայական կառույցները պետք է մրցման մեջ մտնեն արևմտյան աշխարհի տնտեսական «կետերի» հետ: Գիտությունն էլ պետք է կարողանա գոյատևել մրցակցության պայմաններում: Պետք է արտադրել այն ապրանքները, որոնք կարող են գին ունենալ համաշխարհային շուկայում: Մենք ոչ միայն պիտի ուսումնասիրենք շուկան, այլև կարողանանք կանխատեսել այն մաթեմատիկական մոդելների և վիճակագրական վերլուծության օգնությամբ: Շուկայի կանխագուշակումը (կանխատեսումը), որպես մարկետինգային հետազոտությունների արդյունք, ելակետ պետք է դառնա կազմակերպելու հենց այն ապրանքի արտադրությունը, որի պահանջարկը ունի շուկան:

Գիտությանը միշտ առաջատար տեղ է պատկանել «գիտություն-տեխնիկա- ա ր տ ա դ ր ո ւ թ յ ո ւ ն» համակարգում: Չէ՞ որ արտադրության շատ ճյուղեր ծնվել են գիտական նոր ուղղությունների և հայտնագործությունների շնորհիվ՝ ռադիոէլեկտրոնիկա, ատոմային էներգետիկա, սինթետիկ նյութերի քիմիա, ինֆորմատիկա, հաշվողական տեխնիկա և այլն: Պարզ է, որ էվոլյուցիոն ճանապարհով արդյունաբերությունը զարգացնել հնարավոր չէ: Պետք է իրականացվեն հիմնարար հետազոտություններ՝ որակական փոփոխությունների անցման համար, ստեղծել գիտական ձեռքբերումներ և հատատուն քայլեր կատարել դեպի շուկա:

Գիտության զարգացման համար անհրաժեշտ են ֆինանսական ներդրումներ, ըստ որում՝ խոշոր: Ինչո՞ւ էր 50-ական թվականներին մեր գիտությունը մասսայական: Շնորհիվ ահռելի ֆինանսավորման: Եթե կենտրոնացված էկոնոմիկայի կոշտ շրջանակներում գիտության շահերը պաշտպանվում էին պետական համապատասխան մարմինների կողմից, ապա շուկայի պայմաններում հարկադրված ենք հույսներս դնել սեփական ուժերի վրա:

Հիմնարար ճյուղերը, որպես կանոն, չեն կարող ֆինանսավորվել պատվիրատուի հաշվին: Գիտության հիմնարար ուղղությունների զարգացման համար պետք է պետական աջակցություն: Ահա ինչու ֆինանսավորման գոյություն ունեցող համակարգը պետք է արմատական փոփոխության ենթարկվի: Հայրենական և միջազգային գրանտները չեն կարող լիովին բավարարել այսօրվա պահանջները: Պետք է լինի բազային ֆինանսավորում առաջին հերթին առաջատար ինստիտուտների համար, որոնք կկարողանային նոր, բարձր մակարդակով անցկացնել իրենց հետազոտությունները:

Ֆինանսական այդ միջոցների տնօրինողն ու բաշխողը, անկախ դրանց գերատեսչական պատկանելիությունից, պետք է լինեն իրենք՝ ինստիտուտները, գիտությունների ազգային ակադեմիայի պրոբլեմային գիտական խորհուրդները, որոնցում ընդգրկված են հանրապետության լավագույն գիտնականները:

Պետք է մտածել նաև այն մասին, թե ինչպես պահպանել գիտական այն ներուժը, որ առկա է հանրապետությունում, ինչպես ստեղծել միացյալ հետազոտական խմբեր, ըստ որում՝ նաև արտասահմանյան երկրների հետ: Պետք է խրախուսել արտասահմանյան երկրների հետաքրքրությունը միջազգային համբավ ու ճանաչում ունեցող մեր գիտնականների նկատմամբ:

— Ինչպե՞ս եք գնահատում այսօրվա Հայաստանի կրթական համակարգը: Անո՞ւմ է, արդյոք, գիտության արժանի, տաղանդավոր հերթափոխ:

— Իմ կարծիքով, կրթության պրոբլեմը ամենակարևորներից է, քանի որ հաստատուն (կայուն) գիտելիքներն ու ունակությունները, որ ձեռք են բերվում ծանրակշիռ կրթության միջոցով, ոչնչով չես փոխարինի: Սակայն ես այն կարծիքին չեմ, որ բոլոր տաղանդավոր երեխաները պետք է գնան գիտություն և դառնան գիտնականներ ու ակադեմիկոսներ: Անտարակույս, գիտությամբ զբաղվելու համար կրթությունը անհրաժեշտ է, սակայն այն կարևոր է նաև արտադրության, գյուղատնտեսության, բժշկության և այլ բնագավառներում աշխատելու համար: Ես ծանոթ եմ կառավարությունում մշակվող կրթության մասին օրենքի նախագծին և այն համարում եմ ընդունելի: Այսօր մեզ մոտ գոյություն ունեցող կրթական համակարգը, անշուշտ, տարբերվում է նախորդից, սակայն գնահատական տալ դրան, դեռևս վաղ է, քանի որ ըստ հարկի դեռևս չի փորձարկվել: Բայց կարելի է ասել, որ այդ համակարգը լավագույններից մեկն է:

Դրա հետ մեկտեղ այսօր շուկայական տնտեսությունը պահանջում է այդ բնագավառի բոլոր նրբություններին տիրապետող հմուտ, արհեստավարժ մասնագետներ: Ահա ինչու «արևի տակ տեղ ունենալու համար» պետք է պայքարել: Կրթական համակարգը պետք է լինի այնպիսին, որ երիտասարդությունը բուհ գնա ոչ թե դիպլոմի, այլ իսկական գիտելիքների համար:

Այսօրվա շատ ուսանողներ արդեն ուսանողական նստարանից կարողանում են փող վաստակել: Ու թեև երիտասարդությունը հիմա ավելի ու ավելի շատ հակվում է դեպի կոմերցիան, սակայն, կարծում եմ, որ կրթության վարկը չի ընկել:

— Գիտություն տանող ճանապարհը միշտ եղել է երկար ու բարդ, իսկ նվիրումը գիտությանը՝ միշտ էլ բարձր է գնահատվել: Ի՞նչ կուզեիք մաղթել նրանց, որոնք այսօր կանգնած են այդ ճանապարհի ակունքների մոտ:

— Հայաստանի գիտությունների ազգային ակադեմիան միշտ փառաբանված է եղել հարուստ ավանդույթներով, ստեղծագործական անսպառ ոգով: Եվ մենք մտադիր չենք հրաժարվելու այդ ժառանգությունից: Շնորհալի և օժտված բոլոր պատանիներին, որոնք իրենց համար ընտրել են գիտության ոչ դյուրին ուղին, ես ուզում եմ ցանկանալ, որ երրորդ հազարամյակի սկիզբը նրանց համար դառնա նոր և փառապանծ գործերի սկիզբ, իսկ մեր գիտությանը՝ նոր կադրեր, ակադեմիային՝ երիտասարդացում:

— Մենք շնորհակալ ենք գիտությունների ազգային ակադեմիայի հարգելի պրեզիդենտին բարի ցանկությունների համար, և իր 75-ամյակի նախաշեմին մաղթում ենք նրան ստեղծագործական հաջողություններ, առողջություն և աշխատանքի անհրաժեշտ պայմաններ:

Հարցազրույցը վարեց
Գայանե ԱՎԵՏԻՍՅԱՆԸ
«Էքսպրես»

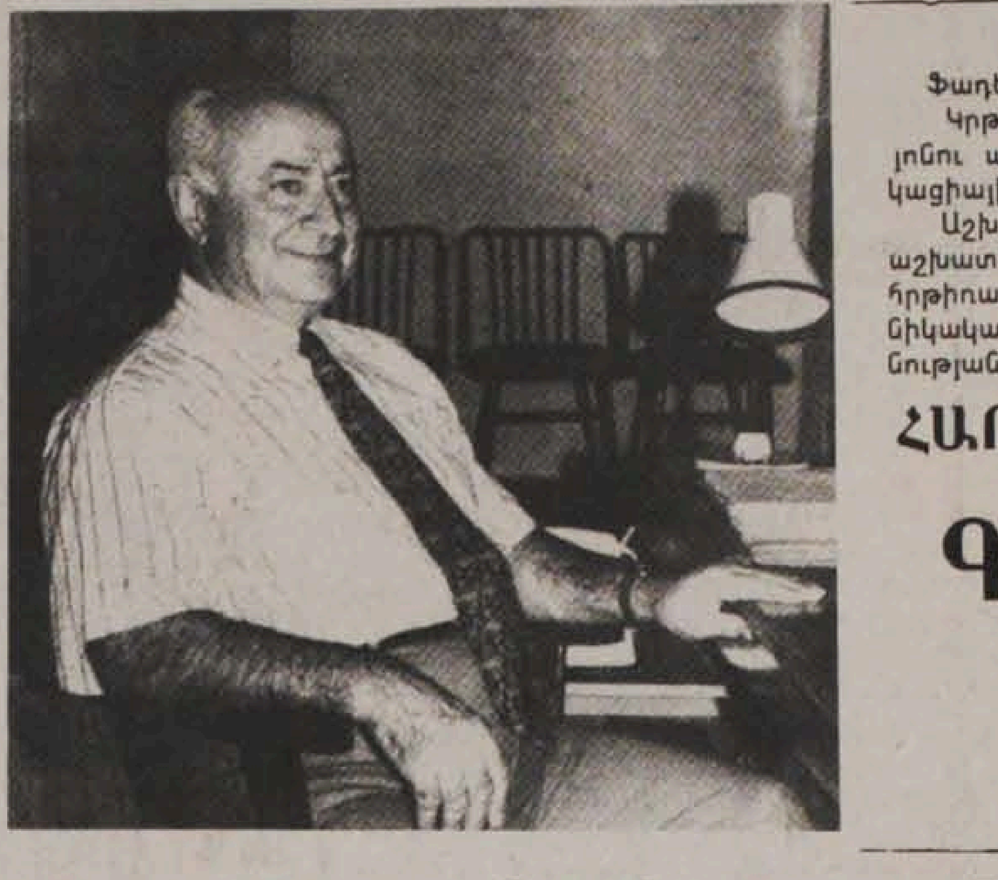

Ֆադեյ Տաճատի ՍԱՐԳՍՅԱՆ:

Կրթությունը— ավարտել է Լենինգրադի Ս. Մ. Բուդյոնու անվան կապի ռազմական ակադեմիայի ռադիոլոկացիայի ֆակուլտետը:

Աշխատանքային կենսագրությունը— 1946 թվականից աշխատել է ԽՍՀՄ պաշտպանության նախարարության ռեակտիվ-հրետանային գլխավոր վարչության գիտատեխնիկական կոմիտեում: 1957—58 թթ.՝ ԽՍՀՄ պաշտպանության նախարարության ավագ զինվորական ներկայացուցիչ: 1959 թվականից աշխատել է Երևանի մաթեմատիկական մեքենաների գիտահետազոտական ինստիտուտում, որի ղեկավարությունն ստանձնել է 1963 թվականից: 1977-ից 1989 թվականները եղել է Հայաստանի Մինիստրների խորհրդի նախագահ: 1989—1993 թվականներին գիտությունների ակադեմիայի ֆիզիկա-տեխնիկական գիտությունների բաժանմունքի ակադեմիկոս-քարտուղար: 1993 թվականից՝ Հայաստանի գիտությունների ազգային ակադեմիայի պրեզիդենտ:

ԱՆԴՐԱԴԱՐՁ

ԷԼԽԱՆ ՄԵՀԹԻԵՎԻ ՀՈԴՎԱԾԻ ԱՌԹԻՎ

Թվում էր, թե անցան-գնացին այն դառն ու դժնդակ իրադարձությունները, որոնց ականատես եղա Մեծ եղեռնի տարիներին: Դարեր շարունակ տառապած իմ ժողովուրդը վերջապես ապավինեց խորհրդային կարգերին, նրա հետ կապեց լավ օրերի հասնելու իր բաղձանքները, տասնամյակներ շարունակ անդուլ ջանքեր գործադրեց, մեծ զոհաբերությունների գնով (նաև մարդկային) լծվեց հայրենիքի վերաշինության սրբազան գործին: Արդյունքներով ուրախացանք, իսկ հիմա վշտացած նայում ենք, թե ինչպես են դրանք կործանվում...

Եղեռնական սերնդին պատկանողներս ականատես դարձանք նույն վայրագ իրադարձություններին, որոնք տեղի ունեցան մի երկրում, որտեղ տասնամյակներ շարունակ իշխող կարգախոսը ժողովուրդների բարեկամությունն էր: Համոզվեցինք, որ այդ կարգախոսը սին էր, այդ պատճառով էլ բազմածավալ ճեղքեր տվեց: Այժմ հիշում եմ լուսահոգի մորս մարգարեական խոսքերը: Քաղաքագիտությունից հեռու, բայց կյանքի դառնությունների բովով անցած մայրս մի օր ասաց. «Տղա Վարազդատ, դուք՝ կոմունիստներդ, էտա թուրքերի հետ պարեկամություն կըխաղաք: Թուրքից պարեկամ կեղնի՞: Չեմ հավատա, թուրքըն իր խասյաթը չի փոխի...»:

Սեփական կյանքով դառնացած, նա դառնում էր համաձայն իր տեսածի ու ապրածի: Հարազատների կորուստյան վիշտը մինչև խոր ծերություն մնաց նրա սրտում: Քանի՜-քանի՜ անգամ նա լալագին պատմել է, թե ինչպես Վանի 1896 թ. դեպքերի ժամանակ թուրք խուժանները խուժել են իրենց տուն, կանանց և երեխաների աչքերի առաջ կացիններով տապալել են իր հոր և երկու հորեղբայրների գանգերը, ուղեղները շաղ տվել գետնին..., կյանքից զրկել Սեմերջյան տոհմի երեք տղամարդկանց: Այդ [illegible], թեև իմ սիրտն էլ էր [illegible], բայց իրեն վըստահեցնում էի, որ մեր ժամանակներում դա բացառվում է: Սակայն չկարողացա նրան համոզել: Աչքը տեսածից է վախենում. այսպես էլ չհամոզվեց, մինչև վերջ մնաց իր կարծիքին ու հրաժեշտ տվեց էս աշխարհին: Եթե մեր օրերում նա ողջ լիներ ու տեսներ վերջին տասը տարիների իրադարձությունները, ծայր առած նոր արյունահեղությունները, պիտի ասեր. տեսա՞ք:

Այո՛, տեսանք, իմ սիրելի մայր, դու իրավացի էիր:

Եղեռնը շարունակվեց: Նախաձեռնողները եղան իրենց թուրքերին արյունակից համարող, նրանց պես պանթուրքիստական մոլուցքով առլեցուն, մեր հարևան «եղբայր» ադրբեջանցիները: Դրանում համոզվեցինք, երբ տեղի ունեցավ Սումգայիթի նախճիրը, որը համառորեն եղեռն չորակվեց, իսկ հանցագործներն անպատիժ մնացին: Այնուհետև դա շարունակվեց Կիրովաբադում, Խոջալույում, Շահումյանի, Գետաշենի, Մարտակերտի, Հադրութի շրջաններում: «Ազգաններից» ու «գրադներից» դաժանորեն ռմբակոծեցին Ստեփանակերտն ու մարզի շատ գյուղեր: Այն, ինչ կատարվեց Բաքվում, նման է 1905 թ. նույն քաղաքում, 1920 թ. Շուշիում կատարվածներին, երբ վերջինում շուրջ 1000 հայերի տներ ավերվեցին, հրդեհվեցին: Ինչո՞ւ եք մոռացել: Չէ՞ որ դրանք հիշեցնում են այն, ինչը առավել մեծ մասշտաբներով տեղի ունեցավ 1915 թվականին և դրան հաջորդող մի քանի տարիների ընթացքում՝ Արևմտյան Հայաստանի ընդարձակ տարածքում գտնվող շատ քաղաքներում ու բնակավայրերում. նույն ձեռագիրը ակնհայտ է...

Էլխան Մեհթիև, դուք, իբր, Լեռնային Ղարաբաղում հակամարտության խնդիրները լուծելու «ազնիվ» ցանկությամբ մտահոգված, դեղամիջոցներ եք առաջարկում, բայց եկեք, ինչպես մեր ժողովուրդն է ասում, «ծուռ նստենք, շիտակ խոսենք», չմեղանչենք պատմության նկատմամբ, քանզի այն կեղծիք չի հանդուրժում: Ձեր ընդարձակ հոդվածում դուք մոռացել եք անդրադառնալ հարևան Նախիջևանի ինքնավար հանրապետությանը, որը խորհրդային տարիներին լիովին հայաթափ արվեց: Չէ՞ որ Շարուրի դաշտը Արարատյան դաշտի շարունակությունն է և անցյալում Հայաստանի բաղկացուցիչ մասն էր կազմում: Վկա են «Նախիջևան» անունը (որը պահպանվել է, թեկուզ ադրբեջաներեն չի ըստուգաբանվում), տարածքի թափուր արված հայկական գյուղերը, մեծամասամբ ավերակված կամ կիսավեր բազմաթիվ պատմաճարտարապետական հուշարձանները, բազմահազար քարակոթողներն ու խաչքարերը... Դրանք քարակերտ են, բայց խոսուն և ունեն իրենց ուրույն լեզուն և պատմելու կարողությունը:

Ես պատմագետ չեմ, սակայն ի լրումն պատմագիտության դոկտոր Հրանտ Աբրահամյանի հոդվածի, ցանկանում եմ ձեզ համար հանդես գալ թարգմանի դերում, որովհետև այդ հողատարածքների լեզուն ձեզ անծանոթ է: Հետևելով անփառունակ վերջ գտած Զիաբունիաթովի մերժված հակագիտական կարծիքին, դուք հայերի գոյությունը Լեռնային Ղարաբաղում կապում եք 1826—28 թթ. Պարսկաստանից արտագաղթելու հետ: Բայց չէ՞ որ Լեռնային Ղարաբաղը հնուց հայերով բնակեցված տարածաշրջան է, իսկ տարածաշրջանը կոչվում էր «Արևելից կողմանց Հայաստան», կամ Արցախ: Դրա անժխտելի վկաները այդ լեռնաշխարհը զարդարող հայկական բազմահարյուր պատմաճարտարապետական հուշարձաններն են, որոնց մասին ցանկություն ունեմ ձեզ իրազեկ դարձնել: Ամարասի վանքի եկեղեցու բեմի տակ է գտնվում 338 թ. նահատակված Գրիգորիս վարդապետի դամբարանը: Շինարար հայ ժողովրդի ջանքերով միջնադարում ստեղծված արցախյան հոյակերտներ՝ Գանձասարի, Դադիվանքի, Գտչավանքի, Խադրավանքի, Բոհեղցու և այլ համալիրներ (որոնք ունեն հավաստի վիմագրական ու մատենագրական տվյալներ), միտումնավոր կերպով զոհ դարձնելով այսօրվա քաղաքական նկրտումներին, ադրբեջանցի որոշ վայ գիտնականներ ներկայացրին «աղվանական» պիտակով (չիմանալով, որ դրանց կառուցման ժամանակներում աղվաններ վաղուց չըկային): Իսկ Ադրբեջանի Հանրապետության մինիստրների խորհրդի որոշմամբ, հաստատվեց Լեռնային Ղարաբաղի ինքնավար մարզում գտնվող շուրջ 30 հուշարձանից բաղկացած մի ցուցակ, որում հիշատակվածները մեծամասամբ թվարկվում են ուշ միջնադարով: Ճարտարապետության կեղծարար պատմաբան Դավուդ Ախունդովը հանդես եկավ մի աշխատությամբ՝ ապացուցելու համար, որ հայկական խաչքարերը (իր հորջորջմամբ՝ «խաչդաշները») սերվում են ադրբեջանական գերեզմանային քարակոթողներից: Իսկ Էլդուրան Ավալովը Շուշիի քաղաքաշինության զարգացմանը նվիրված իր ատենախոսությունում (լույս է տեսել առանձին գրքով), «մոռացել» է հիշատակել հայկական թաղը, այնտեղի եկեղեցիները, հասարակական շենքերը, բնակելի թաղերը: Բավարարվել է միայն նշելով, որ Շուշիում բնակվում էին նաև «այլադավաններ»: Սակայն չէ՞ որ հայերի շնորհիվ Շուշին դարձավ Անդրկովկասի առևտրագործարարական քաղաքներից մեկը: Պատմության կեղծարարը իրավունք չունի պատմությամբ զբաղվելու, նա արժանի է դատապարտման:

Որպես ճարտարապետական հուշարձանների պահպանության բնագավառի բազմամյա գործիչ, օրինական եմ համարում հարցնել. եթե Լեռնային Ղարաբաղի հուշարձանները հայկական չեն, այլ աղվանական են (պատկանում են իրենց նախնիներին), հապա ինչո՞ւ խորհրդային ժամանակներում տասնամյակներ շարունակ դրանք մնացել են անխնամ, նրանց պահպանության համար ոչ ջանք է գործադրվել, ոչ էլ միջոցներ են ծախսվել:

Երբ Նախիջևանի ինքնավար հանրապետությունում ընկլեվեց «Արազ» (Արաքս) հիդրոհանգույցի շինարարությունը, լուր ստացանք, որ ապագա ջրամբարի տակ են մնալու հնագիտական և ճարտարապետական արժեքներ ներկայացնող հուշարձաններ, այդ թվում հայկական: Չէին կազմակերպված, ինչպես նման դեպքերում պահանջվում է, հնագիտական պեղումներ ու ջրասույզ դառնալիք հուշարձանների փոխադրություն: Պատմական հուշարձանների պահպանման հայկական ընկերության նախագահ Մարտիրոս Սարյանը (որի տեղակալն էի), մի նամակ ողարկեց Ադրբեջանի նույնպիսի ընկերության նախագահ, ակադեմիկոս, կես հայ (մոր կողմից) Միքայել Հուսեյնովին: Ինչ որ ձեռնարկումներ կատարվեցին, սակայն արդյունքների մասին տեղեկություն չստացանք: Նույնպիսին եղավ 1970 թ. Ադրբեջանի կոմկուսի կենտկոմի առաջին քարտուղար Հեյդար Ալիևի անունով ուղարկված նամակի ճակատագիրը: Նրանում նշված էր Նախիջևանի և Լեռնային Ղարաբաղի տարածաշրջաններում գտնվող հայկական պատմաճարտարապետական հուշարձանների անմխիթար վիճակը, նրանց նկատմամբ խնամքի և հոգատարության բացարձակ բացակայությունը: Խնդրվում էր միջոցներ ձեռք առնել պահպանության վիճակը բարելավելու և վերականգնման աշխատանքներ կազմակերպելու ուղղությամբ: Հետո տեղեկացանք, որ Լեռնային Ղարաբաղի ինքնավար մարզում կազմակերպվել է Ադրբեջանի ընկերության մասնաճյուղ: Անդամավճարներից գոյացած գումարները փոխանցվում էին Բաքու: Խիստ զայրացուցիչ էին Շուշիում մի քանի հայկական տների վերականգնման արդյունքները: Ինչպես ցույց տվեց դրանց հին և նոր լուսանկարների համեմատությունը, ադրբեջանցի վերականգնողների ջանքերով այդ տները «ադրբեջանական ոճի» էին բերվել, այսինքն՝ կեղծարարության էին ենթարկվել:

Վերադառնանք Լեռնային Ղարաբաղի հուշարձանների ազգային պատկանելիության հարցին: «Արևելյան կողմանց Հայաստանը» կամ պատմական Արցախը, որի կենտրոնական մասն է կազմում Լեռնային Ղարաբաղը, առատ է տարբեր ժամանակներում կառուցված բազմաբնույթ հուշարձաններով: Դրանք եկեղեցիներ են ու վանքային համալիրներ, անառիկ ամրոցներ են ու իշխանական ապարանքամարաթներ, կամուրջներ են ու արտադրական կառույցներ (հնձաններ, մառաններ, ջրաղացներ), ժողովրդական բնակելի տներ՝ գետնատների ուշագրավ նմուշներ: Այս բոլորը միասին արդյունք են Արցախ աշխարհի մշտաբնակ հայերի բազմադարյան շինարարական գործունեության:

Արդյունքում՝ միջնադարյան Հայաստանի ճարտարապետության Սյունիքի, Վասպուրականի, Շիրակի և Գուգարքի ճարտարապետական դպրոցներին զուգահեռ կազմավորվում է արցախյան դպրոցը: Այն իր զարգացման փուլերում սերտ կապեր է պահպանել կենտրոնական Հայաստանի ճարտարապետության հետ, հանդես բերել որոշակի ընդհանրություններ: Դրանք արտահայտվել են ավանդական շինանյութի՝ բնական քարատեսակների գործադրության հնարանքներում, կոնստրուկտիվ համակարգերում, կառուցված եկեղեցիների հատակագծային ու ծավալատարածական հորինվածքներում, համաչափական կանոններում, զարդարվեստի մոտիվներում և դրանց կիրառման սկզբունքներում: Եթե միջնադարյան հայ ճարտարապետությունը պատկերացնենք որպես հաստաբուն մի կաղնի, ապա արցախյան դպրոցը դրա հզոր ճյուղերից մեկը կկազմի: Ահա թե ինչու գիտական հիմքից զուրկ է և վճռականապես մերժելի ադրբեջանցի որոշ գիտնականների կողմից Արցախ աշխարհի հայկական ճարտարապետությունն իր ստեղծող ժողովրդից օտարացնելու միտումը: Վկայակոչեմ միայն մեկ օրինակ. Լեռնային Ղարաբաղի (նաև՝ ընդհանրապես հայկական) գլուխգործոցներից մեկը Գանձասարի վանքային համալիրն է՝ Խաչենի իշխան Հասան Վալա-Ջալալի շինարարական գործունեության ու կառուցող ճարտարապետի ստեղծագործության փայլուն արդյունքը: Սուրբ Հովհաննես-Մկրտիչ եկեղեցին կառուցվել է 1216—1238 թթ. և օծվել 1240 թվականին: Օծմանը մասնակցած հայ պատմագիր Կիրակոս Գանձակեցին (որին ադրբեջանցի որոշ գիտնականներ ադրբեջանցի են ներկայացնում), հայտնում է. «շինեաց եկեղեցի մի գեղեցկազարդ յօրինուածով գմբեթարդ երկնանման տաճար փառացն աստուծոյ ի վանքն, որ կոչի Գանձասար, հանդէպ Խոխանա բերդոյ, ի տեղի շիրիմի հիւրեանց և հոյով ամս աշխատին ի նմա» (Կիրակոս Գանձակեցի, Պատմություն հայոց, էջ 269—270): Եկեղեցու կառուցման մասին հայերեն շինարարական արձանագրությունը փորագրված է տմբարի ներսում, հյուսիսային պատին. երկու հավաստի վկայագրություն: Իշխանի Հասան անվանակիցքը ադրբեջանցի որոշ գիտնականներ փորձել են օգտագործել հօգուտ նրան հայ չհամարելուն: Անտեղյակ են, որ Վանանդի թագավորության հիմնադիրը եղել է Աբաս Բագրատունին, մինչդեռ մեծահարուստը Սահմադին անունն էր կրում և այլն: Սա ի միջի այլոց:

Վերադառնանք Գանձասարի վանքի եկեղեցու և գավիթի ճարտարապետությանը: Առաջինն իր հատակագծային և ծավալատարածական հորինվածքով (ուղղանկյուն, ներքուստ խաչաձև, չորս անկյուններում երկհարկ ավանդատներով) ու արտաքին պարագծային չափերով (11,8× 17,4 մ) Հաղպատի վանքի սուրբ Նշան եկեղեցու կրկնակն է: Գանձասարինը տարբերվում է գմբեթի թմբուկի փառահեղ ձևերով ու վրայի քանդակային ուշագրավ ողբավգներով: Նույնը կարելի է ասել 1261-ով թվագրված գավթի մասին: Այն իր հատակագծային հորինվածքով ու փոխադարձ հատվող կամարներով իրականացված ծածկի կոնստրուկտիվ համակարգով հար և նման է Հաղպատավանքի գավթին: Անշուշտ, դա ունեցել է իր պատճառը, որին այս հոդվածի սուղ պայմաններում հնարավոր չէ հանգամանորեն անդրադառնալ:

Ադրբեջանցի մեր գործընկերներին խորհուրդ կտայի ծանոթանալ ճարտարապետության դոկտոր Մուրադ Հասրաթյանի «Հայկական ճարտարապետության Արցախի դպրոցը» հիմնարար մենագրությանը: Նրանում զետեղված են հայ ճարտարապետության Արցախի և մյուս դպրոցների բազմաթիվ զուգահեռների փաստեր:

Անցյալում մի քանի անգամ առիթ եմ ունեցել լինել Լեռնային Ղարաբաղի «ինքնավար» մարզում: Ստեփանակերտում, Շուշիում, հայկական բոլոր գյուղերում ռադիոն օրնիբուն հնչեցնում էր ադրբեջանական հաղորդումներ ու երաժշտություն: Նույնպիսին էին հեռուստատեսային հաղորդումները: Ի պատասխան զարմանքիս, ասացին՝ «թողնում չեն»: Մարզի հայ հավատացյալներին սպասարկող ոչ մեկ եկեղեցի չէր գործում: Այս մասին մեր լուսահոգի կաթողիկոս Վազգեն Ա.-ի դիմումները մերժվեցին: Հազա՞ր ամոթ: Նույնիսկ արաբական կամ այլ տիրապետությունների ժամանակներում Հայաստանում և նրա անբաժան մասը կազմող Արցախում եկեղեցիներ են գործել: Մարզի դռները փակ էին արցախահայության արյունակիցների, հայ

(Շարունակությունը՝ 7-րդ էջում)

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԳԻՏԱԺՈՂՈՎ

«ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ ԵՎ ՔՐԻՍՏՈՆՅԱ ԱՐԵՎԵԼՔԸ»

ՀՀ ԳԱԱ ՊՐԵԶԻԴԵՆՏ, ԱԿԱԴԵՄԻԿՈՍ Ֆ. ՍԱՐԳՍՅԱՆԻ ԲԱՑՄԱՆ ԽՈՍՔԸ

Վեհափառ Տեր,
Մեծարգո պարոն վարչապետ,
Գերաշնորհ հայրեր, հարգարժան հյուրեր,
Մեծարգո հայրենակիցներ, գործընկերներ:

Մեզանից շատերը հանրապետական կամ միջազգային հայագիտական ոչ քիչ գիտաժողովներ, կոնֆերանսներ ու սիմպոզիումներ են հիշում, շատերն էլ դրանց մասնակիցը կամ նույնիսկ կազմակերպիչն են եղել, սակայն առաջին անգամ է, որ Հայաստանի մայրաքաղաքում, գիտությունների ազգային ակադեմիայի, պետական համալսարանի և Մատենադարանի նախաձեռնությամբ ու հանրապետության ղեկավարության հովանավորությամբ կայանում է Հայոց եկեղեցու և Քրիստոնյա Արևելքի պատմության ու մշակույթի, հավատքի ու աստվածաբանության խնդիրներին նվիրված գիտաժողով: Կարծում եմ այս փաստն ինքնին չափազանց պերճախոս վկայությունն է այն էական փոփոխությունների, որոնք տեղի ունեցան վերջին տասնամյակում:

Մեր գիտաժողովին մասնակցում են Ռուսաստանից, Ամերիկայից, Իտալիայից, Ֆրանսիայից, Գերմանիայից, Անգլիայից, Շվեյցարիայից, Ուկրաինայից, Վրաստանից և այլ երկրներից ժամանած 30 նշանավոր հայագետներ:

Հանրահայտ է, որ եկեղեցին որպես ժողովրդին համախմբող գաղափարախոսություն, որպես մանավանդ, կրթության ու մշակույթի հովանավորի, բոլոր երկրներում էական դեր է կատարել: Սակայն հազարամյակների անցյալ ունեցող հայ ժողովրդի համար եկեղեցու նշանակությունը առանձնահատուկ է: Դարեր շարունակ պետականությունից զրկված Հայաստանում եկեղեցին է ստանձնել պետության ֆունկցիաները, զբաղվել ուսումնակրթական գործով, գլխավորել ազատագրական շարժումները, մեծ ներդրում կատարել ազգի գոյատևումը ապահովելու գործում:

Գիտաժողովը, ինչպես ձեզ հայտնի է, ծրագրված է իբրև նախապատրաստություն Հայաստանի դարձի՝ քրիստոնեությունը պետության կողմից պաշտոնական կրոն ճանաչելու 1700-ամյակի տոնակատարության: Այն ոչ պատահականորեն նախորդում է սպասվելիք մի շարք այլ միջոցառումների: Մենք համոզված ենք, որ հայագիտության այս ճանաչված հեղինակությունների հավաքը կամփոփի մեզանում և Հայաստանից դուրս հայագիտական կենտրոններում եղած հիմնական ձեռքբերումները, կուրվագծի առաջիկա առավել կարևոր անելիքները, տեղեկատվական ճանապարհով կհստակեցնի կենտրոնների մասնագիտական կարողությունները: Պետք է նկատի ունենալ, որ ինչպես մեր ակադեմիայի հայագիտական շրջաններում, այնպես էլ համապատասխան գիտական այլ ոլորտներում եկեղեցագիտական-աստվածաբանական ուսումնասիրություններ կատարող միջնադարագետները ժամանակին հարկ եղածին պես չեն քաջալերվել և անգամ ստիպված են եղել շատ դժվարություններ հաղթահարել բնագրերի պատրաստման, ձեռագրերի նկարագրության, աղբյուրագիտական-մատենագիտական աշխատանք կատարելու համար: Բազմաթիվ պատճառներով, իսկ այսօր նաև սուղ հնարավորությունների ստիպմամբ, մեր ձեռագրական հավաքածուները չունեն գիտական պատշաճ նկարագրություն, պատմիչներից շատերի աշխատությունները գիտական-քննական հրատարակության չեն ենթարկվել, կիսավարտ են մնացել սկսված մատենագիտությունները: Մեզ մոտ տասնամյակներ շարունակ, մեղմ ասած, անտեսվել է եկեղեցու պատմությունը, չեն պատրաստվել համապատասխան մասնագետներ, այդ պատճառով էլ բազմաթիվ մութ էջեր են մնացել, տասնյակ հեղինակներ այլևս միայն անուններով են հայտնի: Քրիստոնյա Արևելքի մատենագիտական արժեքներից քանի-քանիսի հնագույն հայերեն թարգմանություններ այլևս անհայտ պիտի մնան:

Քաղաքական, էթնիկական, դավանական հանդուրժողականությունը մեր պատմության ազնիվ դասերից ու նվաճումներից մեկն է: Դուք ինքներդ շատ լավ գիտեք, թե նվիրումի, բարիդրացիության, անձնազոհության, աշխատասիրության, մաքառումի և մարտիրոսության ինչ պատրաստակամություն է ունեցել ձեր հետազոտության արժանացած մշակույթն ստեղծող ժողովուրդը:

Ցավով պետք է նշեմ, որ մեզնից ճիշտ քսան օր առաջ հեռացավ այս գիտաժողովը մեծ ջանասիրությամբ ու ոգեշնչումով կազմակերպող, ակադեմիկոս Գագիկ Սարգսյանը: Խնդրում եմ հոտնկայս հարգել ՀՀ ԳԱԱ փոխնախագահ, մեծանուն հայագետ ակադեմիկոս Գագիկ Սարգսյանի հիշատակը:

Ես նորից ու նորից բարի գալուստ եմ մաղթում մեր թանկագին հյուրերին, հույս հայտնում, որ նրանք այս օրերին ավելի լավ կճանաչեն այն երկիրն ու ժողովուրդը, որի պատմությանն ու ստեղծած արժեքների ուսումնասիրությանն են նվիրվել իրենք:

Թույլ տվեք գիտաժողովը հայտարարել բացված և ողջույնի համար խոսք տալ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս, մեծարգո Գարեգին Առաջինին:

ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ՈՂՋՈՒՅՆԻ ԽՈՍՔ «ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ ԵՎ ՔՐԻՍՏՈՆՅԱ ԱՐԵՎԵԼՔԸ» ԳԻՏԱԺՈՂՈՎԻՆ

Սրտի խոր գոհունակութեամբ եւ սիրոյ ու գնահատանքի զգացումներով կ՚ողջունենք այս Գիտաժողովը, **«Հայաստան եւ Քրիստոնեայ Արեւելքը»** ընդհանուր բանաձեւին տակ, կազմակերպուած՝ քրիստոնէութեան որպէս պետական կրօն ճանաչման 1700-ամեակին առիթով Հայաստանի Հանրապետութեան կողմէ նշանակուած Յանձնաժողովի նախաձեռնութեամբ:

Մենք անձնապէս աւելի երջանիկ պիտի զգայինք եթէ Գիտաժողովի երեք օրերու ընթացքին կարենայինք նստիլ ձեր՝ մասնակցողներուդ կողքին եւ հետեւիլ ձեր ներկայացնելիք ուսումնասիրական զեկոյցներուն եւ անոնց հետեւող խօսակցութիւններուն, որոնց մէջէն վստահաբար նոր լոյսի շողեր պիտի իջնէին հայ ժողովուրդի անցնող աւելի քան 1700 տարիներու քրիստոնէական պատմութեան, գրականութեան, մշակոյթի եւ արուեստի առաւել ևս լուսաբանման և աւելի խոր ու հարազատ հասկացման համար: Դժբախտաբար Մեր ընդհանրական եւ ծանրաբեռն պարտաւորութիւնները, նաեւ Մեր առողջական վիճակը Մեզի կը զլանան այդ երջանկութիւնը: Ձեզմէ ոմանք անձամբ ծանօթ անձինք են ինծի համար: Քաջ գիտեն, որ ես անձնապէս գիտական որոնումներու, հետազօտութիւններու սէրը եւ փորձը միշտ ունեցած եմ, բայց եկեղեցական կեանքի Մեր անմիջական պարտաւորութիւնները թոյլ չեն տուած անոնց ընթացք տալ միշտ, գործնականապէս եւ ամբողջականօրէն: Բայց սէրն ու ճաշակը հայոց պատմութեան, յատկապէս հայ քրիստոնէական մտածողութեան եւ մշակոյթի ու աստուածաբանական գրականութեան հանդէպ՝ երբեք չեն մարած իմ մէջ: Եւ այսօր, խոստովանիմ, որոշ նախանձով է որ կը նայիմ գիտնականի իրենց կոչումը և առաքելութիւնը լիովին արժեցուցած եւ արժեցնող իմ եղբայրներուն եւ քոյրերուն, որոնք համալսարաններու ամպիոններէն, մատենադարաններու խորշերէն, մագաղաթներու մութ ու խոնաւ էջերէն, հողի ընդերքէն, աւերակներու կտորներէն, արխիվային փոշոտ անկիւններէն նոր յայտնաբերումներ կը կատարեն հայոց եկեղեցւոյ եւ ազգի պատմութեան եւ մշակոյթի այլազան բնագավառներուն մէջ: Ջերմօրէն պիտի փափաքէի որ Ձեր զեկոյցները մատչելի դառնային նաեւ ինծի, որպէսզի ես ալ կարենայի գէթ մասամբ վայելել բարիքները ձեր շարունակուող ուսումնասիրական պրպտումներուն:

Բացման այս նիստին իմ ցանկութիւնն է մէկ երկու խորհրդութեանց անդրադառնալ այս Գիտաժողովի դերին եւ անոր կապուած սպասումներու մասին:

Ա.

Բարձրօրէն կը գնահատենք այն երեւոյթը որ նշուած է Գիտաժողովի ընդհանուր թեմայի բանաձեւումին իսկ մէջ **«Հայաստանը եւ Քրիստոնեայ Արեւելքը»**: Հայ ժողովուրդի պատմութիւնը, անցեալ դարերու վրայ իրագործուած ինքնաարտայայտութեան ընթացքը, առհասարակ **մշակոյթ** բառով տարածուած, հարկ է որ դիտուի իր **ընդհանուր շրջագիծին** մէջ որ եղած է **Արեւելեան Քրիստոնէութիւնը**: Այս օրերուն **Արեւելք** եւ **Արեւմուտք** հասկացողութիւնները չեն այն, ինչ որ եղած էին անցեալին: Այսօր Արեւելքը ներկայ է Արեւմուտքին մէջ, եւ՝ փոխադարձաբար: Բայց նոյնքան ճիշդ է որ Հայց. Եկեղեցին եւ հայ մշակոյթը իրենց հոլովոյթը ապրած են առաւելաբար ի հաղորդութեան ըլլալով Քրիստոնեայ Արեւելքին հետ, յատկապէս Յունական, Ասորական, Վրացական աւանդութեանց եւ ըստեղծագործութեանց հետ: Աւելի ուշ շրջանին էր, Խաչակրաց շարժումէն ետք, որ Հայց. Եկեղեցին եւ Հայ ժողովուրդը Արեւմուտքի հետ մշակեցին սերտ յարաբերութիւններ: Բայց իր կազմաւորման շրջանին, 4—6 դարերուն Քրիստոնեայ Հայաստանը ինքզինք իրագործեց գլխաւորաբար Արեւելեան Քրիստոնեայ մշակոյթի հետ անմիջական եւ սերտ յարաբերութիւններ մշակելով: Այդ կնիքը մնաց անաղարտ Հայց. եկեղեցւոյ ծէսին, դաւանաբանական ըմբռնումներուն, ձոգեւոր կեանքին կանոնական դրութեան եւ արուեստի իրագործումներուն մէջ: Հայ քրիստոնէական մշակոյթը, հետեւաբար, չէ եղած արդիւնքը կղզիացեալ գոյավիճակի, այլ յարաբերական ուժեղ ընթացքի: Վկայ թարգմանական զարմանալի երեւոյթը հայ գրականութեան մանաւանդ սկզբնական ձեւավորման շրջանին եւ բոլոր վերածնունդեան յատուկ շրջաններուն:

Բ.

Պատմութիւնը, անցեալի ժառանգութիւնը, չէ կարելի ըմբռնել սոսկ կայական (ստատիկ) մօտեցումով: Աւելի ուժական բան մը (դինամիկ) կայ պատմութեան մէջ քան ինչ որ ընդհանրապէս կ՚երեւակայուի: Պատմութիւնը, իմ պարզ հասկացութեամբ, անցեալ դէմքերու եւ դէպքերու ցուցահանդէս մը չէ, պարզապէս թանգարանային պահպանութեան եւ անցեալի ճանաչման նուիրուած գործօնութիւն մը: Պատմութիւնը ճշմարտութեան որոնումն է որ ուժ ունի ներգործելու մեր ներկային վրայ: Աւետարանի խօսքը շատ աւելի խորունկ է, քան այն, ինչ որ երբեմն սովորական քարոզիչներ կը պատկերացնեն: Յիսուս ըսաւ. **«Եւ ծանիջիք զճշմարտութիւնն, եւ ճշմարտութիւնն ազատեսցէ զձեզ»** (ՅՈՎՀ. Ը. 32):

Ճշմարտութիւնը մարդ էակին եւ ազգին կուտայ իր ինքնութեան յստակ իմացումը: Մեզ կը փրկէ կամայական, պարագայական, մասնակի, մակերեսային ինքնըմբռնումներէ, որոնք յաճախ մեր կորստեան պատճառ կը դառնան: Ուրիշ տեղ ըսած եմ որ պատմութիւնը, ճիշդ ըմբռնուած, ցոյց կուտայ աշխարհի մէջ մեր կտրած ճամբան, որուն մէջէն կրնանք աւելի յստակ քննել, տեսնել եւ գծել մեր գալիք ճանապարհորդութիւնը: Զգացական, ինքնասիրական, ինքնահպարտական եղանակներով չէ կարելի յստակ տեսնել մենք զմեզ: Պատմաբանին, բանասէրին, գիտնականին ակնոցը գոյն չի կրնար ունենալ: Պարզ, ջինջ եւ ուղիղ պէտք է ըլլայ անոր նայուածքը: Եզնիկ Կողբացին ըսած է աստուածային, գերբնական, անտեսանելի, իմանալի իրականութեանց համար, թէ «Յորժամ զաներեւութէն եւ զնորին զմտնջենաւոր զօրութիւնէն ճառիցէ ոք, քանզի մարմնաւոր լեալ է, պարտի զմիտս յստակել եւ զխորհուրդս սրբել, զդոյզս շարժմանց պարզել, զի յայն զոր առաջի եդ՝ հասանել կարասցէ: Նա եւ որ ընդ ճառագայթս արեգականն հայել կամիցի, պարտի զպայծառութիւն աչացն՝ զաղտն եւ զբիծն ի բաց պարզել, զի մի մթարքն որ՝ զբբօք շողայցեն, արգել հայելոյն ի յստակութիւն լուսոյն լիցին»: Որքա՜ն ճշմարիտ են այս խօսքերը նաեւ աշխարհի եւ կեանքի տեսանելի երեւոյթներուն համար...:

Մենք կը սպասենք որ այս գիտաժողովը բերէ նոր լոյս ճշմարտութեան վրայ, ապրուած կեանքի եւ ստեղծագործութեանց վրայ, որպէսզի աւելի յստակ եւ վճիտ տեսնենք 1700-ամեայ քրիստոնէական ժառանգութիւնը հայ ժողովուրդին:

Գ.

Հայց. Եկեղեցին խոր ու բազմախաւ անցեալ ունի, բայց ինք անցեալի չէ վերածուած: Այսօր շնչող, ապրող, գործող կեանք է ան ողջ Հայութեան կեանքին մէջ ի Մայր Հայաստան եւ ի սփիւռս աշխարհի: Հայ ժողովուրդի կեանքը ներկայ ժամանակներուն, քրիստոնէական պատմութեան այս երկրորդ հազարամեակի վերջին տասնամեակին նոր ընթացքի մը, նոր ուղիի մը մէջ մտած է Հայաստանի Անկախ Հանրապետութեան հռչակումով: Եթէ անցեալին, շատ յաճախակիօրէն, Հայ ժողովուրդի եւ Հայց. Եկեղեցւոյ կեանքի ընթացքը կ՚իրագործուէր գլխաւորաբար օտար ոյժերու եւ պետութիւններու կամ կայսրութիւններու տիրապետողական ազդեցութեան տակ, այսօր այդ ընթացքը դարձած է ազատ արտայայտութիւնը հայ ժողովրդի կամքին: Պարսկական մազդեզական կայսրութիւնը, կամ Բիւզանդական քրիստոնեայ կայսրութիւնը, կամ օսմանեան Թուրքիան կամ Ցարական Ռուսիան եւ կամ Սովետական Միութիւնը չեն այլեւս որ իրենց կամքը կը պարտադրեն հայ ժողովուրդին: Այսօր Հայաստանը եւ Հայց. Եկեղեցին անմիջական պատասխանատուութիւնն են հայ ժողովուրդին: Բազում դարեր այդ անկախութիւնը կորսնցուցած, բայց զայն միշտ երազած ու անոր համար պայքարած հայ ժողովուրդի այսօրուան ապրող եւ պատասխանատուութիւն ստանձնել գիտցող զաւակներուն համար խանդավառութեան, ոգեւորութեան, ցնծութեան սկզբնական օրերը անցան: Եօթամեայ կեանք ունեցող Հանրապետութիւն է արդէն մեր նոր Հանրապետութիւնը, որուն որդեգրած ազատութեան պայմաններուն տակ նոր պատասխանատուութեան է կոչուած Հայց. Առաքելական Ս. Եկեղեցին իր Մայր Աթոռով, Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսութեամբ, Ս. Էջմիածնով, եւ բոլոր միւս Նուիրապետական Աթոռներով:

1700-ամեակի բոլոր ձեռնարկները՝ ուխտագնացութիւններ, ցուցահանդէսներ, հրատարակութիւններ, գիտաժողովներ, վերանորոգչական եւ նոր շինարարական աշխատանքներ ունին մէկ նպատակ— կարելի եւ բարձրագոյն աստիճանի յստակութեամբ տեսնել, ըմբռնել մեր ինքնութիւնը որպէս քրիստոնեայ ազգ, անցեալի իրագործումներու, դրական ու ժխտական երեւոյթներու, յաջողութիւններու ու ձախողութիւններու անաչառ, համարձակ ճանաչմամբ, դէպի ապագայ երթալու մեր ճանապարհին վրայ: Մեր ինքնաճանաչման բիւրեղացումի ժամանակն է այս ժամանակը, մանաւանդ մեր Մայր Հայաստանի մէջ անցնող եօթանասուն տարիներու Խորհրդային բռնատիրական իշխանութեան թողած հետքերէն ձերբազատուելով եւ ազատ ու անկաշկանդ մտածողութեամբ մեր ինքնութիւնը պարզելով, ամրացնելով եւ զարգացնելով: Որովհետեւ այդ բռնական իշխանութիւնը ոչ թէ սոսկ քաղաքական կամ տնտեսական եւ կամ վարչական բնագաւառներու մէջ գործեց իր աւերը, այլ նաեւ ու մանաւանդ հոգեւոր արժէքներու, ազգային առողջ ըմբռնումներու, մեր անցեալի արուեստակեայ, դիտումնաւորական (տենդենցիական) մեկնաբանութեան բնագաւառներուն մէջ:

Հետեւաբար, ճշմարտութեան որոնումը պէտք է դառնայ մեր իմացական, հոգեւոր, բարոյական, ազգային կեանքի մայրուղին: 1700-ամեակը սքանչելի, բացառիկ պահ մըն է թէ՛ եկեղեցիին, թէ՛ պետութեան եւ թէ՛ ժողովուրդին համար վերագտնելու այդ մայրուղին եւ յստակօրէն բծելու համար խափուսիկ արահետներու մէջ: Ահա թէ ի՛նչ մտածումով եւ ի՛նչ ակնկալութեամբ կը նայինք այս եւ նման այլ Գիտաժողովներու, որոնք վստահաբար մեծ նպաստ պիտի բերեն այդ ինքնաճանաչման, **«Ծանիր զՔեզ»**-ի շարունակական ընթացքին մէջ, մանաւանդ մեր պատմութեան այս բախտորոշ հանգրուանին:

Դ.

Վերջին մտածում մը եւս կ՚ուզէի ձեզի հետ բաժնել այս բեմէն իջնելէ առաջ: Հայց. Եկեղեցւոյ պաշտօնական հիմնադրութեան կամ քրիստոնէութեան որպէս ազգային կրօն պետական ճանաչման 1700-ամեակը գուտ հայկական շրջանակներու մէջ նշուելիք տարեդարձ մը չէ: Հայ ժողովուրդի 1700-ամեայ քրիստոնէական վկայութիւնը կը պատկանի համայն քրիստոնէական եկեղեցւոյ եւ նաեւ մարդկութեան պատմութեան: Մասնաւորաբար միջ-եկեղեցական (**էկիւմենական**) այս դարաշրջանին՝ չէ կարելի կղզիանալ, մեկուսանալ եւ մեր ազգային շրջանակներու մէջ ինքնապարփակուիլ, «մենք մեզ եղով տապկուիլ» ինչպէս կ՚ըսէ ժողովրդական առածը: Ահա թէ ինչո՛ւ բարձրագոյն աստիճանի գնահատանքով կ՚ողջունեմ այս գիտաժողովին մասնակցող եւ ազգութեամբ ոչ-հայ մեր սիրելի գիտնականները, որոնք կուգան ուրիշ մշակութային ժառանգութիւններէ եւ իրենց կեանքին ու գործին մաս եւ բաժին են դարձուցած Հայ ժողովուրդի, եկեղեցւոյ, լեզուի, մշակոյթի պատմութեան ուսումնասիրութիւնը: Մեր ցանկութիւնն է, որ Հայաստանէն դուրս, արտասահմանի այլ գիտական, ակադեմիական և գիտուտեւստական կեդրոններու, համալսարաններու եւ գիտական հաստատութիւններու կողմէ եւս ձեռնարկուին նման կամ այլ կարգի մեծ ու փոքր գիտաժողովներ, որպէսզի մինչեւ 2001 թուականը մեր ժողովուրդը կարենայ վայելել ճշմարտութեան բարիքները ինք իր մասին եւ շարունակէ իր յառաջդիմական կեանքը ընդ հաղորդութեամբ այլ ազգերու, եկեղեցիներու եւ մշակոյթներու:

Յաջողութի՛ւն ձեզ, բարի երթ Գիտաժողովի՛ն:

ԳԱՐԵԳԻՆ Ա
ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

ԽՈՀԵՐ, ՏԵՍԱԿԵՏՆԵՐ, ՏՊԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Սա իրադարձություն է: Այս համաժողովը, որը, փաստորեն առաջին գիտական միջազգային կոնֆերանսն է, որ նվիրված է Հայոց դարձի՝ քրիստոնեության ընդունման 1700-ամյակին: Առաջինն է և շատ դուրեկան, որ այս ամենը տեղի է ունենում Երևանում: Զեկուցողների կազմն այնպիսին է, որ կապահովի այդ գիտական կոնֆերանսի բարձր մակարդակը և հետաքրքրություն կառաջացնի ոչ միայն գիտական շրջաններում, այլ նաև մեր հասարակության, ժողովրդի լայն խավերում:

Ցանկանք հաջողություն այս գիտաժողովին:

ՍԵՆ ԱՐԵՎՇԱՏՅԱՆ
Ակադեմիկոս

***

Այսօր սկսվող գիտաժողովի նշանակությունը ես նախ կապում եմ այն հանգամանքի հետ, որ այս միջոցառումով սկսվում է գիտական մի ամբողջ շարք, որ նվիրված կլինի Հայաստանում քրիստոնեության ընդունման 1700-ամյակին: Մենք այս ժողովով սկիզբ ենք դնում մեծ տոնակատարության, որը կապված է հայ ժողովրդի ամբողջ ճակատագրի հետ: Այս իմաստով ներկայացվում է բազմակողմանի հետաքրքրություն ոչ միայն գիտական, այլև ամբողջ հասարակության համար: Զեկուցումները ցույց կտան անշուշտ, մեր մշակույթի հոգեբանական այն բազմազան կապերը և աղբյուրները, որոնցով դարերի ընթացքում սնվել է հայ ժողովուրդը: Այս իմաստով գիտաժողովի նշանակությունը դուրս է գալիս գիտական շրջանակներից և դառնում է համազգային:

Էդուարդ ՋՐԲԱՇՅԱՆ
Ակադեմիկոս

Նախ պետք է ասեմ, որ երևույթն ինքնին մեծ է: Հայ մշակույթը իր բազմադարյան, այսինքն 1700 տարիների հոլովույթով, խորապես թրծված է քրիստոնեական ներշնչումով և քրիստոնեական արժեքներով: Այս գիտաժողովը մեր առջև կբացի մեծ հեռանկարներ: Քրիստոնեությունն այն կրոնն է, որը մարդուն ազնվացնելու կծառայե: Գրիգոր Նարեկացին, մեր եկեղեցու շատ հավատարիմ հայրերեն մեկը ասել է. «Աստված մարդացավ, որպեսզի մարդը աստվածանար»: Ուրեմն, իսկական հումանիզմը մաս կըկազմե իսկական քրիստոնեության: Եվ իսկական քրիստոնեությունը չի կարող իսկական հումանիստ չլինել:

Պետք է ուրախությամբ նշեմ, որ երկու ամիս առաջ Իտալիայի ամենահեղինակավոր թերթերից մեկը հրատարակեց 300 էջանոց մի գիրք՝ Վահագնի երգերից՝ մինչև Պարույր Սևակ: Այն մեծ հետաքրքրություն առաջացրեց Իտալիայի մեջ:

Լևոն ԶԵՔԻՅԱՆ
Իտալիա, ՀՀ ԳԱԱ
արտասահմանյան անդամ

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԳԻՏԱԺՈՂՈՎ

«ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ ԵՎ ՔՐԻՍՏՈՆՅԱ ԱՐԵՎԵԼՔԸ»

Հայաստանում քրիստոնեության ընդունման պատմական նշանակությունը

Ամեն մի ժողովրդի կյանքում լինում են պատմական պահեր, իրադարձություններ, որոնք վճռական նշանակություն են ունենում նրա հետագա կյանքի ողջ ընթացքի համար: Հայ ժողովրդի համար այդպիսի բախտորոշ իրադարձություններից մեկը, եթե ոչ ամենանշանակալիցը, 1700 տարի առաջ, 4-րդ դարի սկզբում քրիստոնեության ընդունումն էր, դարակազմիկ մի շրջադարձ, որը ուրվագծեց նրա հետագա ընթացքը՝ քաղաքական, հասարակական և հոգևոր-մշակութային կյանքի բոլոր ոլորտներում: Քրիստոնեության, որպես ժամանակի ամենակատարյալ կրոնի ընդունումը և նրա տարածումը Հայաստանով մեկ՝ առանց շոշափելի դիմադրության՝ ժողովրդի և քրմական դասի կողմից, վկայում էր այն մասին, որ երկիրը ներքուստ պատրաստ էր նոր կրոնի ընկալմանը:

Գրիգոր Լուսավորչի քարոզչական գործունեությունից շատ առաջ Հայաստանի տարբեր մասերում կային քրիստոնեական համայնքներ, կային նոր հավատքի համար իրենց կյանքը տված քրիստոնյաներ՝ Ոսկյանք, Սուքիասյանք, Հռիփսիմյանք, և այլ բազմաթիվ անանուն նահատակներ, որոնց արյունով արդեն ներծծված էր հայոց հողը: 2—3-րդ դարերում նոր հավատքի բազմաթիվ հետևորդներ հալածանքի զոհ են դարձել հեթանոս հռոմեացի, հայ և պարսից իշխանավորների ձեռքից: Քրիստոնյա համայնքները շփումներ ունեին հարևան երկրների, հատկապես Միջագետքի, Ասորիքի և Կապադովկիայի հավատակիցների հետ, Եդեսիայի, Սամոսատի, Անտիոքի, Կեսարիայի քաղաքների մարդաշատ համայնքների հետ:

Այդ պայմաններում Հայաստանի պետական ազգային շահերից ելնելով, Տրդատ թագավորը և Գրիգոր Լուսավորիչը մտնում էր, որ վճռականություն ցուցաբերեին երկրի համար բախտորոշ քայլը կատարելու համար: Պատմության մեջ առաջին անգամ քրիստոնեությունը 301 թվականին հալածված և հետապնդվող հավատքից դառնում է պետական կրոն, պետության կողմից հովանավորվող, ժողովրդի հեթանոս մեծամասնության համար պարտադրվող մի հավատք:

Տրդատ թագավորի և Գրիգոր Լուսավորչի պատմական դերը կայանում է նրանում, որ քրիստոնեության ընդունման ակտով նրանք մի անգամից արմատապես փոխեցին այդ հալածված կրոնի կարգավիճակը, դարձնելով այն երկրի ողջ տարածքում սփռված, եկեղեցական կազմակերպված կառուցվածքով ապահովված մի համակարգ, որը դարձավ հայոց պետության ոչ միայն դաշնակիցը, ոչ միայն խորհրդատուն ու բարեկամը, այլ բաղկացուցիչ մասը:

Ինչո՞ւ քրիստոնեությունը: Ինչո՞ւ մի որևէ այլ կրոնի վրա իրենց ուշադրությունը չդարձրին Տրդատը, թագավորական ընտանիքը, հայոց ավագանին և Գրիգոր Լուսավորիչը, եթե պետք է հրաժարվեին իրենց հին աստվածներից, իրենց ներումը սպառած, ժողովրդի և պետության հավախմբմանը արդեն չնպաստող բազմաթիվ կուռքերից: Ինչո՞ւ հանուն նոր կրոնի, հանուն Քրիստոսի պետք է մերժվեին Արամազդն ու Անահիտը, Նանեն ու Տիրը, Աստղիկն ու Վահագնը: Պատասխանը հստակ է: Մի երկրում, որ դեպքերի բերումով, քաղաքական հանգամանքների բարենպաստ պայմանների հետևանքով իր հայրական գահի վրա էր հաստատվել Արշակունի Տրդատը, փաստորեն վերահաստատվել էր ազգային պետականությունը, բայց չէին վերացել Սասանյան Պարսկաստանի և Հռոմեական կայսրության անթեղված սպառնալիքները, անհրաժեշտ էր առանց տատանվելու վնասազերծել տարբեր քաղաքական ձգտումներ ունեցող ներքին պառակտիչ ուժերը, հոգեպես և բարոյապես միաձուլել երկիրը, մեկ աստծու հավատքով հաշտեցնել հասարակության հակընդդեմ խավերը և բոլորին դարձնել հայոց գահի ենուց: Այդ խորքային գործընթացը առավել ևս սրվեց, երբ Սասանյանների և հայոց Արշակունիների հակամարտությունը ավելի սաստկացավ, երբ 270-ական թվականներից զրադաշտականությունը դարձավ Պարսկաստանի պետական կրոն: Հայաստանում Զրադաշտի հետևորդները սկսեցին ամրացնել իրենց դիրքերը, խարխլել հայոց պանթեոնը, հետևորդներ գտնելով ինչպես շահամոլ վերնախավում, այնպես և միամիտ ռամիկների միջավայրում: Հայաստան թափանցեց և որոշ տարածում գտավ նաև մանիքեությունը: Ոչ պակաս վտանգ էր ներկայացնում Հռոմեական կայսրության մեջ տարածված հեթանոսական կրոնը, բազմաստվածության այն հավակնոտ և հարձակողական գաղափարախոսությունը, որը ծառայում էր կայսրերի զավթողական ախորժակներին, որոշ տարածում ուներ նաև միթրաիզմը՝ Միհրի պաշտոնմը:

Ֆեոդալացման ուղին բռնած վերահաստատված Արշակունյաց միապետական Հայաստանի համար քրիստոնեությունը որպես գաղափարախոսություն եղավ ամենանպաստավոր կրոնը, վաղ միջնադարյան հայ հասարակության հոգևոր կյանքի և սոցիալական հարաբերությունները իմաստավորող ու ամրացնող ուսմունքը:

Կրոնա-քաղաքական այդ մթնոլորտով էր պայմանավորված քրիստոնեության ընդունումը Հայաստանում: Այդ մթնոլորտում, միայն որպես պետական կրոն, քրիստոնեությո՛ւնը կարող էր առաջին հերթին վնասազերծել հարձակողական զրադաշտականության հեռամետ նպատակները և դառնալ հայոց ինքնուրույնության զորեղ պատվարը, իսկ մյուս կողմից հռոմեական կայսրերից անկախանալու, նրանց ձեռքից թագ ստանալու, հեթանոսական ավանդույթով կրոնա-քաղաքական ենթակայությունից ձերբազատվելու պահանջը մարմնավորվեցին նոր կրոնի ընդունման մտածված քաղաքականության մեջ: Տրդատ թագավորը իր իմաստուն քայլով, Գրիգոր Լուսավորչի ջերմեռանդ աջակցությամբ հռչակեցին քրիստոնեությունը միակ ճշմարիտ կրոն, մերժելով բոլոր այլ դավանանքները և կրոնները, որպես մոլորություն:

Պատմության մեջ քրիստոնեությունը առաջին անգամ դարձավ պետական կրոն, որը փրկության ճանապարհ էր բացում հայ ժողովրդի համար՝ երկու հզոր անհաշտ պետությունների աչքի առաջ: Դա հոգևոր, բարոյական և քաղաքական մի սխրանք էր, որն իր շարունակությունը պետք է ունենար նաև հաջորդ դարերում, լավ օրերի երազանքով ու հույսով, լավատեսությամբ համախմբեր ու զիներ մարդկանց դարեր շարունակ:

Հայոց դարձը չամփոփվեց, չսահմանափակվեց էթնիկական շրջանակով: Իր աշխարհագրական և պետական-քաղաքական դերի թելադրանքով Հայաստանը դարձավ կենտրոնատեղի՝ խրախուսելով քրիստոնեության տարածումը Անդրկովկասում, հարևան Վրաստանում, Աղվանքում, Հյուսիսային Կովկասում: Հայոց դարձը նշանակալիորեն ազդեց նաև խոշորագույն պետությունների՝ Պարսկաստանի և Հռոմեական կայսրության, հետագայում Բյուզանդիայի քաղաքական և կրոնա-մշակութային հարաբերությունների վրա: Այդ ժամանակաշրջանից է սկսվում քրիստոնեության հաղթարշավը Արևելքում: Տեղի է ունենում եկեղեցական կառույցվածքների ամրապնդումը և նրանց եռանդուն գործունեությունը դեռևս կիսահեթանոսական շրջապատում: Առաջանում է քրիստոնյա Արևելքը, որի կարևոր բաղկացուցիչ մասն է դառնում Հայաստանը, հոգևոր թռիչքի պատրաստ մի երկիր, որը կրոնական-հոգևոր սերտ կապեր էր հաստատել մյուս երկրների, հատկապես Ասորիքի, հունական Փոքր Ասիայի, և Պաղեստինի կազմավորվող եկեղեցիների հետ:

Հայաստանում պետականորեն ճանաչումով քրիստոնեությունը դարձավ ոչ միայն կարևոր գործոն պետությունների ու ժողովուրդների հարաբերություններում, այլև նրանց ներքին, հոգևոր բովանդակությունը կազմավորող նոր մշակույթի ստեղծման գործոն, հասարակական կյանքի և մտավոր ու գեղարվեստական նոր ստեղծագործության մշտական խթանը:

Քրիստոնեությունը վճռական դեր խաղաց հայ ֆեոդալական մշակույթի ձևավորման գործում, եղավ ազգային գրի և դպրության ստեղծման պատճառը: Ազգային գրերի պահանջը, անշուշտ, չի կարելի սահմանափակել միայն հայոց եկեղեցու կարիքներով: Առաջին հերթին այն պայմանավորված էր ազգային գիտակցության աճով, որը իր հերթին վկայում էր, որ 4-րդ դարի ընթացքում զգալիորեն առաջ էր գնացել ազգային ինքնագիտակցության ձևավորման գործընթացը: Սակայն նույն 4-րդ դարում, երբ նախարարների պառակտիչ գործողությունների հետևանքով ի դերև ելան Արշակունիների ջանքերը՝ կենտրոնացնել պետական իշխանությունը, իսկ մեծ տերությունների զավթողական քաղաքականության հետևանքով 387 թվականին Հայաստանը բաժանվեց Պարսկաստանի և Արևելյան-Հռոմեական կայսրության միջև, կտրուկ բարձրացավ եկեղեցու դերը երկրի կյանքում: Հայոց եկեղեցին, որը դարձել էր ավատատիրական արդեն հաղթանակած կարգերի հզոր հենարանը և ինքը հանդես էր գալիս որպես հոգևոր, տնտեսական ու քաղաքական գործոն, հոգևարք ապրող հայ պետականության անշեղորեն թուլացման պայմաններում, գլխավորում է պառակտված հայ հասարակության համախմբման գործը: Ժողովրդի վրա իր գաղափարական ազդեցությունը ուժեղացնելու նպատակով հոգևորականության առաջավոր ներկայացուցիչները, բաց գիտակցելով ժամանակի պահանջը, ձգտում են հրաժարվել եկեղեցում ընդունված, բայց ժողովրդի համար անհասկանալի հունարենից և ասորերենից, դրանով իսկ միաժամանակ ցանկանալով փակել երկիր թափանցած օտար հոգևորականության առջև այդ հարմար ճանապարհները օտարալեզու հոգևորականության առջև, որը դարձել էր և քաղաքական վնասակար ազդեցությունների տարածողը: Այդ ամենի առաջն առնելու նպատակով անհրաժեշտ էր հայերենը դարձնել եկեղեցու պաշտոնական լեզու: Դրա համար անհրաժեշտ էր մայրենի լեզվով ունենալ Աստվածաշունչը և մյուս պաշտոնական գրքերը: Միայն սեփական, ազգային գրերն ունենալու դեպքում կարելի էր հասնել այդ նպատակին: Եկեղեցու դերի ուժեղացման, հասարակական զարգացման ընթացքի առաջ մղած այդ խնդրի լուծումը անհրաժեշտորեն դրեց հայոց գրերի ստեղծման հարցը, առանց որի հնարավոր չէր նույնիսկ մտածել հունարենը և ասորերենը պաշտոնական գործածությունից դուրս մղելու մասին:

Այդ հասունացած հասարակական պահանջին արձագանքելով, Մեսրոպ Մաշտոցը, քրիստոնեության ընդունման շուրջ մեկդարյա միջոցից հետո ստեղծեց հայոց գրերը, դրանով իսկ մեծ հեռանկարներ բացելով հայոց լեզվի, գրականության և առհասարակ հոգևոր մշակույթի առաջ: Որպես իր ժամանակի զավակ, Մաշտոցը, անտարակույս, ձգտում էր իր նպաստը բերել քրիստոնեության տարածման և եկեղեցու ամրապնդման գործին:

Հայոց պետականության անկասելի թուլացման պայմաններում հայոց եկեղեցին՝ ազգի կենսունակ ուժերի համախմբման նպատակով՝ ձգտում էր հենվել միակ հուսալի ուժի՝ ժողովրդական զանգվածների վրա: Աշխարհաքաղաքական իրավիճակի և ներքին դեպքերի բերումով հայոց եկեղեցին դառնում էր երկրի հեղինակավոր քաղաքական ներկայացուցիչը, որի հետ ստիպված էին հաշվի նստել և՛ զավթիչները, և՛ հարևան պետություններն ու քրմապետերը: Եկեղեցին իր ձեռքում էր կենտրոնացնում երկրի ողջ գաղափարական, հոգևոր կյանքի ղեկավարման գործը: Սեփական գրի և գրականության կարիքը բոլորից շատ և առաջին հերթին զգում էր հայ հասարակության այն խավը, որը հետզհետե ձեռք էր բերել գաղափարական գործի մենաշնորհը, այն է՝ հոգևորականությունը: Եվ եթե գրերի ստեղծումով ավելանում էր հայոց եկեղեցու ուժը և ինքնուրույնությունը, չեզոքացվում էր հունական և ասորական եկեղեցիների ազդեցությունը, վերջնական պայքար էր ծավալվում հին հավատալիքների և զրադաշտականության դեմ՝ հանուն ազգի հոգևոր միասնության, ապա դրանով լուծվում էր ազգային անկախության պահպանման համար մղվող գոտեմարտի կարևորագույն հարցերից մեկը:

Հայաստանը, որն իր ազգային գիրն ու գրականությունը ստացավ քրիստոնեության որպես պետական կրոն հռչակվելուց շուրջ մեկ դար հետո, պետք է ամենակարճ ժամկետում անցներ այն ուղին, որը դանդաղորեն ու համաչափ անցել էին հարևան հին դպրությունները, ստեղծեր իր հայրաբանությունը և ջատագովությունը, մանավանդ, որ նրան գնալով ավելի ուժեր էր սկսել սպառնալ զրադաշտական Պարսկաստանից եկող վտանգը: Մյուս կողմից, անհրաժեշտ էր ապացուցել, ցուցադրել մյուս, հարևան եկեղեցիներին իրենց հնությունը, ոողափառությունը և ինքնուրույնության իրավունքը: Այդ նկատառումներով միայն կարելի է բացատրել 5-րդ դարի առաջին կեսում Աստվածաշնչի հայացումից հետո, անհրաժեշտ պաշտոնական գրքերի թարգմանությունները կատարելուց հետո, հայալեզու ջատագովական երկերի ծնունդը, երբ քրիստոնեությունը մեկ դարից ավելի է, ինչ երկրի պետական կրոն էր, և այն հանգամանքը, որ այդ երկերից առաջինները «Հաճախապատում ճառերը» և «Վարդապետությունը» հրապարակվել են Գրիգոր Լուսավորչի անունով:

Պատմական դեպքերի տրամաբանությամբ, Գրիգոր Լուսավորիչը պետք է հոգ տաներ նաև հայոց գրերի ստեղծման համար, ինչպես այդ տեղի ունեցավ մի շարք երկրներում, որտեղ նոր կրոնի քարոզիչները Սուրբ Գրքի թարգմանության, հավատի նաև գրավոր քարոզչության և եկեղեցու պաշտոնական ծիսակատարությունների իրականացման նպատակով դառնում էին նաև գրերի ստեղծողներ, ինչպես, օրինակ, Կիրիլն ու Մեթոդիոսը՝ սլավոնների համար, Վուլֆիլան՝ գոթերի համար, և այլն: Սակայն Հայաստանում դա չկատարվեց այն պատճառով, որ հայոց դարձը նախ իրագործվեց վերնախավում, թագավորական ընտանիքը, ավագանին և հոգևորականությունը ստանում էին հունական և ասորական կրթություն, և կրոնական գրքերի ընթերցումը և ունկնդրումը այդ լեզուներով նրանց համար դժվարություն չէր հարուցում, իսկ ժողովրդի համար բանավոր ձևով ավանդվում էին նոր կրոնի տարրական հիմնադրույթները: Սակայն այդպես երկար չէր կարող շարունակվել, հայոց պետականության ճգնաժամի պայ-

(Տես՝ 6-րդ էջը)

ԽՈՀԵՐ, ՏԵՍԱԿԵՏՆԵՐ, ՏՊԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

«ԱՐԵՎԵԼՅԱՆ» ԵՎ «ՀԱՅԱՍՏԱՆՅԱՆ» ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐԻ ԱՌԱՆՁՆՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԴՐՍԵՎՈՐՈՒՄՆԵՐԸ

1. Դասական իմաստով «Արևմտյան» է Բյուզանդական (կայսերական) ուղղափառ (հունադավան) եկեղեցին: Կաթոլիկե եկեղեցու առանձնացումից հետո «Արևմտյան»—«Արևելյան» որակումը ձեռք է բերում նոր, ինչ-որ չափով տեխնիկական իմաստ, ուստի բյուզանդապավոնական ուղղափառությունը սկսում է դիտվել իբրև «Արևելյան եկեղեցի»:

2. Բուն Արևելյան եկեղեցու շրջանակներում ազգային և կրոնական պատկանելությունները սերտաճել են. ազգային նկատվող եկեղեցուն չպատկանելը հավասարազոր է այլազգի լինելուն: Այդպիսին է հայերի, ասորիների, ղպտիների, հաբեշների էթնոդավանական ընկալումը:

3. Արևելյան եկեղեցին գերազանցապես հայեցողական է, աստվածաբանությունը՝ առավելաբար խորհրդական, որը դավանաբանությունն ու փիլիսոփայությունը լրացնում ու բացատրում են միմյանց: Արևմտյան եկեղեցու կարգապահական կեցվածքն ու օրենսգիտական աստվածաբանությունը խորթ չեն, բայց և բնորոշ չեն Արևելյան եկեղեցուն:

4. Տարբեր են Արևելյան և Արևմտյան եկեղեցիների նվիրապետական ընկալումները: Տիեզերական քահանայության գաղափարը Արևելյան եկեղեցին չի առնչում նվիրապետական առանձնությանը, որի բարձրագույն հեղինակությունը եպիսկոպոսական ժողովն է:

5. Հայաստանյայց եկեղեցին, երկրի քաղաքական-վարչական կացության թելադրանքով, նախապատվությունը տալիս է Ազգային եկեղեցական ժողովին, ժողովրդյան ընտրյալների մասնակցությամբ:

6. Խորհուրդների կատարումը Արևելյան եկեղեցին լիարժեք ու ընդունելի է նկատում, պատարագողից բացի, ժողովրդյան մասնակցությամբ, ուստի մերժում է թիվ կամ անձայն պատարագի գաղափարը: Մասնակցության եղանակը խորհուրդների հարուցած ձայնավոր արձագանքն է, դիրքի փոփոխությամբ ունկնդրելը, խաչակնքումը: Պատարագը միասնական գործողություն է և ոչ մտերմիկ հանգամանք:

7. Խորհուրդների վավերականությունը ապահով է, երբ պատարագը եկեղեցու մեջ է մատուցվում, քանի որ այն է Աստծո տունն ու Սուրբ հոգու անկաշկանդ գործելատեղին: Ծնորհաց փոխանցումը կատարվում է միայն խորհուրդների կատարմամբ, սակայն կորված չէ այն անձը, որ զրկված է շնորհներ ստանալու կարելիությունից:

8. Հացի և գինու մեջ Արևելյան եկեղեցին Քրիստոսի իրական, բայց անբացատրելի, ներկայություն է տեսնում, ուստի մերժում է գոյացափոխության գաղափարը: Վերջին պարագայի հետ է կապված մարդեղության և չարչարանաց մեկնաբանության տարբերությունը Արևելքի և Արևմուտքի եկեղեցիներում:

9. Արևելքի եկեղեցիները հետևորդ են 431 թ. Եփեսոսի ժողովում ընդունված Կյուրեղ Աղեքսանդրացու բանաձևումին՝ «Մի բնութիւն բանին մարմնացելոյ»: Ըստ այդմ Քրիստոսի անձը անջատ էությունների միասնություն չէ, այլ ներդաշնակ ամբողջություն:

10. Եկեղեցու տիեզերականությունից հետո առաջ եկած վարդապետությունները (քավարան, ներողություն, պապական իշխանություն) ընդունելի չեն Արևելյան եկեղեցիների համար: Մասնակիորեն տարբեր է նաև երկրորդ գալստյան մեկնաբանությունը:

11. Առավել շոշափելի են ծիսական կարգի տարբերությունները (Ծնունդ և Մկրտություն՝ միասնաբար, Առաջավորաց տոն, Վարդավառ և Վերափոխում, բաղարջ հաց և անջուր գինի և այլն):

12. Արևելյան եկեղեցին փրկության հույսը չի կապում նվիրապետական պատկանելության հետ: Հանդուրժելի է համարում խորհուրդների կատարման զանազանությունը և վավերական է նկատում այն: Հայաստանյայց եկեղեցին ձեռնպահ է իր ընկալումները թելադրելուց, ծիսական տարբերությունը զանազանում է դավանականից, ազգային նկարագիրն ու ոգին արգելք չի համարում «միութիւն ի կարեւորս» նշանաբանով գործելու համար:

Պարույր ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ
Բ.գ. դոկտոր

Ես մասնակցել եմ հայ արվեստին նվիրված 2-րդ միջազգային գիտաժողովին: Այնպես որ սա իմ երկրորդ միջազգային գիտաժողովն է: Իսկ Հայաստանում եղել եմ շատ-շատ անգամներ:

Ինչ կարելի է ասել «Հայաստանը և Քրիստոնյա Արևելքը» միջազգային գիտաժողովի մասին: Անչափ կարևոր միջոցառում է և լավ կազմակերպված: Հենց նոր ավարտվեց առաջին լիագումար նիստը, և մենք մի քանի անչափ հետաքրքիր զեկուցումներ լսեցինք: Վստահ եմ, որ դրանք կհրապարակվեն, որովհետև շատ արժեքավոր զեկուցումներ էին:

Ի՞նչ կարող եմ ասել իմ մասին: Չեմ աշխատում, թոշակի եմ անցել: Մինչ այդ ղեկավարում էի Նյու Յորքի Կոլումբիական համալսարանի հայագիտության և հայ ժողովրդի պատմության ամբիոնը: Ահա արդեն 5 տարի ղեկավարում եմ Փարիզում հրատարակվող հայագիտական հանդեսը, ավարտել և տպագրության եմ հանձնել մի մենագրություն, վաղ՝ մինչ արաբական տիրապետության շրջանի հայ եկեղեցու պատմության մասին: Այնպես որ շարունակում եմ այն գործը, որին նվիրել եմ ողջ գիտակցական կյանքս: Ցանկանում եմ հաջողություններ մաղթել մեր գիտաժողովին, որը շատ լավ սկիզբ է քրիստոնեությունը պետական կրոն ընդունելու 1700-ամյակի միջոցառումների համար: Օգտվելով առիթից, «Գիտություն» թերթին մաղթում եմ հաջողություններ, ուրախ եմ, որ այդպիսի թերթ կա, այն պետք է գիտնականներին:

Նինա ԳԱՐՍՈՅԱՆ
Նյու Յորք

ԲՆԻԿՆ ՈՒ ՕՏԱՐԸ Ե ԴԱՐԻ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ

Այս աշխատութեան նպատակն է քննել օտարի դէմքերը եւ ասոնց հակադարձ բնիկը: Ո՞վ է օտարը, ինչպէ՞ս կը տեսնուի ան, ո՞վ է բնիկը, ի՞նչ են այն յարաբերութիւնները, որոնք կը դրուին օտարին ու բնիկին միջեւ, ի՞նչ ձեւով կը յայտնուին ու կը գրուին անոնք Ե դարու հայ մատենագրութեան մէջ: Անշուշտ, հակադրութիւն մը կայ՛ օտարն ու բնիկը, հակադրութիւն որ ունի իր լծորդները, հարազատն ու տարբերը, մօտիկն ու հեռաւորը, ներսն ու դուրսը: Հակադրական այս բեւեռները կ՚ենթադրեն սահման մը որ զանոնք կը բաժնէ՝ սահման մը, որ տեղեր կ՚որոշէ եւ ի հարկէ կարելի կը դարձնէ նաեւ սահմանազանցումներ, որով օտարի խնդիրը նոյն ատեն տեղերու, պատկանելիութեան, արմատի եւ աքսորի հարցերը կը դնէ:

Հարցերու քննութիւնը մեզ կ՚առաջնորդէ «գաղափարախօսական» երկու իրարու հակադիր ըմբռնումներու, որոնց հետքերը կարելի է գտնել Բուզանդարանի, Խորենացիի եւ Կորիւնի երկերուն մէջ:

Ջեյմս ՌԱՍԵԼ (Քեմբրիջ)

Այսպիսի լայն ընդգրկումով գիտաժողով շատ չի պատահել մեզ մոտ՝ Հայաստանում: Ուրախ եմ, որ այսպիսի դժվար ժամանակներում հաջողվել է հրավիրել նման հետաքրքիր թեմայով գիտաժողով, այն էլ արտասահմանյան հյուրերի լայն ընդգրկմամբ:

Ինձ համար, ճիշտն ասած, ավելի մոտ են հայ ճարտարապետության և արվեստին նվիրված թեմաները, որոնք ես պետք է ուշադիր լսեմ և իհարկե կողջունեմ, եթե զեկուցումների մեջ պարունակվեն գիտական նորություններ:

Վարազդատ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ
Ակադեմիկոս

Այս գիտաժողովը մեզ համար շատ իմաստալից է, այսքան գիտնականներ, անվանի հայագետներ եկել, համախմբվել են Հայաստանում քրիստոնեության ընդունման 1700-ամյակը նշելու: Այստեղ մենք ծանոթացանք շատ նշանավոր ակադեմիկոսների հետ: Մենք մեզ հպարտ կզգանք, որ կրկին անգամ գտնվում ենք մայր հայրենիքում:

Վարդգես ԱՆԻՎՅԱՆ
Ալիս ԱՆԻՎՅԱՆ
Սան-Ֆրանցիսկո

Բախտավոր եմ, որ կրկին անգամ մայր հայրենիքում եմ: Այս անգամ կրկին՝ «ուսանող»: Պատրաստում եմ թեզ՝ հայ նահատակների մասին, 5-ից մինչև 10-րդ դար: Ուրեմն սա բացառիկ առիթ է ինձ համար, որ ներկա եմ գտնվում այս գիտաժողովին:

Հակոբ ԹԵՐՋՅԱՆ
Ֆրանսիա

Արտաշեսյան քրիստոնեություն

Միջնադարեան մի հայերէն տաղում ներկայացւում է Հայր մեր աղօթքի վրայ հիմնուած Ոսկեան և Սուքիասեան նահատակաց աւանդութեան վերամշակում, ըստ որի քրիստոնէութիւնը Հայաստան մուտք գործեց արդէն Արտաշիսի և Սաթինկան օրօք՝ այսինքն մօտ երկու հարիւր տարի Ս. Լուսաւորչից առաջ: Ըստ Մանիքէական սոգդերէն մի տեքստի, որը հաւանաբար թարգմանուեց ասորերէն բնագրից, քրիստոնեայ թագաւորը գուցէ Երևանում կամ յամենայն դէպս ի Հայս, ուրանում է քրիստոնէութիւն և ընդունում է մանիքէական հաւատքը: Սոյն պատմութիւնը, քանի որ անկասկած արդէն գոյութիւն ունեցող քրիստոնէական առաքելական պատմութեան նախակերպարի վրայ շարադրուեց, հիմք է տալիս ենթադրելու, որ հայկական աւանդութիւնը քրիստոնէական Առաքելոց մասին ի Հայս շատ աւելի հին է, քան ցայժմ ենթադրում էր: Սակայն հարց է մնում, թե ինչո՞ւ Առաքելոց ուղղորութիւնը կապւում է հենց Արտաշիսյան տոհմի հետ, որը զուտ առասպել է: Երկու պատճառ եմ առաջարկում մէկ, որ այսպես Արտաշիսեան հարստութեանը կապուած գերդաստանները նոյն քրիստոնէական համբաւ պիտի վայելէին, ինչպես Արշակունեաց, և երկու՝ որովհետև Հայոց դարձի ընդհանուր պատմութիւնը համապատասխանում է հնդեվրոպական ստեղծման եռատիճան կառուցուածքին: Այսու Հայոց դարձի աւանդը ժողովրդի հնամենի հասարակական և կրօնական ըմբռնումների համաձայն ենթարկուում է գրական ձևաւորման:

Մայա ՌԱՖԱՅԱ (Թբիլիսի)

Հայաստանում քրիստոնեության ընդունման պատմական նշանակությունը

(Սկիզբը՝ 5-րդ էջում)

...մաններում, ինչպես ասացինք, հայոց եկեղեցին ժողովրդի լայն զանգվածների մեջ ամուր հենարան գտնելու միտումով պետք է անցներ քրիստոնեական ուսմունքի ամենալայն քարոզչական աշխատանքի՝ ժողովրդին հասկանալի լեզվով, որի համար անհրաժեշտ էր ունենալ սեփական, ազգային գրեր: Փաստորեն Մաշտոցը և նրա զինակիցները շարունակեցին Գրիգոր Լուսավորչի անավարտ գործը: Այդ ժամանակ է, որ հայոց եկեղեցին դարձավ իր բնույթով ազգային, մնալով միաժամանակ ընդհանուր եկեղեցու անդամը:

Գրերի գյուտը, քրիստոնեության ընդունումից հետո, երկրորդ հեղաշրջիչ իրադարձությունն էր ժողովրդի կյանքում, որը լիովին փոխեց երկրի մշակութային պատկերը և հոգևոր մթնոլորտը: Ազգային գիրը հիմք հանդիսացավ հայկական նոր մշակույթի ստեղծման համար, կանխեց ուծացման և հարևան տերությունների կողմից կլանման վտանգը: Հզոր լուսավորական շարժումը՝ Մաշտոցի և Սահակ Մեծի գլխավորությամբ, իր շարքերում համախմբելով ժողովրդի բոլոր խավերի տաղանդավոր զավակներին, պատմական ամենակարճ, անհավատալի սեղմ ժամանակամիջոցում առաջ բերեց մայրենի լեզվով բազմաբովանդակ մի գրականություն՝ ինքնուրույն ու թարգմանական, որը լեզվի ճոխությամբ ու մաքրությամբ, մտքի խորությամբ ու հարստությամբ ըստ արժանվույն դարձավ հետագա դարերի համար դասական մի ժառանգություն՝ «ոսկեդարյան գրականություն»: Մաշտոցյան դպրոցին հաջորդեց «հունաբան» ուղղության եռանդուն գործունեությունը: 5—6-րդ դարերում ստեղծված հայ գրականությունը՝ իր բազմատեսակ սեռերով (ճառագրություն, վարքագրություն, հայրախոսություն, ջատագովություն, մեկնություն և այլն), իսկ այնուհետև պատմագրությունը, փիլիսոփայությունը, քերականությունը, ճարտասանությունը դարձան այն հիմնաքարերը, որոնց վրա բարձրացավ հայ միջնադարյան հոգևոր մշակույթի շենքը: Այդ բազմաբովանդակ գրականությունը դուրս եկավ ազգային շրջանակներից և ձեռք բերեց համամարդկային պատմամշակութային նշանակություն: Սա քրիստոնեության ընդունման ակնառու հետևանքն էր, իր պետականությունը նոր կորցրած, բայց եկեղեցու շուրջը համախմբված, իր հավատքին ապավինած ժողովրդի ջանքերի պտուղը:

Այդ մատենագրության մեջ առանձնահատուկ տեղ է գրավում պատմագրությունը: 5-րդ դարի հեղինակներ Կորյունի, Ագաթանգեղոսի, Փավստոս Բուզանդի, Եղիշեի, Խորենացու, Փարպեցու երկերը անգնահատելի են ոչ միայն Հայաստանի պատմության, նրա քաղաքական, սոցիալ-տնտեսական և մշակութային կյանքի ուսումնասիրման, այլև կարևոր սկզբնաղբյուրներ են նաև հարևան ժողովուրդների պատմությունը հետազոտելու առումով, քանի որ հարուստ տեղեկություններ են պարունակում Վրաստանի, Աղվանքի, ողջ Կովկասի, ինչպես նաև Պարսկաստանի, Միջին Ասիայի, Բյուզանդիայի և Ասորիքի վերաբերյալ: Նույն արժանիքներով են օժտված նաև հաջորդ դարերի՝ Սեբեոսի, Հովհան Մամիկոնյանի, Ղևոնդի, Մովսես Կաղանկատվացու, Թովմա Արծրունու և այլոց երկերը:

Գիտական մեծ արժեք են ներկայացնում վաղ միջնադարյան հայ փիլիսոփայական, տիեզերագիտական, մաթեմատիկական, քերականական-ճարտասանական մտքի հուշարձանները: Դրանց շարքում իրենց լայն հնչեղությամբ, ժամանակի գաղափարական կյանքի ճշգրիտ արտացոլքով և համաշխարհային գիտական մտքի պատմությունը բերած ավանդով առանձնանում են ականավոր փիլիսոփաներ և գիտնականներ Եզնիկ Կողբացին, Դավիթ Անհաղթը և Անանիա Շիրակացին: Նրանց երկերում արտացոլված են ոչ միայն հայ իրականության գաղափարական երևույթները և բնագիտական մտքի նվաճումները, այլև անտիկ աշխարհից վաղ միջնադարի քրիստոնեական մշակույթին անցած փիլիսոփայական և բնագիտական տարբեր տեսությունները ու գաղափարները:

Այդ շրջանի հայ մատենագրության մեջ առանձնահատուկ տեղ է գրավում հարուստ թարգմանական գրականությունը, որը բարերար ազդեցություն է ունեցել հայ գիտական, աստվածաբանական, փիլիսոփայական մտքի ձևավորման վրա: Անտիկ փիլիսոփաների և վաղ քրիստոնեական շրջանի հեղինակների գործերը թարգմանելով, դարձան հայ դպրության հարազատ, անբաժանելի մասը: Եվսեբիոս Կեսարացու, Բարսեղ Կեսարացու, Գրիգոր Աստվածաբանի, Հովհան Ոսկեբերանի, Աթանաս Ալեքսանդրացու, Եփիփան Կիպրացու, Եփրեմ Ասորու և եկեղեցու հայրերի բազմաթիվ այլ երկերի թարգմանություններով հայ դպրությունը մեծ ծառայություն է մատուցել նաև համաշխարհային գրականությանը, փրկելով կորուստից ոչ սակավ երկեր, որոնց բնագրերը չեն հասել մեզ: Նույնը վերաբերում է նաև անտիկ գիտության և փիլիսոփայության ներկայացուցիչների՝ Արիստոտելի, Պլատոնի, Փիլոն Ալեքսանդրացու, Դիոնիսիոս Թրակացու, Պորփյուր Փյունիկեցու, Թեոն Ճարտասանի և այլոց երկերի հմուտ թարգմանություններին, որոնք առանձնանում են իրենց ճշգրտությամբ և հայ տերմինաբանությանը բերած գիտական բառապաշարի ստեղծման մեծ ծառայությամբ:

Քրիստոնեության մուտքից հետո և նրա՝ աշխարհընկալման նոր սկզբունքների արմատավորման հետևանքով մեծ շրջադարձեր են կատարվել նաև հայ ճարտարապետության, քանդակի, որմնանկարչության, գրչության արվեստի և մանրանկարչության, երաժշտության և կիրառական արվեստների զարգացման ասպարեզում: Հոգևոր և նյութական մշակույթի այս բնագավառներում ևս ստեղծվել են դարակազմիկ արժեքներ, որոնք ազգային արվեստի զարգացման համար խաղացել են վճռական դեր, չափանիշ և ուղենիշ դարձել ողջ միջնադարի համար: Անշուշտ, լայնորեն օգտագործվել են ժողովրդական հնամենի ավանդույթները, անտիկ շրջանից եկող շինարարական արվեստի, բանահյուսության, երգարվեստի, կերպարվեստի ավանդական որոշ ձևերն ու եղանակները: Սակայն այդ ավանդույթները վերամշակվել են նոր պայմաններին, նոր կրոնի և եկեղեցական մտայնության պահանջներին համապատասխան: Տեղական ճարտարապետության ավանդույթները, համադրվելով Ասորիքի, Փոքր Ասիայի և Միջագետքի վաղ քրիստոնեական պաշտամունքային կառույցների տարրերի հետ, 5—7-րդ դարերում ստանալով նոր ընթացք, առաջացրին տարբեր տիպի կառույցներ՝ բազիլիկ, նաև գմբեթավոր բազիլիկ տաճարներ, ի վերջո մարմնավորվեցին խաչաձև-կենտրոնագմբեթ ուրույն մի կառույցի տիպի մեջ, որն այնուհետև տարածվեց Հայաստանով մեկ և Անդրկովկասի հարևան քրիստոնեական երկրներում:

Ճարտարապետության, կիրառական արվեստների և երաժշտության մեջ ցայտուն դրսևորվել է պայքարը հեթանոսական մշակույթի, գաղափարների և սիմվոլիկայի դեմ և շեշտված միտումը՝ ծառայել եկեղեցու կարիքներին, նրա գաղափարական ազդեցության հաստատման գործին: Այս բոլոր փոփոխությունները ու շրջադարձերը նոր էջ բացեցին հայ արվեստի և ճարտարապետության պատմության մեջ, հիմք հանդիսացան ողջ միջնադարի համար: Բնականոն զարգացման հետևանքով ճարտարապետությունն ու արվեստը՝ քանդակը, երաժշտությունը, մանրանկարչությունը իրենց ուրույն ոճով և ձևերով նոր վերելք ու ծաղկում ապրեցին զարգացած ֆեոդալիզմի ժամանակաշրջանում, համընդհանուր մշակույթի մեջ մտնելով որպես հայ ժողովրդի գեղարվեստական հանճարի ավանդ:

Քրիստոնեության ընդունումով արմատական, բովանդակային խոր փոփոխություններ են կատարվել հայ ժողովրդի կյանքում և նրան շրջապատող ընդարձակ աշխարհագրական տարածքում: Քրիստոնեությունը որպես կրոն և գաղափարախոսություն նպաստել է հայ հոգևոր մշակույթի աննախադեպ վերելքին ու հետագա զարգացմանը, նպաստել է ազգային ինքնագիտակցության զարթոնքին, մայրենի լեզվի և գրականության պահպանմանն ու ծաղկմանը, երկար դարեր համախմբել է ժողովրդին, եկեղեցու շնորհիվ կապել է ազգի տրոհված հատվածները:

Քրիստոնեության ընդունումով բացվել է հայ ժողովրդի ոչ միայն ստեղծագործական ուժերի անթեղված եռանդը, այլև ժողովրդական զանգվածներին տրվել է մի դրոշ, որի շուրջ համախմբվելով, սերունդները անդուլ պայքար են մղել իրենց հայրենիքի, պետության, լեզվի ու հոգևոր մշակույթի փրկության, պահպանման և զարգացման համար:

Դարեր շարունակ քաղաքական անբարենպաստ պայմաններում քրիստոնեական կրոնը և հայոց եկեղեցին ծառայել են համազգային կյանքի կայունացմանն ու արտաքուստ միշտ սպառնացող վտանգի դիմագրավմանը: Այդ հավատի շնորհիվ, չնայած մեծ զոհերին, հայ ժողովուրդը դարեր շարունակ ապրել ու մաքառել է, ստեղծագործել և համամարդկային մշակույթի գանձարանն է մուծել իր անկրկնելի ավանդը:

ՍԵՆ ԱՐԵՎՇԱՏՅԱՆ
Ակադեմիկոս

Հերման ՀՈԼՑ
Դր. Յոհաննես Լեպսիուսի արխիվի տնօրեն

Գերմանիայի և Հայաստանի միջև

Առաջին համաշխարհային պատերազմի բովում, 1916 թվականի օգոստոսի 7-ին, Գերմանիայի գլխավոր հրամանատարությունը հրապարակում է ռազմական գրաքննության հետևյալ կարգադրությունը.

«Համ՝ Բեռլինի շրջանի և Բրանդենբուրգ գավառի պաշարողական դրության մասին 4.6.1851 թվակիր օրենքի 9-րդ բ պարագրաֆի, սույնով արգելվում է Դր. Յոհաննես Լեպսիուսի 1916 թվականին Պոտսդամի Թեմպլերվերլագ հրատարակչությունում լույս ընծայված և որպես ձեռագիր տպված «Տեղեկագիր հայ ժողովրդի կացության մասին Թուրքիայում» հրատարակության հետագա արտադրությունը, տարածումը, վաճառքը ու արտահանումը: Արդեն առկա օրինակները ենթակա են բռնագրավման»:

Ֆրանց Վերֆելի վեպում պատկերված, այսպես կոչված, «գրական մուսադաղին հնարանքները» հիմնականում խարսխված են աստվածաբան Լեպսիուսի 1916 թվականին Գերմանիայում արգելված փաստաթղթերի վրա, որոնց հրատարակությունները, ֆրանսիական ծովագնացության վավերագրերի կողքին եղել են Վերֆելի այս ամենահռչակավոր վեպի գլխավոր աղբյուրները: Ինչպես ապացուցված է, Վերֆելի «Մուսա լեռան», «Աստվածների միջնախաղը» կոչվող կենտրոնական գլուխը, որտեղ նկարագրվում է Լեպսիուսի և օսմանյան-երիտթուրքական ռազմական նախարար Էնվեր փաշայի միջև 1915 թ. ամռանը Ստամբուլում կայացած հանդիպումը, գրվել է Լեպսիուսի վարած բանակցության արձանագրության հիման վրա: Աստվածաբան Լեպսիուսը թուրքական «պատերազմի աստծո» հետ վարած իր երկխոսության ընթացքում մի վերջին փորձ էր կատարել՝ կանգնեցնելու հայերի տեղահանման և բնաջնջման մեխանիզմը, որով օսմանյան-թուրքական կայսրությունում գտնվող հայությունը՝ տղամարդկանցով, կանանցով և երեխաներով հանդերձ զոհ դարձավ 20-րդ դարի առաջին ցեղասպանությանը:

Որտեղի՞ց է ծագում Լեպսիուսը, որի հետքերը մինչև այսօր էլ, չնայած հիշողությունից դուրս մղելու փորձերին, նշանակալի ազդեցություն են գործում: Ինչպե՞ս է հնարավոր եղել, որ այս ավետարանական աստվածաբանը 1915 թվականին, Ստամբուլում իշխանության լիակատար չարաշահման պայմաններում, կարողացել է իր բողոքով ներթափանցել այն շրջանակները, որոնց ձեռքում են գտնվել կառավարության գլխավոր շարժիչները:

Նա ծնվել է 1858 թ. դեկտեմբերի 15-ին, Գերմանիայում գիտական եգիպտաբանության հիմնադիր Կարլ Ռիխարդ Լեպսիուսի ընտանիքում: Նրա «Յոհաննես» կնքանունը խտանշում է իր մոր՝ Էլիզաբեթի (օրիորդական ազգանունը՝ Քլայն) կյանքի մասին ունեցած պատկերացումները: Վերջինս ծագում էր բեռլինյան լուսավորական Նիկոլայների ընտանիքից և գնում էր Վիխերնի հետքերով: Մյունխենում փիլիսոփայություն և Էրլանգենում, Գրայֆսվալդում ու Բեռլինում աստվածաբանություն ուսանելուց հետո իր ողջ կյանքում Կանտի և Նիցշեի հետ միասին սուրբգրային աստվածաբանության մասին խորհել փորձող և մինչև իր մահվան մահիճը՝ միաժամանակ գրող և դրամատուրգ, փիլիսոփա և աստվածաբան լինելու իր հավակնությունից երբեք չհրաժարված այս երիտասարդը մեկնում է Երուսաղեմ 1884—1886 թթ.՝ տեղի գերմանախոս ավետարանական համայնքում որպես քարոզչի օգնական և ուսուցիչ աշխատելու համար: Այստեղ նա, իր հարսնացու Մարգարետի («Մագգի») ազդեցությամբ, որը գալիս էր Ցելլերների, երուսաղեմցի վյուրտեմբերգյան միսիոներների ընտանիքից, դեռևս թատերագրի, գիտնականի, քաղաքագետի և քահանայի կերպարների միջև տատանվող անձնավորությունից վերածվում է մի ուշիմ քրիստոնյայի և աստվածաբանի, որն հետագայում միմյանց հետ բանակցության է մղելու ակադեմիական սուրբ-գրային աստվածաբանությանը և հասարակական շարժմանը:

1895 թվականին Լեպսիուսն իր պաշտոնակիցների և ընկերների հետ միասին դեռևս Ֆրիսդորֆում հիմնադրում է «Գերմանական Արևելյան առաքելությունը», որի գործունեությունը պետք է իսլամի միսիային նվիրվեր: Դրանից կարճ ժամանակ անց, գերմանական պիետիստական շրջանների միջոցով նրան են հասնում օսմանյան կայսրության հայերի աբդուլ-համիդյան կոտորածների մասին լուրերը, որոնք կայսերական գերմանական կիսապաշտոնական մամուլը սիստեմատիկ կերպով որակավորում էր որպես «անգլիական սուտ»՝ նվազեցնելով նրանց նշանակությունը: Ազգային տնտեսագիտության հայազգի ուսանող Ջեյմս Գրինֆիլդի հետ միասին Լեպսիուսը 1896 թվականի գարնանը ճամփորդում է դեպի կոտորածների վայրերը՝ օսմանյան կայսրությունում: Այնտեղ նա սկսում է գերմանա-հայկական որբանոցների կառուցման աշխատանքը Թալասում, կապադովկիական Կայսերի (Կեսարիա) քաղաքի մոտ և Ուրֆայում (Նախկին Եդեսիայում)՝ ամերիկյան միսիոներների և ուսուցիչների, տեղի տղամարդկանց ու կանանց օգնությամբ, ընդ որում նա Գերմանիայից ուժեղ բարոյական և ֆինանսական օժանդակություն է ստանում, հատկապես պիետիստական շրջանակներից, սակայն նաև Եկեղեցու և աստվածաբանության բոլոր այլ ճամբարներից: Իր բավականին բարձրաշխարհիկ ընտանեկան կապերի շնորհիվ նրան օգնում են նաև բարձր խավերի և ազնվականության ներկայացուցիչները: «Հայաստանը և Եվրոպան» իր վավերագրական աշխատությամբ երիտասարդ Ֆրիսդորֆի քահանա Լեպսիուսը միանգամից դառնում է մի եվրոպական մեծություն, քանզի արտաքինից բարակ, սակայն բովանդակության տեսակետից ծանրակշիռ գրքույկը գերմանական հրատարակության հետ գրեթե միաժամանակ լույս է տեսնում անգլերեն, ֆրանսերեն և քաղվածաբար նաև ռուսերեն լեզուներով՝ համապատասխան երկրներում: Բրիտանական նախկին վարչապետ սըր Ուիլյամ Գլադստոնը, տասնամյակներ շարունակ օսմանյան կայսրության մեջ հանուն ազգային փոքրամասնությունների պայքարող կրքոտ մարտիկը կյանքի վերջում, 1897 թվականի հունիսի 25-ին գրած մի ձեռագրում վկայում է գերմանացի գյուղական քահանայի քաղաքական խիզախության մասին:

Իր գնալով ծավալվող դարձող հայանպաստ գործունեությունը հաղթահարել կարողանալու համար Լեպսիուսն Մագդեբուրգյան եկեղեցական ղեկավարությունից խնդրում է երկարացնել իր արձակուրդը: Մագդեբուրգը Բեռլինի պրուսական գլխավոր եկեղեցական խորհրդարանի համաձայնությունը ստանալուց հետո մերժում է քահանայի խնդիրը: Ի պատասխան դրան, Լեպսիուսը հրաժարվում է իր քահանայական պաշտոնից և ընտանիքով հանդերձ տեղափոխվում Բեռլին և այնտեղ ստեղծում հայերի օգնության մի կազմակերպություն:

Լեպսիուսի հայերին և ասորիներին օգնելու կոչված կազմակերպության կայանները առաջանում են ոչ միայն օսմանյան կայսրության տարածքում, այլև Հյուսիսային Պարսկաստանում և Բուլղարիայում: Լեպսիուսն աշխատում է ոչ միայն որպես գլխավոր կազմակերպիչ, այլև աստվածաբանական և գրական տեսակետից հանդիսանում է օգնության կազմակերպման բոլոր մասնակիցների հոգևոր շարժիչը:

Յոհաննես Լեպսիուսն իրեն բացահայտում է նաև բոլորովին նոր պարտականությունների բնագավառում: Այսպես, օրինակ, 1905 թվականի ռուսական Հեղափոխման հրովարտակի հռչակումից հետո նա աշխուժացնում է Ավետարանական եկեղեցու օժանդակությունը Ռուսական կայսրությունում Աստրախանկայում (Ուկրաինա) ուսուցիչների մի սեմինարիա բաց անելով:

Հաջորդ կարևոր փուլում, 1907 թվականին, «Հայերի օժանդակության գործ» և «Գերմանական Արևելյան առաքելություն» կազմակերպությունների բյուրոն Բեռլինից տեղափոխվում է Պոտսդամ, որտեղ և Յոհաննես Լեպսիուսն իր բազմանդամ ընտանիքի և երկրորդ կնոջ՝ Ալիսի (ծնյալ Բրոյնինգ) հետ միասին բնակություն է հաստատում 45 փողոցում գտնվող փոքրիկ առանձնատանը և այնտեղ մնում մինչև իր կյանքի վերջը:

...Բալկանյան պատերազմների և օսմանյան կայսրության հետագա քայքայման շրջանում Անատոլիայում, համապատասխանաբար Արևմտյան Հայաստանում գտնվող օսմանյան հայկական վիլայեթների համար ինքնավարության նոր հնարավորություններ են ստեղծվում: Յոհաննես Լեպսիուսը, որը երկար տարիներ շարունակ, Գերմանական կայսրության արևելյան քաղաքականության համար «անցանկալի անձ» էր, հանկարծ իր հայերի հետ ունեցած կապերով սկսում է հետաքրքրել բարձրաստիճան պաշտոնյաներին: 1912-ից 1914 թվականներին նա մասնակցում է Ստամբուլում, Փարիզում և Լոնդոնում տեղի ունեցած դիվանագիտական միջնորդումներին և կոնֆերանսներին: Լեպսիուսն հատկապես միջնորդում է հայ քաղաքագետների նպատակային պատկերացումների և Ռուսաստանի, Գերմանիայի, Թուրքիայի և Անգլիայի կառավարությունների Հայաստանի մասին ունեցած ծրագրի միջև: Թվում է, թե հայ ժողովրդի համար կատարած նրա կյանքի գործը 1914 թվականի գարնանը հասնելու է իր գագաթնակետին. մեծ տերությունները, այդ թվում օսմանյան Թուրքիան ստորագրում են «հայկական ռեֆորմների» մասին պայմանագրերը, այսինքն՝ օսմանյան կայսրության հայկական շրջանների ինքնավարության մասին ծրագրերը:

Սակայն այդ ռեֆորմները իրականացնելու համար ժամանակ չի մնում: Հայկական ռեֆորմների մասին պայմանագրերի կառավարական պաշտոնական հաղորդագրության հրատարակությունը (Պետրոգրադում), լույս է տեսնում 1916 թ., արդեն պատերազմի ժամանակ, այն պահին, երբ Ռուսաստանը պատկանում էր Թուրքիային և Գերմանիային հակառակ պատերազմական կողմին: Օսմանյան Թուրքիան Գերմանիայի, հատկապես գերմանական ռազմա-ծովային նավատորմի, ինչպես նաև ստամբուլյան մի փոքրիկ, սակայն զորավոր գերմանասեր խմբի ճարպիկ տակտիկայի միջոցով մտնում է պատերազմի մեջ՝ Գերմանիայի կողմում: Սկսվում է օսմանական կայսրության երկար հոգևարքի վերջին փուլը: Նախկին երիտթուրքական ֆրակցիայի թուրք-նացիոնալիստական դիկտատորները օգտագործում են պատերազմի առիթը՝ նաև իրականացնելու համար հայկական բնակչության մանրամասնորեն ծրագրված արտագաղթումը դեպի «անհայտություն»: Լեպսիուսը, որը ի տարբերություն գերմանական պատերազմական քաղաքականության, շարունակում է հետևողականորեն պայքարել հանուն հայ ժողովրդի կյանքի և ազատության, նորից սկսում է հակասել գերմանական «ավելի բարձր շահերին»: Պաշտոնապես գերմանական դիվանագիտության կողմից շատ նախազգուշացումներ և կոչեր են արձանագրված Բարձր Դռան առջև հայկական բնակչության ոչնչացման կապակցությամբ: Ոչ պաշտոնապես սակայն, գերմանացի կարևորագույն ռազմագետները ու դիվանագետները գերմանա-թուրքական դաշինքի պատճառով համակերպվում են հայերի տեղահանության և ոչնչացման հետ կամ նույնիսկ մասնակցում են որոշակի գործողություններին: Կարելի է ապացուցել, որ գերմանացի սպաները Թուրքիայի որոշ կարևոր կետերում օգնել են իրականացնելու հայերի նկատմամբ ձեռք առած՝ «միջոցառումները»:

Արտաքին գործոց նախարարությունում դեռևս «ռեֆորմների փուլի» ժամանակներից մնացած իր գաղափարակիցների միջոցով Լեպսիուսին հաջողվում է եղեռնի առաջին փուլում իսկ ճամփորդել դեպի Ստամբուլ, որտեղ նա Էնվեր փաշայի հետ վարում է վերոհիշյալ զրույցը: Նա, «Գերմանական Արևելյան առաքելության» տնօրենն ու 1914 թվականին նույնպես իր կողմից հիմնադրված «Գերմանա-հայկական ընկերության» նախագահը, որպես մի անհատականության, որին «հայկական հարցում» հնարավոր չէ շրջանցել, հաշվի էր առնվում թե՛ բարեկամների, թե թշնամիների կողմից: Իր «Տեղեկագիր հայ ժողովրդի կացության մասին Թուրքիայում» նշանավոր հաղորդագրությունը նա լույս է ընծայում Պոտսդամում, գերմանական ռազմական գրաքննության հետ ունեցած մրցավազքի պայմաններում: Որոշ տպարաններ չեն համարձակվում այդ զարհուրելի փաստերով լի տեքստը շարել, որի հրապարակային ծանուցումը, որպես թուրքական դաշնակիցների վարկաբեկում, Գերմանիայում արգելված էր: Այնպես որ, Լեպսիուսն իր տեքստի ձեռագիր օրինակով տպարանից տպարան էր շտապում, որպեսզի իր 1916 թվականի գարնանն ավարտած գիրքը վերջապես ամռանը տպագրվեր 20.000 օրինակով: Երբ ոստիկանությունը վրա է հասնում, բռնագրավման զոհ են դառնում միայն քիչ թվով օրինակներ: Դրանից հետո, մինչև կհասցնեին իր ձեռքից անձնագիրը վերցնել, Լեպսիուսը մեկնում է Նիդերլանդներ և այնտեղից շարունակում է պայքարել հայ ժողովրդի լիակատար ոչնչացման դեմ: Այս ժամանակաշրջանում նա քաղաքականապես պատկանում է «Համախոհների միությանը», որի հետ համագործակցում էին ի թիվս այլոց նաև Ֆ. Վ. Ֆյորստերը և Ալբերտ Էյնշտեյնը: Լեպսիուսն օժանդակում էր նրանց փոխըմբռնման ճանապարհով խաղաղության հասնելու ծրագրի ուղղությամբ տարվող աշխատանքներին: Մի հոգեպարար ոչ հարմարվողական ժեստ է իրենից ներկայացնում բեռլինյան աստվածաբանության ֆակուլտետի կողմից Լեպսիուսին պատվավոր դոկտորի կոչման շնորհումը 1917 թվականի Ռեֆորմացիայի տոնին:

Այնուհետև մեկ այլ, մինչև այսօր էլ անփոխարինելի մի աղբյուր է հանդիսանում Պոտսդամ վերադառնալուց հետո Լեպսիուսի հրատարակած վավերագրերի հատորը «Գերմանիան և Հայաստանը 1914-1918 թթ.» վերնագրով, որը բովանդակում է նաև պատերազմի ժամանակ Գերմանիայի ավետարանական և կաթոլիկ անհատների կողմից երբեմն նաև Լեպսիուսի դրդմամբ կայսրության կանցլերին ուղղված դիմումները: Մյուս կողմից, այսօր ժամանակն է եկել սիստեմատիկ կերպով արժեքավորելու գերմանական արտաքին գործոց վարչության գործերի պարունակած այս թեմայի վերաբերյալ շատ ավելի ծավալուն նյութերը, փոխանակ միայն բողոքարկելու Լեպսիուսի գործերի հրատարակությունների թերի կամ կրճատումներով լինելու հանգամանքը:

Չնայած Լեպսիուսի հիմնադրած օգնության կազմակերպությունը Արևելքում պատերազմի և իր աշխատակիցների ու աշխատակցուհիների մահվան կամ վտարման հետևանքով գրեթե լիովին քայքայվում է, սակայն Յոհաննես Լեպսիուսը պատերազմից հետո էլ մնում է որպես հայերի ճակատագրի հարցում մասնագիտացված մի գերմանական հեղինակություն: Այսպես օրինակ, նա 1921 թվականի հունիսի սկզբին դատապաշտպան Վ. Ֆոն Գորդոնի կողմից հրավիրվում է որպես ընդդիմախոս՝ մասնակցելու մահափորձ կատարած Սողոմոն Թեհլիրյանի դեմ ընթացող բեռլինյան դատավարությանը: Լեպսիուսի գրաված անհողդողդ ու անվարան դիրքորոշման շնորհիվ նաև, այս գրեթե մոռացված, սակայն դարաշրջան կազմող դատավարությունը մի սենսացիոն ելք է ունենում, մարդասպանը արդարացվում և ազատ է արձակվում, իսկ սպանվածը դրանով մեղավոր է ճանաչվում ցեղասպանության մեջ: Այս դատավարությունը գրավում է ողջ աշխարհի ուշադրությունը: Լեպսիուսի արխիվում գտնվում է մի ողջ թղթապանակ՝ աշխարհով մեկ տարածված հայոց սփյուռքից եկած արձագանքներով լի:

Հայերին օգնություն ցույց տալու միջոցառումները, որոնք գերմանական կողմից նախաձեռնել էր Լեպսիուսը՝ 19-րդ դարի վերջին, օսմանյան կայսրությունում, չնայած պատերազմի պատճառած բոլոր ավերածություններին, շարունակվում են նաև Առաջին համաշխարհային պատերազմից հետո՝ Լեպսիուսի աշխատակիցների կողմից չեզոք պետություններում: Հատկապես շվեյցարացի Յակոբ Կյունցլերը և դանիուհի Կարեն Յեպպեն սկսում են համագործակցել մարդասիրական ամերիկյան կազմակերպության և Ժնևյան Ազգերի լիգայի հետ, որպեսզի հայ ժողովրդի ողջ մնացած մասին փրկեն և Արևելքում նրանց համար ապաստաններ ստեղծեն: Կյունցլերը 1922 թվականին մասնակցում է հազարավոր հայազգի որբերի արտագաղթի աշխատանքներին՝ դեպի Սիրիա և Լիբանան՝ այնտեղ նոր կյանքի հնարավորություն ընձեռելու նպատակով: Կարեն Յեպպեն գաղթականների առաջին ժնևյան բարձրագույն կոմիսար Ֆրիտյոֆ Նանսենի համագործակցությամբ աշխատանքներ է ծավալում հայ կանանց ազատագրության ուղղությամբ Հալեպում և նրա շրջակայքում, ինչպես նաև հայ-արաբական նորաստեղծ համակեցության համար, որը դեմոգրաֆիկ տեսակետից Սիրիայի և Լիբանանի համար շարունակում է բնութագրական մնալ, հակառակ բոլոր քաղաքական ծառումների Մերձավոր Արևելքում: Հենց սկզբից ի վեր, Լեպսիուսը սատարում է երիտասարդ անկախ Հայաստանի Հանրապետությունը: Նաև վերջինիս խորհրդայնացումից հետո էլ նրա Գերմանա-հայկական ընկերությունն իր համեստ հնարավորությունների շրջանակում շարունակում է աջակցել հայերի այս միակ պետական կառույցի հոգևոր և սոցիալական կյանքին: Այդ ընկերությունը գործել է և մինչև այսօր էլ գործում է նաև հայ ժողովրդի նշանակալից ներդրումը համաշխարհային մշակույթի մեջ գերմանախոս տարածքում հայտնի դարձնելու ուղղությամբ: 1923 թվականից ի վեր Լեպսիուսը նախապատրաստում է Հայկական Ակադեմիայի հիմնադրումը Պոտսդամում, որի համար վարձում է իր տանից ոչ հեռու գտնվող առանձնատունը: Մահը խոչընդոտեց այդ ծրագրի իրականացմանը:

Այսպես, Յոհաննես Լեպսիուսի կյանքի գործը, որն այստեղ վրձնի միայն սակավ հարվածներով հնարավոր եղավ տրվագծել, կանգնում է մեր առջև որպես մի վիթխարի մարմին, որը հրավիրում է հետագա աշխատանքի:

Լեպսիուսի կյանքի, ինչպես նաև հոգևոր և պրակտիկ գործունեության գլխավոր նպատակը մինչև այսօր էլ մնում է ուղղված դեպի ապագան, եթե ի նկատի ունենանք հայերի ցեղասպանության մինչև այժմ էլ ժխտվող և մոռացվող փաստը: Մի ապագա, որտեղ ժողովուրդներն ու կրոններն իրար առանց բռնության են հանդիպելու, որտեղ հակասությունների անհրաժեշտ պարզաբանումը այլևս չի հանգեցնելու բնաջնջման, այլ հոգևոր ասպարեզում է տեղի ունենալու, հղկված բառի զենքով միայն, միակ զենքը, որ Լեպսիուսը կուզենար այս հակամարտության ժամանակ օգտագործել և վարպետորեն օգտագործեց: Մինչև այսօր էլ Լեպսիուսի հրատարակած փաստաթղթերը աբդուլ-համիդյան կոտորածների և եղեռնի մասին՝ հակառակ տարբեր կողմերի պատկանող պատմաբանների տեսական վեճին կամ գուցե հենց այդ պատճառով միջազգային մասշտաբով համարվում են առաջնակարգ աղբյուրներ: Սակայն գոյություն ունի մի հանգամանք, որը գերմանացի պատմաբանը մեծ մասամբ ի գիտություն չի ընդունում. այն, որ փրկված հայ կանանց և երեխաների հազարավոր հետնորդներ մինչև այսօր էլ կենդանի երախտագիտությամբ են լցված Լեպսիուսի և նրա զինակիցների հանդեպ: Մինչդեռ, Գերմանիան գերմանացի Յոհաննես Լեպսիուսի նկատմամբ այդ երախտապարտությանը դեռ չի միացել:

Զեկուցում 1998 թվականի ապրիլի 22-ին ՀՀ ԳԱԱ-ում կայացած Յոհաննես Լեպսիուսի 140-ամյակին նվիրված միջազգային գիտաժողովում (կրճատումներով):

Հայաստանի Հանրապետության Նախագահի որոշմամբ ստեղծված հանձնաժողովը եռանդուն աշխատանք է ծավալել մեր երկրի Սահմանադրության մեջ փոփոխություններ կատարելու համար:

Իհարկե, Սահմանադրության մեջ փոփոխություններ մտցնելու անհրաժեշտությունը թելադրված է կյանքի ներկա պահանջներից և դրանց դեպի ապագան միտվելու նպատակներից:

Օգտվելով այդ հանգամանքից, մեծարգո խմբագիր, թույլ տվեք Ձեր թերթի միջոցով դիմել վերոհիշյալ հանձնաժողովին, մեր պատկերացմամբ, մի կարևորագույն խնդրի կապակցությամբ:

Մեր խոսքը վերաբերում է Հայաստանի Հանրապետության պետական դրոշին:

Անհրաժեշտ ենք համարում հստակորեն ընդգծել, որ մեր պետական դրոշ հաստատված եռագույնը որևէ էթնոպատմական հիմք չունի: Այդպիսի դրոշ մեր հազարամյակների պատմության մեջ երբեք չի եղել և այդ պատճառով էլ չի կարող լինել հայոց պետականության խորհրդանիշ:

Իսկ ինչպե՞ս ընդունվեց եռագույն դրոշը: Այս հարցի պատասխանը տալիս է Հայաստանի առաջին հանրապետության երևելի գործիչներից մեկը՝ Սիմոն Վրացյանը: Լսենք նրան. «Հայաստանի ազգային դրոշակը՝ **հորիզոնական կարմիր, կապույտ ու նարնջի** գույներով: Դրոշակի ձևի և գույների շուրջ եղան բավական երկար խորհրդակցություններ, նկատի առնվեցին հայոց պատմական դրոշակները, լսվեց հայկական Ստ. Մալխասյանի հիմնավորված զեկուցումը հայկական դրոշակի մասին և, ի վերջո, որոշվեց ընդունել վերոհիշյալ երեք գույները՝ պայմանով, որ վերջնական հաստատումը կատարվի Սահմանադիր ժողովի կողմից, որը պետք է գումարվեր Հայաստանի երկու հատվածների միացումից հետո:

Ի՞նչ բովանդակություն կամ խորհուրդ էր դրվում այդ գույների կամ դրոշակի ամբողջության մեջ:

Առանձին պատգամավորներ իրենց մտքում ունեին, անշուշտ, որոշ բացատրություն, ոմանք ճառով էլ արտահայտեցին, բայց Հայ. խորհուրդը այդ ամսին որևէ որոշում չտվեց, և դրոշակն իր ամբողջության մեջ, գույների ընտրությունն ու դասավորությունը ավելի շատ արդյունք էր քվեարկության պատահականության:

Պատգամավորների մի մասի կողմից մասնավոր առարկություն էր լսվում— գլխավորապես գործնական տեսակետից— նարնջագույնի դեմ՝ Հայաստանում դժվար էր այդ գույնի կտոր գտնել: Առաջարկվում էին փոխարենը դնել կանաչ գույն. ոմանք փաստ էին բերում, որ կանաչը մեր պատմական գույներից մեկն է: Բայց նարնջի գույնը առանձնապես պաշտպանում էր Քաջազնունին, որ ղեկավարվում էր սոսկ գեղասիրական նկատառումներով. կարմիր, կապույտ, նարնջագույնի ներդաշնակությունը դուր էր գալիս նրա ճաշակին:

Կային սակայն, հայկական եռագույնի մեջ և գաղափար, և խորհուրդ դնողներ: Այդ գույները կարծես բխում էին մեր կյանքից, խորհրդանշում էին հայ պետականության ծագումն ու ապագան: Կարմիրը հայ ժողովրդի թափած արյունն էր, կապույտը՝ Հայաստանի կապույտ երկինքը, և նարնջի կամ ոսկու գույնը՝ խտացումը աշխատանքի: Հայ ժողովուրդը, որ արյունով էր ձեռք բերել իր ազատությունը, հայրենի կապույտ երկնքի տակ, իր համբավավոր աշխատասիրությամբ՝ պիտի վերաշիներ երկիրը և ապրեր ազատ ու երջանիկ...» (Ս. Վրացյան, «Հայաստանի Հանրապետություն», Երևան, 1993 թվական, էջ 190—191):

Ի՞նչ հետևությունների ենք գալիս Սիմոն Վրացյանի վկայությունից:

Առաջին. գույների դասավորությունը կատարվել է քվեարկության պատահականությամբ:

Երկրորդ. գույների ընտրությունը նույնպես պատահականության արդյունք էր: Օրինակ. Քաջազնունին ղեկավարվելով գեղասիրական նկատառումներով, պնդում էր նարնջագույնը, քանի որ գույների այդ ներդաշնակությունը նրա ճաշակին էր համապատասխանում:

Իհարկե, այժմ դժվար է ասել, թե Ստ. Մալխասյանը ինչ է ասել իր հիմնավորված զեկուցման մեջ հայկական դրոշակի մասին, սակայն, դատելով Ս. Վրացյանի վկայությունից, Հայաստանի խորհրդարանի պատգամավորները դրոշակի գույներն ու դրանց դասավորությունը ընդունել են՝ հաշվի չառնելով զեկուցողի հիմնավորումը: Կամ գո՞ւցե հիմնավորում չի էլ եղել:

Այսպիսով վերն ասվածը վկայում է, որ եռագույնը մեր պատմության մեջ գոյություն չի ունեցել և զուրկ է պատմականությունից: Այլապես, հասկանալի չէր լինի գույների ընտրության և դրանց դասավորության շուրջ ծավալված բանավեճը:

Եվ, վերջապես, Ս. Վրացյանի վկայությամբ պայմանմամբ որոշված երեք գույներով դրոշակը պետք է հաստատվեր Սահմանադիր ժողովի կողմից, որը, ինչպես հայտնի է, չի գումարվել: Այս առնչությամբ էլ հետևությունը անվիճելի է: Եռագույնը այդպես էլ մնաց չհաստատված:

Վերը շարադրվածից մենք հնարավոր ենք համարում անել երկու հետևություն. Նախ, պետական դրոշակի ընդունման հարցում Հայաստանի Հանրապետության պառլամենտը դրսևորել է շտապողականություն և երկրորդ, եռագույնի ընտրությունը կատարվել է ավելի շատ եվրոպական երկրներին նմանվելու համար:

Բայց, այնուամենայնիվ, որտեղի՞ց է առաջացել եռագույնի մասին պատկերացումը:

1. Եռագույնի մասին առաջին հիշատակությունը մենք հանդիպում ենք 1773 թվականին: Հնդկաստանի Մադրասում Շահամիր Շահամիրյանը հրապարակեց «Որոգայթ փառաց»-ը: Նրանում շարադրված էր ապագա հայկական սահմանադրությունը, որտեղ խոսվում էր նաև բանակի մասին: Մշտական բանակը կազմվելու էր 90 հազար զինվորից՝ հեծյալ և հետևակ: Այդ բանակը դրոշակների առանձին գույներով բաժանվում էր երեք սպարապետության: Մի սպարապետության դրոշակը պետք է լիներ կարմիր, երկրորդինը՝ կապույտ, երրորդինն էլ՝ դեղին: Յուրաքանչյուր սպարապետության զինվորների հագուստն էլ նախատեսվում էր համապատասխանեցնել իր դրոշակի գույնին:

Հայտնի է, որ Շ. Շահամիրյանի սահմանադրությունը իրականանալու բախտ չվիճակվեց:

2. 1779 թվականին Եկատերինա 2-րդի հանձնարարությամբ Ա. Սուվորովն ու իշխան Գ. Պոտյոմկինը Պետերբուրգում բանակցություններ էին վարում Հովսեփ արքեպիսկոպոս Արղությանի և Հովհաննես Լազարյանի հետ՝ Հայաստանի անկախությունը Ռուսաստանի հովանավորությամբ ձեռք բերելու մասին: Երկու կողմերի համաձայնության արժանացավ դաշնագրի նախագիծը, որը կոչվում էր «Վերայ դաշնադրութեան ի մէջ երկու ազգաց՝ Ռուսաց և Հայոց»:

Այս Նախագծի հաջորդ կողմի պարտավորությունների Ժ—ԺԳ հոդվածները վերաբերում էին ապագա հայկական պետության բանակին: Ահա այդ հոդվածներն ամբողջությամբ. «Ի. Սահմանեալ կապայերն (օրտն նշան) լինել տապան Նոյի և լենտն երեք գոյն՝ կարմիր, կանաչ և կապոյտ ըստ գունոյն աղեղան, որ զկնի ջրհեղեղին տուաւ Աստուած Նոյի ի նշան հաշտութեան:

ԺԱ. Եթէ հաստատեսցի և այլ կապայեր լինիցի յանուն սուրբ Լուսաւորչին օրտն պատկեր նորա և լենտն որպէս հաճոյ լինիցի:

ԺԲ. Հաստատեսցի և առաջին նշան մեր դաստառակի Քրիստոսի, զոր և առաքեաց առ Աբգար թագաւորն մեր տացի այն յաղթանակողացն միայն կարմիր լենտի:

ԺԳ. Յարմարեսցի կնիք թագաւորական ըստ սովորութեան առաջնոց թագաւորացն մերոց Արշակունեաց արծիւն միագլխանի, որ նախքան զքրիստոնէութիւնն, զառն ի ժամանակի քրիստոնէութեան և երկու առիւծն ի փոքր Հայաստանն և նոքօք զարդարեսցին հանդերձք թագաւորաց մերոց դրոշակին և դրամքն»:

Այսպիսով, վերոհիշյալ փաստաթղթում նույնպես խոսվում է առանձին գույների մասին, բայց կարմիր, կանաչ և կապույտ հերթականությամբ, ընդ որում, որպես առանձին-առանձին գույնի ժապավեններ: Ասենք նաև, որ վերոհիշյալ դաշնագրի նախագիծը նույնպես մնաց թղթի վրա:

3. Եռագույնի մասին հաջորդ հիշատակումը հանդիպում ենք Միքայել Նալբանդյանի 1859 թ. գրած «Իտալացի աղջկա երգը» բանաստեղծության մեջ: Բանաստեղծությունը պատմում է այն մասին, որ իտալացի աղջիկը եղբորն է նվիրում իր ձեռքով գործած մետաքսյա երեք գույնով դրոշը ու նրան հաղթանակ մաղթում ավստրիացիների դեմ մղվող կռվում:

Իտալացի աղջկա արարքով ոգևորված Մ.

ՏԵՍԱԿԵՏ

ԵՌԱԳՈ՞ՒՅՆ, ԹԵ՞ ԾԻՐԱՆԱԳՈՒՅՆ

Նալբանդյանը իր բանաստեղծության վերջում հայտնում է իր ցանկությունը.

«Սորա կեսը, կեսի կեսը,
Գեթ երևար մեր ազգում,
Բայց մեր կանայք... ո՞ւր Եղիշե,
Ո՞ւր մեր տիկնայք փափկասուն:

Ինչպես տեսնում եք, Մ. Նալբանդյանը նկատի ուներ իտալական կանաչ-կարմիր-կապույտ եռագույն դրոշը և փոխաբերական իմաստով երազում էր, որ հայ աղջիկն էլ իր կռվող եղբոր համար գործեր եռագույն դրոշ, ինչպես իտալացի աղջիկը:

4. Եռագույնի մասին մեկ այլ վկայության հանդիպում ենք Ղ. Ալիշանի մոտ: 1867 թ. նա մի բանաստեղծության մեջ գրել է.

«Ո՞վ եռափայլ եռախորհուրդ կարմիր-կանաչ
կապույտդ Հայոց,
Դրօշք հայրենի, էէն առեալ դու գծալ
ի ծալ ծոցոյդ պարզուած՝
Մինչ ի ծովեն յափտենից ժամանակ նոր
դեռ բանալ ծոց»:

«Նուագք»-ների մեջ մեկ այլ բանաստեղծությունում Ղ. Ալիշանը ունի նաև այսպիսի տողեր.

«Կարմիր կանաչ և կապոյտ սաւառնեալ
գրոհից դրրօշք,
Ջրսպիտական արքենեաւ բարձրանային
քաջորոշք»

(Տես Ղ. Ալիշան «Նուագք», 1967, գ. էջ 7 և 200):

Նկատենք, որ Ղ. Ալիշանի մոտ գույների դասավորությունը տարբերվում է ներկա եռագույն դրոշից:

Վերը շարադրվածը նկատի ունենալով, մենք մեզ թույլ ենք տալիս ենթադրել, որ Ստ. Մալխասյանին անպայման ծանոթ էին նշված վկայությունները, որոնք էլ ըստ երևույթին, նրա համար ծառայել են որպես հիմնավորում:

Իսկ ի՞նչ հիմքերով է վկայակոչել Ղ. Ալիշանը վերոհիշյալ գույները: Այս հարցի պատասխանը մենք գտնում ենք հայոց դրոշների միակ և լավագույն հետազոտող ու գիտակ, Մխիթարյան միաբանության հայր Վարդան Վ. Հացունու մոտ, որն անուրանալի ծառայություն ունի հայագիտության ասպարեզում: Ընդգծելով, որ հայ դրոշների խնդրի կարևորությունը «չէր կարող անտեսել հայրենի հնութեանց ողիշ խուզարկու մը, Հ. Ղեւ. Ալիշան, որ աւելի քան կէս դար յառաջ իր երգոց մէջ հայ ազգային դրօշն երևակայեց եռագոյն, իսկ թագաւորականը՝ սպիտակ», Վ. Հացունին գրել է. «Հետաքրքիր և անբռնական այդ բանաստեղծական տողերով (նկատի ունի վերևում հիշվածը— Վ. Պ.), օր մը հարցուցի հանգուցեալ հեղինակին՝ թէ պատմական ինչ փաստեր կային ի նպաստ երեք գունոց: Յարգելի ծերունին չըսաւ թէ ինք հնարած էր զանոնք: Այլ յետ խուզարկելու իր ձեռագրաց մէջ, թղթի փոքրիկ բեկորի մը վրայ նշանակած յանձնեց ինծ չորս տեղիք՝ առանց բան մ'ըսելու. ոչ ալ ես համարձակվեցայ հարցնել: Ու երկար տարիներ սրբազան նշխարի մը պէս պահեցի այդ թղթիկը, զոր կը հրատարակիմ հիմայ: Յայտնի է՝ թէ հոն նշանակածներն իր տեսութեան մէջ ալ իրենց բաժինն ունեցած էին, և թէ պատմական հաւանականութեան մը վրայ հիմնած էր իր գաղափարը: Այդ տեղիքն էին. 1. կեղծ Եպիփանու Դաստառակի պատմութիւնը, յորում կըսուի՝ թէ Աբգար պատրաստել կու տայ երեք հազար մոմեղեն «ի գոյն երեք. սպիտակ, կարմիր, կանաչ և ոսկեզարդ»: 2. Թովմա Մեծոփեցին ԺԵ դարուն հայրապետական աթոռին փոխադրութեան պատմութեան մէջ կը յիշէ անձի մը տեսիլը, որուն կերևին «բազմութիւնք զօրաց բազմաց անթիւ և անհամար, սպառազինեալք ամենեքեան կարմրով, կանաչով և սպիտակով... առեն՝ Զօրք Էջմիածնին եմք մեք»: 3. Երեմիա Մեղրեցի 1508-ին՝ բառարանին մէջ Նարօտին երեք գոյն կը դնէ. «կարմիր, սպիտակ եկանաչ ի միասին խառնեալ»: 4. Ենովք քհ. Ալկայեցի 1764-ին կը գրէ՝ թէ իր օրեր յինանց կիրակէները կը կոչուէին՝ սպիտակ, կարմիր, կանաչ ու դեղին»:

«Հ. Ալիշան,— շարունակում է Վ. Հացունին,— աւելի փաստեր չունէր ուրեմն ազգային դրօշի գունոց ի նպաստ, բայց միայն ինծ յանձնածները, զոր թէ ունենար, ընական է խորհիլ՝ թէ որ և է տեղ պիտի յիշէր իր հնապատմական գործոց մէջ: Իսկ ասոնց արժէքը հասկանալու համար մեծ աշխատութեան պէտք չկայ: Նախ՝ ասոնց մէջ յիշեղուած երեք կամ չորս գոյներէն բացակայ է կապոյտը, զոր դրօշի գոյներուն մէջ դրած է մեր բանաստեղծը, և անոր փոխան կայ անպակաս սպիտակը: Երկրորդ՝ դժուարին է թէ եդեսացին Աբգար իր եռագոյն մոմերով, և յինանց կիրակէք իրենց չորս գոյներով՝ բնաւ աղերս ունենան հայ վառին (այսինքն՝ դրոշին— Վ. Պ.) հետ. ոչ ալ Մեղրեցւոյն Նարօտը, որ գրողէս դար մը յառաջ երկգոյն նկարագրուած է Տաթևացիէն, կարմիր ու սպիտակ, թէ մկրտութեան և թէ հարսնեաց առթիւ: Երրորդ՝ Մեծոփեցւոյն տեսլեան գոյները «սպառազինութեան»՝ այսինքն զգեստի յատուկ են, և անոր «զօրք Էջմիածնին»՝ հայրապետական աթոռին պաշտպան հրեշտակներն էին, որոնք կերեւին թէ նկարչութեան մէջ զանազան գոյներով կը ներկայացուէին, և այդ գոյներուն կակնարկէ Թովմա: Չորրորդ, յիշեալ վկայութիւնք ընդհանրապէս մեր թագաւորութեան և ազատութեան անկմանէն շատ ուշ գրուած, չէին կարող հայ ազգային դրօշի մը գոյութիւնն ու ձևը հաստատել մեզ: Հինգերորդ՝ այդ վկայողաց շրջանին՝ ազգաց դրօշները չունէին տակաւին, ինչպէս բնի, այժմեան ոճով համախմբութիւն գոյներու, բաց ի կտաւին ու խաչին զոյգ երանգէն. որով և ոչ մեր գրիչք պիտի կարենային բազմագոյն վառի մը գաղափարն ունենալ կամ տալ մեզ» (նույն տեղը, էջ 11—15):

Մենք մտածված կերպով Վ. Հացունուց այսքան երկարաշունչ մեջբերում կատարեցինք և կարծում ենք, ընթերցողի համար եզրակացությունն էլ հասկանալի է դառնում, որ Ղ. Ալիշանը նույնպես չի ունեցել պատմական որևէ լուրջ փաստարկ եռագույնի օգտին:

Վերը շարադրվածը մեզ հնարավորություն է տալիս պնդելու, որ հայոց պատմության մեջ եռագույն դրոշը որպես ազգային պետականության խորհրդանիշ, առհասարակ, գոյություն չի ունեցել:

Հայաստանի Առաջին Հանրապետությունը փաստորեն ստեղծեց նոր դրոշ, որը մեր պատմության հետ որևէ առնչություն չի ունեցել: Ժամանակին Հայաստանի պառլամենտը դրսևորեց շտապողականություն, ստեղծեց նոր դրոշ, կարծես թե հայ ժողովուրդը անցյալում պետականություն չէր ունեցել: Մինչդեռ, հարկավոր էր ուշադրությամբ վերաբերվել հայ ժողովրդի պատմությանը, հաշվի առնելով, որ վերականգնվում է 600 տարի առաջ կորցրած հայոց պետականությունը և դրա հետ միասին շուրջ 1600 տարի գոյություն ունեցած պետականության դրոշը և ոչ թե ստեղծվեր հայոց հետ որևէ առնչություն չունեցող եռագույնը:

Ինչ հիմքեր ունենք այսպիսի անվերապահ պնդման համար:

Նախ, պարզենք, թե ինչպիսին են եղել պատմական Հայաստանի դրոշները:

Դիմենք հայոց դրոշների պատմությունը խորապես ու բազմակողմանի ուսումնասիրող և անվիճելի հեղինակություն Վ. Հացունուն:

Քննարկելով բազմաթիվ փաստեր ու վկայություններ, Վ. Հացունին գրում է. «Այս ամենը կը համոզեն զմեզ՝ թէ ծիրանագոյն լինելու էր հայ Արշակունեաց դրօշն ալ: Ասոր ուրիշ պատճառ մ'ալ կայ: Ծիրանին՝ արևելեան և արևմտեան արքունեաց զգեստին ևս սեպհական գոյնն էր միշտ հին ժամանակներ: Նոյնպէս էր և Հայոց մէջ. մեծն Տիգրանի պատմուճանն ու քղամիդը ծիրանագոյն էին (վկայութիւնը ըստ Դիոն Կասիոսի— Վ. Պ.): Եւ դարեր վերջ իր յաջորդներէն մեծն Տրդատ՝ Հռովմայ կայսրէն թագաւոր կարգուելով, տակաւին «ծիրանօք» կը զարդարուի» (նույն տեղը, էջ 21):

Այս ամենը նկարագրելով, Վ. Հացունին միանգամայն որոշակիորեն գրում էր. «Իմ տեսակէտով Տիգրանի և յաջորդ Արշակունեաց նշանք մի և նոյն էին, որով և միասին պիտի նկատեմ անոնց դրօշներն իբրև շարունակութիւն իրարու» (նույն տեղը, էջ 17—18): Ասված է պարզ ու որոշակի: Ուրեմն Արտաշեսյան թագավորության խորհրդանիշն էլ է եղել ծիրանագույնը:

Այստեղ ավելորդ չենք համարում հիշել հայոց պատմության ամենափառավոր էջերից մեկը: Մեր թվարկությունից առաջ 189 թ., օգտվելով ստեղծված քաղաքական նպաստավոր պայմաններից, Մեծ Հայքի կառավարիչ Արտաշեսը հռչակեց Հայաստանի անկախությունը և հիմնադրեց Արտաշեսյան թագավորությունը: Արտաշես Առաջինը Հայաստանի անկախության հռչակման հետ միասին հիմնեց միասնական էթնիկական հիմքի վրա խարսխված հզոր ու միացյալ հայոց պետությունը: Արտաշեսյան թագավորությունը ծիրանագույն դրոշի ներքո իր գոյության շուրջ 200 տարվա ընթացքում ղեկավարեց հայ ժողովրդի պայքարը Պարսկաստանի ու Հռոմի նվաճողական ձգտումների դեմ: Իսկ Տիգրան Մեծի հմուտ ու խելացի քաղաքականության շնորհիվ Հայաստանը դարձավ հին աշխարհի երրորդ հզոր պետությունը և Պարսկաստանի ու Հռոմի հետ հավասար իրավունքով իր վճռական խոսքն ուներ ժամանակի միջազգային հարաբերությունների մեջ:

Այսպիսով, Արտաշեսյան ու Արշակունյաց թագավորությունները միասին վերցրած (մինչև 428 թվականը) ծիրանագույն դրոշը պահել ու պահպանել են որպես հայոց ազգային պետականության խորհրդանիշ:

Իսկ ինչպիսի՞ն էր Բագրատունիների թագավորության դրոշը: Ահա, թե ինչ է վկայում Վ. Հացունին. «Մեր հին թագաւորաց ծիրանին ընդունեցաւ ու մնաց Աշոտոյ տան զգեստուց ալ յատուկ գոյնը, որուն զանազան ապացոյցներ ունիմ... Հակամէտ եմ խորհելու՝ թէ ադոր հետ առին անոնք իրենց նախկին թագակալաց դրօշին գոյներն ու նշանն ալ: Արդէն այս մասին բաւական յայտնի՝ թէև կիսամասնեայ՝ վկայութիւն մ'ալ ունինք Յովհաննէս պատմագրէն, որ Աշոտ Երկաթի համար կըսէ՝ թէ Բիւզանդիոնի Կոստանդ կայսերէն պատուեցաւ «ոսկեհուռն վառիւք»: Չենք կարող կասկածիլ՝ թէ այդ վառերը միանգամայն կը կրէին Տոհիրատոհին յատուկ ծիրանի գոյնն ալ, զոր պատմիչն աւելորդ համարելով յիշեցնել մեզ, կը հաստատէ լռելեան՝ թէ Բագրատունեաց ևս շատ սովորական էր այն» (նույն տեղը, էջ 33—34):

Կարծում ենք այստեղ ևս խնդիրը պարզ է: Մեզ մնում է մտովի վերհիշել Արտաշեսյանների, հայ Արշակունիների և Բագրատունիների թագավորությունների ժամանակաշրջաններում տիրող քաղաքական իրավիճակը, առաջացած պայմաններում հայ ժողովրդի համառ պայքարը իր պետականությունը պահպանելու գործում և ընդգծել մեր նախնիների իմաստնությունը, որ դրսևորեցին նաև ազգային պետականության խորհրդանիշ ծիրանագույն դրոշի հաջորդայնությունը ապահովելու գործում:

Կիլիկիայի հայկական թագավորությունը ձևավորվեց բուն Հայաստանից հեռու գտնվող տարածքում, այն էլ այն ժամանակ, երբ հայոց հողի վրա այլևս չկար միասնական պետական իշխանություն:

Կիլիկիայի հայկական թագավորությունը հավատարիմ մնալով նախնյաց ժառանգությանը, իր պետականության խորհրդանիշը նույնպես դարձրեց ծիրանագույն դրոշը: Այս իրողությունը հաստատելու համար դարձյալ դիմենք անխոնջ Վ. Հացունուն: Ահա, թե ինչ է նա գրել. «Ռուբինեանց զգեստուց արքունական գոյնն էր ավանդական ծիրանին... Նոյն գոյնով կը դնէին անոնք իրենց ստորագրութիւնն անգամ հռովմէական ներքև՝ նման Բյուզանդացւոց: Այսքան սերտ նմանողութիւն մը բիւզանդական վարուց՝ կը պահանջէ արդարև ամբողջական գործածութիւն անոնց և միանգամայն մեր նախկին թագաւորութեանց ծիրանւոյն, ուստի նաև իրենց դրօշին վրայ: Մանավանդ, որ նմանագոյն վառի մ'ալ կը պատահինք անոնց շրջանէն, հանդերձ ոսկեգոյն նշանով...» (նույն տեղը, էջ 38—40):

Այսպիսով մ.թ.ա. 2-րդ դարից (189 թ.) մինչև 14-րդ դարը (1375 թ.), շուրջ 1600 տարի հայոց ազգային պետականության խորհրդանիշը եղել է ծիրանագույն դրոշը: Դրոշների գույնը միշտ մնացել է ծիրանին, փոփոխության ենթարկվել միայն ձևի տեսակետից:

Վ. Հացունին տալիս է ծիրանագույնի նկարագրությունը, որը մեր կարծիքով անչափ հետաքրքիր է: «Արշակունեաց դրօշն էր ծիրանագոյն, չորեքկուսի՝ կարճ և ոսկեծոպ կամ երկար և անծոպ:— Նշանը՝ արծիւ, հաւանօրէն թուով երկու և մէջտեղ արև ու միշտ ոսկեհիւս:— Բունը՝ նիզակ մը, որուն վրայէն կախուած էր վառը, և կամ հորիզոնաձև կապուած՝ ըստ կըրկին ձևոց դրօշին...

Բագրատունեաց դրօշը նոյնպէս ծիրանի էր, ի սկզբան երկայնաձև, յետոյ չորեքկուսի և ոսկեծոպ՝ նման բիւզանդականին:— Նշանը՝ հին արծիւն էր յատուկ ձևով և ոսկեհիւս:— Բունը շատ հավանօրէն կը կրէր խաչաբարձ ոսկի գունդը և վառը նախ հաստատուած բունին վրայ, յետոյ կախուեցաւ դէպ ի վար:

Ռուբինեանց վառն հաւասարապէս ծիրանի էր և տուտը ճեղքուած երկու կամ աւելի մասանց, եւրոպական ոճով:— Նշանը՝ թագաւորակ առիւծ մը, բռնած արքունի խաչագլուխ գաւազանը և նոյնպէս ոսկեհիւս:— Բունը՝ գրեթէ ստուգապէս վերջացած խաչաբարձ գնդով, և վառը կապուած անոր վրա» (նույն տեղը՝ էջ 87—88):

Երբ հռչակվեց Հայաստանի առաջին Հանրապետությունը, Մխիթարյան միաբանության հայր Վարդան Հացունին ոչ միայն ողջունեց այն, այլև պատմական փաստերի խոր վերլուծության հիման վրա շարադրեց հայոց պետական դրոշի հետ առնչվող պատմությունը և այն ուղարկեց Հայաստան, հույս ունենալով, որ կարժանանա ուշադրության: «Եւ մեք,— գրում է նա,— առանց վարանելու, մանաւանդ, թէ գնծութեամբ կրնայինք ընտրել հայկական խաչը՝ ծիրանեգոյն վառի, վրայ որուն գիտնական աշխարհն ուշադրութեամբ ու յարգանօք պիտի նայէր:

Քաջալերուած միաբանակցացս հրաւիրէն, ուրախութիւնն ունեցայ 1919-ին յօրինելու և հրատարակելու նման դրօշ մը... Անոր տարերքն էին, արքունի և ազգային դրօշուց հին ծիրանին՝ իր ազնուագոյն երանգով, որ էր կարմրախառն մանիշակագոյնը» (նույն տեղը, էջ 91—92):

Այնուհետև Վ. Հացունին պատմում է, որ իր վերականգնած ծիրանագույն դրոշը ընդունվել է համակրանքով: Այդ դրոշից մեկ օրինակ Վ. Հացունին ուղարկում է նաև Փարիզում գտնվող հայոց պատվիրակությանը: «Պարիզի հայ ազգային պատվիրակութիւն,— գրում է նա,— ներկատողութեան առաւ զայն, և որոշեց՝ ուրիշ ձևերու հետ առաջարկել միացեալ Հայաստանի խնդրոյն վերջնական կարգադրութեան առթիւ: Յետոյ կազմուեցաւ հանգուցեալ Հայկ. Հանրապետութեան անարուեստ զինանշանը, մասամբ իմ դրօշիս և մասամբ երևակայական տարրերու խառնուրդով մը» (նույն տեղը, էջ 95):

Այսպիսով պարզվում է, որ Հայաստանի Հանրապետության պառլամենտում ստացել և գիտեին Վ. Հացունու ոչ միայն հիմնավորումները, այլև նրա պատրաստած ծիրանագույն դրոշի մեկ օրինակը:

Սակայն, Վ. Հացունու ջանքերը հաշվի չեն առնվել: Ինչո՞ւ: Հիմա դժվար է դրան պատասխանել, բայց հենց իր, Հացունու մի դիտողություն, որն արդեն տեղ էր գտել իր «Հայ դրօշները պատմութեան մէջ» 1930 թ. երկրորդ հրատարակության էջերում, որոշ լույս է սփռում կատարվածի վրա: «Ազգիս մէջ ըսի,— գրել է նա,— թէ հայ անուամբ շատ դրօշներ ու նշաններ հնարուեցան կամ առաջարկուեցան, որոնք աղերս չունէին պատմութեան հետ, այլ արդիւնք էին ենթադրութեանց, ազատ ախորժակաց կամ արտաքին ազդեցութեանց, ինչպէս զանազան եռագոյներն ալ, որոնք ոչ միայն զրբար կը հակասէին, այլ նաև եթէ միաձայնին և ընդհանրանային, եւրոպեան եռագոյներու խառնակութեանց մէջ նոր մ'ալ պիտի յաւելուին, փաստ մը պիտի լինէին մեր հետևակութեան, ու միշտ անհաւանական պիտի մնային դրական մտքերէ: Դաշնակցական կառավարութեան ստեղծած եռագոյնն իրեն հետ վերջացաւ, իսկ ներկային յաներժացումն ոչ ոք կ'երաշխաւորէ» (նույն տեղը, էջ 90):

Վերը շարադրվածից ելնելով, կարծում ենք այլևս պարզ է, որ մենք պարտավոր ենք սկսել մեր ժողովրդի պետականության ակունքներից, նրա արմատներից և հանուն հայ ժողովրդի պետականության հաջորդայնության վերականգնել ծիրանագույն դրոշը որպես մեր միակ ու օրինական ազգային պետականության խորհրդանիշ:

Վերականգնելով ծիրանագույն դրոշը որպես մեր ազգային պետականության խորհրդանիշ, մենք հայ ժողովրդի պատմության ներկա և ապագա կեղծարարներին կզրկենք այն հավակնոտական փորձերից, որոնց նպատակն է ժխտել հայոց հազարամյա պատմությունը: Այս առումով հիշենք Ուրարտու-Հայաստան առնչությունների շուրջ վեճը և ասենք, թե մեզնից ինչքան ջանքեր են պահանջվում պաշտպանելու ապացուցման կարիք չունեցող մի ճշմարտություն, որ Ուրարտուն ու Հայաստանը նույնն են, նույն ժողովուրդն ու նույն երկիրը: Իսկ հիմա, երբ մոռացության է տրվել 1600 տարի գոյություն ունեցած հայոց պետական դրոշը՝ ծիրանագույնը, նորից մեր հակառակորդներին հնարավորություն չե՞նք տալիս ժխտելու հայոց պետականությունը և չե՞ն փորձի այն համարել միայն 20-րդ դարի սկզբի արդյունք:

Նկատի ունենալով միջազգային ասպարեզում հայոց պատմությունը կեղծելու գործում ոչ մի միջոցի ու ծախսերի առջև չկանգնող թուրք պատմաբանների, քաղաքագետների և նրանց համախոհների մաշտաբածավալ արշավանքը, մենք պետք է գործենք ավելի վճռական և մեր հազարամյակների պատմությունը ավելի ծավալուն ներկայացնենք աշխարհին:

Այս գործում, մեր համոզմամբ, անչափ կարևոր է հենց ծիրանագույն դրոշի վերականգնումը որպես ազգային պետականության խորհրդանիշ, դրանով մեկ անգամ ևս ընդգծելով հայոց պետականության հազարամյա գոյության պատմական փաստը և հաջորդայնությունը: Կարևորում ենք նաև այն, որ ծիրանագույն դրոշի վերականգնումը կունենա նաև խոշոր պատմաճանաչողական նշանակություն:

Վերջապես ո՞ր հայ մարդը չի տրտմանա, արժանապատիվ հպարտության զգացումով չի լցվի, երբ ծիրանագույն դրոշի վերականգնումով մենք ցույց ենք տալիս, որ հավատարիմ ենք մեր պատմության հաջորդայնությանը, մեր պատմական ակունքներին:

Այս առումով էլ մեծ խորհուրդ կա ծիրանագույն դրոշի վերականգնման մեջ:

Վերջում կամենում եմ տեղեկացնել, որ ժամանակին, 1990 թվականին, երբ Հայկական ԽՍՀ Գերագույն խորհուրդը քննարկում էր Հայաստանի պետական խորհրդանիշի հարցը, մենք մամուլում («Հայաստան» թերթ) հանդես եկանք ծիրանագույն դրոշը վերականգնելու առաջարկով: Սակայն Գերագույն խորհուրդը, ինչպես Հայաստանի առաջին Հանրապետության պառլամենտը, դրսևորեց անհարկի շտապողականություն և հաշվի չառնելով ժողովրդի պատմության ու նրա պետականության հաջորդայնության կարևորությունը, կրկնեց նույն սխալը՝ եռագույնը ընդունելով որպես պետականության խորհրդանիշ:

Հիմա ժամանակները փոխվել են: Հսկայական քայլ է կատարվել ամեն տեսակի քաղաքականացվածությունից ձերբազատվելու համար և բոլոր պայմանները կան առանց շտապելու, կշռադատված ու համակողմանի քննարկել մեր բարձրացրած խնդիրը:

Իհարկե, մենք այն կարծիքին չենք, որ մեր հարցադրումներն ու առաջարկությունները վերջնական են: Անշուշտ, կլինեն այլ առաջարկություններ, կարծիքներ ու տեսակետներ: Դրանք բոլորն էլ հարկավոր է քննարկել հանգիստ մթնոլորտում:

Այս կապակցությամբ խնդրում եմ «Գիտություն» թերթի խմբագրությանը, սույն հոդվածը տպագրել նախ, որպես առաջարկություն ուղղված Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության մեջ փոփոխություններ կատարող հանձնաժողովին և երկրորդ, խնդրի շուրջ թերթի էջերում բացել բանավեճ:

Վլադիմիր ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ
Պատմական գիտությունների դոկտոր

Էլխան Մեհթիևի ցավալի վրիպումը

(Սկիզբը՝ 3-րդ էջում)

մտավորականության, Հայաստանի դերասանական խմբերի, երգ ու պարի համույթների առջև: Այդ կապակցությամբ հանդիպումները Հեյդար Ալիևի դրածո, երիցս արգահատելի Կևորկովի հետ, վերջինիս կողմից որակվում էր որպես ազգայնամոլության դրսևորում: Հայ գիտնականներին արգելվեց շարունակել ԼՂԻՄ հուշարձաններից վիմագրությունների հավաքման գործընթացը, հուշարձանների չափագրությունը: Սովետական ժամանակաշրջանում Լեռնային Ղարաբաղը ապօրինի միացվեց Ադրբեջանին, որի «հովանու» ներքո ղարաբաղահայերի նկատմամբ գործադրված հալածանքները պատճառ դարձան, որ ԼՂԻՄ-ին սպառնա Նախիջևանի հայերի ճակատագիրը: Մեծ թվով արցախահայեր, լքելով հարազատ օջախները, ցրվեցին աշխարհով մեկ, դրանով իսկ նպաստելով տարածաշրջանում ժողովրդագրական փոփոխությանը՝ հօգուտ ադրբեջանցիների...

Էլխան Մեհթիև, դուք վկայակոչում եք Լեռնային Ղարաբաղում հակամարտության կարգավորման հարցում աշխարհի 50-ից ավելի պետությունների դիրքորոշումը, ԵԱՀԿ-ի 1996 թ. Լիսաբոնյան գագաթաժողովի առաջարկած սկզբունքները, որոնցով իբր պիտի պահպանվի Հայաստանի և Ադրբեջանի տարածքային ամբողջականությունը, իսկ Լեռնային Ղարաբաղը մնալով Ադրբեջանի սահմաններում (իմա՝ տիրապետության տակ), իբր պիտի ապահովվի տեղական ինքնակառավարման ամենաբարձր կարգավիճակով: Նախ ասենք, որ այդ մեծ ու փոքր պետությունների ղեկավարները պարտավոր են խորանալ պատմության մեջ և ըստ դրա տվյալների իմացության մասնակցեն ծագած այս կամ այն վիճելի հարցերի կարգավորմանը և ոչ թե դրանք լուծեն իրենց երկրի շահերից (այդ թվում՝ նավթային): Մենք՝ հայերս, դառն հուշեր ունենք: Չէ՞ որ հենց այդ մեծ պետությունների աչքի առաջ ու իրենց լռելյայն հանցակցությամբ, սուլթանական Թուրքիան բազմիցս ոճրագործություններ կատարեց: Դրանք ավարտվեցին 1915 թվականին հայերի ցեղասպանությամբ ու Արևմտյան Հայաստանից միլիոնավոր հայերի տեղահանմամբ: Ես պատկանում եմ ա՛յդ սերնդին: Թուրքիան այդ ոճիրը մարսեց, հիմա էլ աջակից է դառնալ իր արյունակիցներին, որպեսզի Նախիջևանից հետո հերթը հասնի Լեռնային Ղարաբաղին՝ պատմական Արցախին: Ահա թե ինչու, կարծում եմ, որ հակամարտության կարգավորման միակ ճշմարիտ լուծումը միջազգայնորեն ընդունված մյուս սկզբունքն է՝ ինքնորոշումը: Այլընտրանք չկա:

Վարազդատ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ
Ակադեմիկոս

Հնարավո՞ր է, արդյոք, ապրել առանց ուղեղի

Բժշկության բնագավառի ամեն մի աշխատող գիտե, որ ուղեղը մեր գիտակցության հանգրվանն է: Իմաստուն բընությունը ամուր գանգոսկրով պաշտպանել է այն, քանի որ ուղեղի աշխատանքով է պայմանավորված ամբողջ օրգանիզմի կենսագործունեությունը: Իսկապես, բավական է ուժեղ մի ցնցում, և ուղեղը կարող է կորցնել հսկողությունը նյարդային համակարգի նկատմամբ:

Հին աշխարհի բժիշկները լավ գիտեին բարձրագույն նյարդային կենտրոնի գործունեության հատկությունները և այն օգտագործում էին մարդուն ցավազրկելու համար: Մինչև հիվանդին վիրահատելը, բժիշկը կամ նրա օգնականը կաշվեպատ փայտե հատուկ մուրճով խփում էր նրա գլխին, և վերջինս կորցնում էր գիտակցությունը: Բարբարոսական այս գործողությունը, հարկ եղած դեպքում, կրկնվում էր:

Կարելի՞ է, արդյոք, ապրել առանց ուղեղի. նման հարցը ողջամիտ մարդկանց մեջ ընդամենը կարող է քմծիծաղ հարուցել: Քանզի բոլորին հայտնի է, որ երբեմն ուղեղի աննշան վնասվածքն իսկ անհամատեղելի է կյանքի հետ: Մինչդեռ հաստատված փաստերը հիմք են տալիս ենթադրելու, որ որոշ մարդիկ յոլա են գնացել առանց ուղեղի: Ըստ որում, նրանք և շրջապատի մարդիկ չեն նկատել ուղեղի բացակայությունը:

Բերենք զարմանալի փաստեր, որոնցից ոչ մի կերպ չես փախչի:

1917 թվականի աշնանը «Բնությունը և մարդիկ» ամսագիրը հրապարակեց Ա. Բրուկեի «Կարելի՞ է, արդյոք, ապրել առանց ուղեղի» հոդվածը, որում նկարագրված էին արտասովոր դեպքեր:

Ջարդել էին տասնամյա տղայի գանգը: Ոսկորը փշրըվել էր, բացվածքից արտահոսել էր ուղեղը: Հակառակ սպասածի, տղան առողջացավ: Սակայն երեք տարի անց նա մահացավ: Անատոմիական հերձումը արձանագրեց գլխուղեղի նյութի բացարձակ բացակայությունը:

Նշանավոր բժիշկ Դեւոն աշխատում էր Ալժիրում, պրոֆեսոր Բրոկի օգնականն էր: Մի անգամ նրանց մոտ բերին ուղեղը աղեղնաձև վնասված արաբի: Արտաքուստ վերքը վտանգավոր չէր: Վիրակապեցին և տուն ուղարկեցին: Հիվանդը առողջացավ և սկսեց ապրել սովորական կյանքով: Սակայն որոշ ժամանակ անց, առանց որևէ հիվանդության ախտանշանների, հանկարծամահ եղավ: Հերձումը ցույց տվեց, որ նրա ուղեղի ճակատային սեգմենտի փոխարեն հսկայական թարախակույտ էր, իսկ ուղեղանյութի ամբողջ զանգվածի մեկ վեցերորդ մասը՝ ախտահարված:

Փարիզի գիտությունների ակադեմիայից դոկտոր Ռոբինսոնը նկարագրում է ավելի տարօրինակ մի դեպք: 60-ամյա մի փարիզեցի վիրավորվել էր գլխից, արյունը քիչ էր կորցրել: Ամբողջ մեկ ամիս վերքը չէր անհանգստացնում և չէր հիշեցնում իր մասին: Հետո սկսեց գանգատվել տեսողությունից, թեև ոչ մի ցավ չէր զգում: Որոշ ժամանակ անց, մարդը հանկարծ վախճանվեց: Հերձումը ցույց տվեց, որ հանգուցյալը գլխուղեղ չուներ: Փոխարենը ուղեղանյութի բարակ կեղև էր՝ թարախային ախտահարվածությամբ: Փաստորեն ամբողջ մեկ ամիս մարդը գործնականում ապրել էր առանց գլխուղեղի:

1935 թվականին, Նյու Յորքի Սուրբ Վինսենթի հոսպիտալում ծնվեց մի երեխա, որը, ինչպես պարզվեց հետագայում, բացարձակապես զուրկ էր գլխուղեղից: Ինչպես պատմում է ամերիկացի Ֆրենկ Էդվարդսը, հակառակ տրամաբանության և բժշկական բոլոր սկզբունքների, նորածինը բոլոր ուրիշ երեխաների նըման ուտում էր, ճչում, իսկ վարքը ոչնչով չէր տարբերվում մյուսներից: Երեխան մահացավ, երբ 27 օրական էր: Եվ միայն հերձումը պարզեց, որ նա գլխուղեղ չի ունեցել:

1940 թ. բժիշկ Ավգուստին Իտուրիչան (Բոլիվիա) ցնցող մի հայտարարություն արեց, և իր գործընկերներին կանգնեցրեց մի երկընտրանքի առջև, որ մինչև հիմա էլ մնացել է անպատասխան:

Նա և բժիշկ Նիկոլաս Օրտիզը երկար հետազոտում էին 14-ամյա մի տղայի հիվանդության պատմությունը: Դեռահասը պառկած էր Օրտիզի կլինիկայում՝ գլխուղեղի ուռուցք ախտորոշմամբ: Տղայի դատողությունը տեղն էր, մինչև վախճանը պահպանեց գիտակցությունը և բողոքում էր միայն գլխացավից: Հերձումը պարզեց, որ ուղեղանյութի ամբողջ զանգվածը բացարձակապես անջատված էր օրգանիզմից: Հարց է առաջանում, ինչո՞վ է մտածել տըղան:

Գերմանացի նշանավոր մասնագետ Հուֆլանդը մի դեպքից հետո լրիվ վերանայեց իր հայեցակետերը: Նրա կլինիկայում կաթվածով պառկած հիվանդը մինչև վերջին վայրկյանը պահպանեց իր մըտավոր և ֆիզիկական հատկությունները: Իսկ հերձման արդյունքները պարզապես ապշեցուցիչ էին. գլխուղեղի փոխարեն հանգուցյալի գանգոսկրի տակ պարունակվում էր մոտ 30 գրամ... ջուր:

1978 թ. մերձմոսկովյան Պրոտվին քաղաքում տեղի ունեցավ պարզապես ֆանտաստիկ պատահար: Պրոտոնային արագացուցիչում ինչ-որ բան էր խաթարվել: Անատոլի Բուգորսկին որոշեց վերացնել անսարքությունը: Ինչ-որ պատճառով չաշխատեց սարքի մեկուսացնող հարմարանքը և ֆիզիկոսի գլուխը ծակեց-անցավ պրոտոնային փունջը՝ 70 միլիարդ էլեկտրավոլտ հզորությամբ: Ճառագայթման հզորությունը կազմում էր 200 հազար ռենտգեն: Այսինքն, ֆիզիկոսի գլխուղեղը պիտի այրված-մոխրացած լիներ, և բժըշկական բոլոր կանոններով նա պիտի զոհվեր: Սակայն Անատոլի Բուգորսկին ապրում է, աշխատում, հեծանիվ է քշում և ֆուտբոլ խաղում: Այս զարհուրելի պատահարից հետո նրա գլխի վրա երկու անցք մնաց՝ մեկը ծոծրակին, մյուսը՝ քթի մոտ:

Պակաս արտասովոր չէ նաև ջրասույզ, սիցիլիացի Ֆրանկո Լիպարիի հետ կատարվածը:

Ֆրանկոն ընկերոջ հետ ջրի տակ ամրացնում էր ձկնորսական ցանցերը: Երեք մետր խորության վրա նրանք նկատեցին ցանցի մեջ խճճված թրաձկանը: Ֆրանկոն կրակեց հրացանից և հարպունը մխրճվեց ձկան գլխի մեջ: Վիրավոր ձուկը պատռեց ցանցը և սլացավ դեպի ծովի հատակը: Ֆրանկոն լողաց նրա ետևից և 30 մետր խորության վրա, ջրի հատակին տեսավ անշարժացած ձկանը: Երբ որսորդը մոտեցավ, ձուկը անսպասելի նետվեց նրա վրա, և եղջերասուսերը քթամասում մխրճվեց Ֆրանկոյի գլխի մեջ ու կոտրվեց: Ֆրանկոյին դուրս բերեցին ջրի հատակից, վիճակը անհուսալի էր: Մի քանի ժամ հետո Պալերմոյի հատուկ կլինիկայում պարզվեց, որ 6 սմ լայնությամբ ոսկրաթրի կտորը 16 սմ խորությամբ մխրճվել էր Ֆրանկոյի գլխուղեղի մեջ: 38 ժամ տևեց որպեսզի հատուկ հարմարանք պատրաստեն ոսկրաթրի կտորը քաշել-հանելու համար: Չստացվեց: Բժիշկները հուսահատվեցին, Ֆրանկոյի հայրը խնդրեց իրեն վերադարձնել որդու մարմինը՝ միայն թե առանց այդ զարհուրելի ոսկորի: Վիրաբույժներից մեկը մոտեցավ, բռնեց ոսկորից և քաշեց: Ով հրաշք, ոսկրաթրի կտորը դուրս եկավ: Մեկ ամիս հետո Ֆրանկոն դուրս գրվեց հիվանդանոցից և շուտով սկսեց նաև նորից սուզվել: Եվ միայն դեմքի վրայի սպին է հիշեցնում այն զարհուրելի պատահարի մասին:

1996 թ. հոկտեմբերի 14-ին 29-ամյա Օսկար Գարսիա Չիրինոն օրորվելով մտավ քաղաքային հիվանդանոց: Ստորջրյա ձկնորսական հրացանից բաց թողնված հարպունը մխրճվել էր նրա գլխի մեջ և դուրս եկել հակառակ կողմից: Դեպքը կատարվել էր Հավանայի մոտ, ափից 80 մետր հեռավորության վրա: Օսկարը լողալով հասավ ափ: Հիվանդանոցի ճանապարհին նա չկորցրեց գիտակցությունը, կողմնորոշումը: Բարդ ու դժվարագույն վիրահատությունը՝ պողպատյա հարպունը Օսկարի գլխից հանելու համար, պսակվեց հաջողությամբ: Ի դեպ, հանելիս կրկին վտանգվեց նրա կյանքը: Սակայն Օսկարը ապրեց և անգամ մտադիր է նորից վերադառնալ իր սիրած զբաղմունքին՝ ստորջրյա որսին:

Ինչպե՞ս բացատրել այսպիսի անհավանական դիպվածները: Առայսօր պաշտոնական բժշկությունը դրան սպառիչ պատասխան չի տալիս: Ենթադրվում է, որ գլխուղեղի առանձին հատվածներ արտասովոր իրադրություններում ընդունակ են փոխարինել մեկը մյուսին: Սակայն ի՞նչ է կատարվում, երբ ուղեղից գործնականում գրեթե ոչինչ մնացած չի լինում: Միանգամայն ակնհայտ է, որ փոխարինելու մասին խոսք լինել չի կարող:

Եվ, այնուամենայնիվ, ինչպես գտնում է գիտական փորձագետ Յուրի Ֆոմինը, բերված փաստերը ունեն բացատրություն: Նա փորձում է գտնել պատասխանը՝ զարգացնելով դեռևս դարասկզբին ավստրիացի կենսաբան Պ. Վեյսի առաջ քաշած վարկածը: Վեյսը այն կարծիքին էր, թե էմբրիոնի շուրջը ձևավորվում է ինչ-որ մորֆոգենետիկական դաշտ:

Վերջինս բջջանյութից ընտեղծում է առանձին օրգաններ և անգամ ամբողջական օրգանիզմներ: Ժամանակակից պատկերացմամբ, ժառանգականության և այլ ինֆորմացիայի կրողը ոչ թե բջջի միջուկն է, այլ հենց այս մորֆոգենետիկական դաշտը: Այն մշտապես փոփոխվում է՝ արտացոլելով օրգանիզմի զարգացման դինամիկան: Այս կերպ այն ինֆորմացիան, որը կողմնորոշում է օրգանիզմի զարգացումը և կուտակվում է նրա կյանքի ողջ ընթացքում, պահպանվում է ոչ թե մարդու հենց գլխուղեղում, այլ այդ բջիջները շրջապատող դաշտում:

Այս ենթադրության շնորհիվ կարելի է բացատրել ոչ միայն գլխուղեղի մահացու վնասվածք ստացած մարդկանց ապրելու գաղտնիքը, այլև ժառանգական ինֆորմացիայի փոխանցումը: Մասնագետների հաշվարկներով բջջի միջուկի ինֆորմացիոն հնարավորությունը չի գերազանցում 1010 բիտ միավոր ինֆորմացիան: Մինչդեռ, այդ բջիջների նորմալ կենսագործունեության համար անհրաժեշտ է 1025 բիտ:

Խորհրդածելով առանց գլխուղեղի ապրելու խնդրի մասին, ակամա անդրադառնում ես բոլոր հարցերի պատասխանն ստանալու մարդու ձգտման մասին: Եվ սա բնական է: Մարդը ուզում է ազատվել անորոշությունից: Մեզ այնպես է թվում, որ անհասկանալին սպառնում է, անհմանալին՝ մահ է բերում, իսկ անհայտը միշտ թշնամի է: Բայց մի՞թե իրականում դա այդպես է: Գուցե՞ հարկավոր է պարզապես սովորել գոյատևել առեղծվածի հարևանությամբ:

Ա. ՊՈՏԱՊՈՎ

ԱՆՎԱՆԱԿՈՉՈՒԹՅՈՒՆ

ՀՀ ԳԱԱ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԵՎ ԱՆՕՐԳԱՆԱԿԱՆ ՔԻՄԻԱՅԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԸ ԱԿԱԴԵՄԻԿՈՍ Մ. Գ. ՄԱՆՎԵԼՅԱՆԻ ԱՆՎԱՄԲ ԿՈՉԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ

Ընդառաջելով ՀՀ ԳԱԱ բնական գիտությունների բաժանմունքի, ընդհանուր և անօրգանական քիմիայի ինստիտուտի գիտական խորհրդի որոշումներին, ինչպես նաև հաշվի առնելով ակադեմիկոս Մ. Գ. Մանվելյանի մեծ ծառայությունները նշված ինստիտուտի զարգացման գործում, ՀՀ ԳԱԱ Նախագահությունը **որոշեց** ՀՀ ԳԱԱ ընդհանուր և անօրգանական քիմիայի ինստիտուտը կոչել ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս, ՀՀ գիտության և տեխնիկայի վաստակավոր գործիչ, ինստիտուտի հիմնադիր և առաջին տնօրեն Մանվել Գարեգինի ՄԱՆՎԵԼՅԱՆԻ անվամբ:

ՀՀ ԳԱԱ Նախագահությունը դիմեց ՀՀ կառավարությանը՝ հաստատելու սույն որոշումը:

ՆԱՄԱԿ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅԱՆԸ

Այս տարի լրանում է աշխարհում առաջին սահմանադրության նախագծի՝ «Որոգայթ Փառացի», ստեղծման 225 և այդ սահմանադրության հեղինակներից մեկի՝ Շահամիր Շահամիրյանի ծննդյան 275 ամյակը:

Շահամիր և Հակոբ Շահամիրյանները (հայր և որդի) համաշխարհային իրավագիտական մտքի գագաթներից են, վիթխարի մտահորիզոնի տեր հանճարեղ համայնագիտակներ, որոնք մարդու և ազգերի ազատության, օրենքի առաջ բոլոր քաղաքացիների հավասարության, ընկերային արդարության, օրենքի իշխանության գերակայության, կառավարման ժողովրդավարական ապակենտրոն եղանակի արդյունավետությունը հիմնավորելու և նման այլ գաղափարների արծարծումով 10—15 տարի կանխել են իրենց ժամանակակից ֆրանսիական ու ամերիկյան մեծ լուսավորիչներ Ռուսոյին, Դիդրոյին, Ֆրանկլինին, Վաշինգտոնին, Ջեֆերսոնին և այլոց: Ցավոք, հայ իմաստագիտությունը, իրավագիտությունն ու քաղաքագիտությունը դեռևս չեն արժևորել Շահամիր և Հակոբ Շահամիրյանների ու նրանց մշակած սահմանադրության տեղըն ու դերը համաշխարհային քաղաքական, իմաստասիրական ու իրավագիտական մտքի պատմության մեջ:

Որբև մեծ մտածողների ժառանգության ուսումնասիրության առաջին քայլ և նրանց հիշատակին մատուցելիք տուրք, առաջարկում ենք.

ա. ս.թ. հոկտեմբերի կեսերին կազմակերպել ՀՀ ԳԱԱ-ի փիլիսոփայության և իրավունքի ինստիտուտի, Երևանի պետական համալսարանի իրավաբանական ֆակուլտետի և ՀՀ Սահմանադրական դատարանի համատեղ մեկօրյա գիտաժողով: Գիտաժողովի ավարտից հետո ՀՀ ԳԱԱ մեծ դահլիճում հրավիրել հիշատակի երեկո:

բ. Շահամիրյանների դիմանկարով և «Հայոց առաջին սահմանադրություն—225» մակագրությամբ բաց թողնել փոստային ծրարներ, նամականիշեր:

գ. 1999 թ. գրաբար և նըրան զուգադիր աշխարհաբար-անգլերեն թարգմանությամբ հրատարակել «Որոգայթ Փառացը»:

դ. Երևանի հրապարակներից և փողոցներից մեկը կոչել Շահամիրյանների անունով:

Ազգային միասնության ուխտի խորհրդի անունից՝
Ռաֆայել ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄՅԱՆ

ՏԻԵԶԵՐԱԿԱՆ-ԴԻՑԱԲԱՆԱԿԱՆ ՊԱՏԿԵՐԱՑՈՒՄՆԵՐԻ ԱՐՏԱՑՈԼՈՒՄԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԺԱՅՌԱՐՎԵՍՏՈՒՄ

Հայկական լեռնաշխարհը՝ հայոց բնօրրանը, հարուստ է նախնադարյան արվեստի համարյա բոլոր տիպի հուշարձաններով, մասնավորապես՝ ժայռապատկերներով: Մեր ուսումնասիրած ժայռապատկերները գտնվում են լեռնաշխարհի մեկ տասներորդը կազմող Հայաստանի Հանրապետությունում, որտեղ հայտնի է դրանց 4 խոշոր կուտակում. Արագած, Կոտայք, Վարդենիս և Սյունիք: 2400—3300 մ բարձրության վրա հայտնաբերված է մոտ 20 հազար փորագիր քարաբեկոր:

Հայագիտությունն ընդունում է, որ մեր նախնյաց գործունեության այս ոլորտը հարատևել է ՔԱ VII-ից I հազարամյակներում, ըստ պատմամշակութային համեմատությունների: ԺԱՅՌԱՊԱՏԿԵՐԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ հիմնարար խնդիրներից մեկի՝ **թվագրման** ասպարեզում կարևորում ենք նյութագիտական-հետքա բ ա ն ա կ ա ն, տիեզերաբանական և դիցաբանական համալիր հետազոտությունները, և ընդհանրապես՝ բոլոր տիպի համալիր մոտեցումները: Իբրև այս նյութի՝ գիտության վերածվելու պարտադիր պայման ենք դիտում առկա նյութի դասակարգումը: Այն իրականացվում է 365 բնութագիր-հատկանիշի միջոցով, որոնք դասդասված են 6 խմբի. ՀՈՐԻԶՈՆԸ, ՔԱՐԱԲԵԿՈՐԸ, ՄԱԿԵՐԵՍԸ, ԱԿՈՍԸ, ՊԱՏԿԵՐԸ և ԽՄԲԱՅՆՈՒԹՅՈՒՆԸ:

Տիեզերա-դիցաբ ա ն ա կ ա ն պատկերացումները միշտ ու ամենուրեք հնագույն մարդկանց մտածողության և գործունեության առավել նշանակալի **տարրերից են եղել**: Բնականաբար, դրանք արտացոլվել են մշակութային ստեղծագործության արգասիքներում, որի ոլորտում էր նաև ժայռարվեստը՝ նախապատմական-նախագրային ժամանակաշրջաններում: Իբրև ըղձանքների և տեղեկատվության արտահայտման ուրույն ձև, այն ներկայանում է մեզ որպես **մարդկային հաղորդակցման միջոց**: Եվ եթե իր ժամանակին ժայռապատկերումն ուներ Գրանցման, Կուտակման և Փոխանցման պայմանական գործառույթներ, այժմ, մեզ համար այն ունի սոսկ գեղագիտական և ճանաչողական գործառույթներ: Սրանք են այն հիմքերը, որ թույլ են տալիս դիտարկել ժայռապատկերներն իբրև հավաստի սկզբնաղբյուր, և հետևաբար՝ անցյալ իրականության բացահայտման միջոց:

Մեր խնդրո առարկա 2 ոլորտը՝ տիեզերաբանությունն ու դիցաբանությունը, ի սկզբանե սերտորեն միահյուսված են եղել. տիեզերքը՝ երկնային մարմիններն ու երևույթներն ընկալվել ու պատկերվել են **դիցամտածողական մակարդակում**, աշխարհընկալումային ընդհանուր համակարգում: Սակայն կա հուշարձանների մի մեծ շերտ, որոնցում զգացվում է **գիտաճանաչողական մակարդակը**: Այս ժայռապատկերներն առանձնանում են առավել իրապաշտական պատկերմամբ՝ նվազում է պատկերի չափը և ակոսի լայնությունը, չափազանցումը և հիպերտրոֆիան: Մյուս կողմից, աճում է ակոսի խորությունը, խորհրդանշանների թիվը, խմբայնության և կոմպոզիցիոնության աստիճանը, հաճախանում էսքիզի առկայությունը, ուժեղանում սխեմատիկությունը, քարաբեկորի, դրա մակերևույթի ու տեղի ընտրվածությունը:

Այսպիսի ժայռապատկերների շարքում առանձնացնում ենք մի քանիսը, որոնք, մեր համոզմամբ, ունեցել են **կիրառական նշանակություն**. քարտեզներ (տեղանքի, ջրային ցանցի, աստղային երկնքի), կողմնացույցներ, օրացույցներ, հատակագծեր և գծագրումներ: Սրանց լրացնելու են գալիս որսորդության, օրացույցի և երկնքի պաշտամունքն ուղղակիորեն՝ գործողությամբ պատկերող կտավները: Ավելի շատ են այնպիսիք, որ անուղղակիորեն են հուշում պաշտամունքի որոշակի տարրեր. Արևի, Լուսնի, աստղերի, համաստեղությունների, երկնաքարի, կայծակի, լեռան, ջրի, պտղաբերության, երկվորյակների, մայրության, նախնիների, հերոսների, ոգիների, աստվածությունների, աստվածների, ժամանակի և այլն: Այս ամենը վկայված է հայ ազգագրության, բանահյուսության և արվեստի նյութերում, որով և հնարավորություններ են ստեղծվում ժայռապատկերների ընկալման, վերծանման, թվագրման և արժեքավորման համար:

Ժայռարվեստի հետազոտման խնդրում կենտրոնանում ենք դրա, պատմահնագիտական մշակույթի ընդհանուր համատեքստում հատուկ տեղ գրավելու փաստի վրա, փորձելով սահմանել և որոշել ԺԱՅՌԱՊԱՏԿԵՐԱՅԻՆ ՄՇԱԿՈՒՅԹԸ և ԺԱՅՌԱՊԱՏԿԵՐԱՅԻՆ ԱՎԱՆԴՈՒՅԹԸ: Այս նպատակին հասնելը հնարավոր է այնպիսի դասակարգման շնորհիվ միայն, որ հաշվի է առնում բնական ու մարդկային համարյա բոլոր գործոնների ազդեցությունը՝ քարաբեկորի ձևավորումից մինչև պատկերում և մինչև մեր օրերը: Հուսով ենք, որ տեսական ու գործնական այսօրինակ դասակարգման շնորհիվ կարող ենք պարզել յուրաքանչյուր ժայռապատկերի, ամեն մի պատկերախմբի և ընդհանրապես՝ ժայռապատկերման ոլորտի նշանակությունը, դերը և գործառույթը:

Նման լինելով ողջ աշխարհի ժայռարվեստի կոթողներին, Հայաստանի ժայռապատկերներն իրենց իմաստաբանական ու կառուցվածքային բնութագրերով, ռճական առանձնահատկություններով և հատկապես՝ բազմաժանրությամբ, ուրույն տեղ են գրավում ոչ միայն Հայաստանի, այլև ողջ Հին Աշխարհի պատմամշակութային ժառանգության մեջ:

Կարեն ԹՈԽԱԹՅԱՆ,
Գոհար ՎԱՐԴՈՒՄՅԱՆ
(Պատմության ինստիտուտ)

Մրցույթներ

ՀՀ ԳԱԱ ֆիզիկամաթեմատիկական և տեխնիկական գիտությունների բաժանմունքը հայտարարում է մրցույթ՝ մեխանիկայի ինստիտուտի տնօրենի թափուր տեղի համար:

Տնօրենի պաշտոնում թեկնածուների առաջադրման իրավունքը, համաձայն ընդունված կարգի, պատկանում է ՀՀ ԳԱԱ բաժանմունքի բյուրոյին, ինստիտուտի գիտական խորհրդին, բուհերի գիտական խորհուրդներին, ԳԱԱ անդամներին:

Թեկնածուների հիմնավորված առաջարկությունները մեկ ամսվա ընթացքում ուղարկել հետևյալ հասցեով՝

375019, Երևան—19, Մարշալ Բաղրամյանի պող. 24, ֆիզիկամաթեմատիկական և տեխնիկական գիտությունների բաժանմունք, հեռ.՝ 52-70-03:

***

ՀՀ ԳԱԱ ֆիզիկամաթեմատիկական և տեխնիկական գիտությունների բաժանմունքը հայտարարում է մրցույթ՝ ինֆորմատիկայի և ավտոմատացման պրոբլեմների ինստիտուտի տնօրենի թափուր տեղի համար:

Տնօրենի պաշտոնում թեկնածուների առաջադրման իրավունքը համաձայն ընդունված կարգի, պատկանում է ՀՀ ԳԱԱ բաժանմունքի բյուրոյին, ինստիտուտի գիտական խորհրդին, բուհերի գիտական խորհուրդներին, ԳԱԱ անդամներին:

Թեկնածուների հիմնավորված առաջարկությունները մեկ ամսվա ընթացքում ուղարկել հետևյալ հասցեով՝

375019, Երևան—19, Մարշալ Բաղրամյանի պող. 24, Ֆիզիկամաթեմատիկական և տեխնիկական գիտությունների բաժանմունք, հեռ.՝ 52-70-03:

***

ՀՀ ԳԱԱ ֆիզիկամաթեմատիկական և տեխնիկական գիտությունների բաժանմունքը հայտարարում է մրցույթ ֆիզիկայի կիրառական պրոբլեմների ինստիտուտի տնօրենի թափուր տեղի համար:

Տնօրենի պաշտոնում թեկնածուների առաջադրման իրավունքը համաձայն ընդունված կարգի, պատկանում է ՀՀ ԳԱԱ բաժանմունքի բյուրոյին, ինստիտուտի գիտական խորհրդին, բուհերի գիտական խորհուրդներին, ԳԱԱ անդամներին:

Թեկնածուների հիմնավորված առաջարկությունները մեկ ամսվա ընթացքում ուղարկել հետևյալ հասցեով՝

375019, Երևան—19, Մարշալ Բաղրամյանի պող. 24, Ֆիզիկամաթեմատիկական և տեխնիկական գիտությունների բաժանմունք, հեռ.՝ 52-70-03:

ՀՀ ԳԱԱ ՖԻԶԻԿԱՄԱԹԵՄԱՏԻԿԱԿԱՆ ԵՎ ՏԵԽՆԻԿԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԲԱԺԱՆՄՈՒՆՔ

***

ՀՀ ԳԱԱ բնական գիտությունների բաժանմունքը հայտարարում է մրցույթ ՀՀ ԳԱԱ բուսաբանության, հիդրոէկոլոգիայի և ձկնաբանության ինստիտուտների տնօրենների թափուր տեղերի համար:

Տնօրենի պաշտոնում թեկնածուների առաջադրման իրավունքը, համաձայն ընդունված կարգի, պատկանում է ՀՀ ԳԱԱ բաժանմունքի բյուրոյին, ինստիտուտի գիտական խորհրդին, բուհերի գիտական խորհուրդներին, ԳԱԱ անդամներին:

Թեկնածուների հիմնավորված առաջարկությունները մեկ ամսվա ընթացքում ուղարկել հետևյալ հասցեով՝

375019, Երևան—19, Մարշալ Բաղրամյան պող. 24, Բնական գիտությունների բաժանմունք: Հեռ.՝ 52-58-05:

ՀՀ ԳԱԱ ԲՆԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԲԱԺԱՆՄՈՒՆՔ

ՆՈՐԸ ՍՏՎԱՐԱԹՂԹԻ ՍՏԱՑՄԱՆ ԲՆԱԳԱՎԱՌՈՒՄ

Թղթի գյուտը մարդկության խոշորագույն նվաճումներից է, նրա կիրառության ոլորտներն ու դերը քաղաքակրթության զարգացման գործում հայտնի է բոլորին: Քչերը գիտեն սակայն, որ թուղթն ունի գործածության ուրիշ ոլորտներ:

Թղթի և ստվարաթղթի տեխնիկական տեսակները լայն կիրառություն ունեն սննդի, էլեկտրատեխնիկական, ռադիոտեխնիկական, մեքենաշինական, շինարարական արդյունաբերության մեջ:

Թղթի և ստվարաթղթի ըստացման տեխնոլոգիան, անցնելով դարերի ճանապարհ, գնալով կատարելագործվել է, և ներկայումս իր ուրույն տեղն է գտել ժողովրդական տնտեսության մեջ: Ուզում եմ կանգ առնել հատկապես ֆիլտր ստվարաթղթի ստացման և կիրառման բնագավառներում արված նոր ուսումնասիրությունների վրա:

Որակյալ կոնյակի, գարեջրի, գինիների արտադրությունը անհնարին է՝ առանց ստվարաթղթի մի շարք տեսակների օգտագործման: Այդ ստվարաթղթի հիմնական մասսան բաղկացած է ցելյուլոզի տարբեր տեսակներից, ասբեստից, դիատոմիտից:

Բնական դիատոմիտները, չնայած մեծ ծակոտկենության, պարունակում են մինչև երկու տոկոս (երբեմն էլ ավելի) երկաթի օքսիդ, իսկ վերջինս անցանկալի բաղադրիչ է գինիների, գարեջրի, հյութերի կայունության բարձրացման պրոցեսում: Լինելով բնական մանրահատիկ նյութ, դիատոմիտը ֆիլտրացիայի պրոցեսում հաճախ թափանցում է պատրաստի արտադրանքի մեջ և որակազրկում այն: Բացի այդ, դիատոմիտի մեջ պարունակվող կավային խառնուրդները խմիչքներին հաղորդում են տհաճ համ:

Ահա այս ամենից ելնելով, ՀՀ ԳԱԱ ընդհանուր և անօրգանական քիմիայի ինստիտուտի ֆիլտրող նյութերի լաբորատորիայում ուսումնասիրություններ են տարվել դիատոմիտին հատուկ ոչ ցանկալի երևույթները վերացնելու, միաժամանակ ֆիլտր ստվարաթղթի նոր, ավելի որակյալ բաղադրանյութ առաջարկելու ուղղությամբ:

1. Արագածի հանքավայրի պեռլիտի մեջ երկաթի օքսիդի պարունակությունը չի անցնում 0,7 տոկոսից: Ահա առաջին և ամենակարևոր հատկանիշը, որը ապահովում է ըմպելիքների կայունության բարձրացումը:

Բարձր ջերմաստիճանային պայմաններում փքման ենթարկվելուց և մանրացնելուց հետո, պեռլիտից կարելի է ստանալ տարբեր մանրության ֆիլտրող փոշի, որը ստվարաթղթի բաղադրության մեջ փոխարինում է դիատոմիտին: Արդյունքում մեծանում է ըստվարաթղթի ֆիլտրացիայի արագությունը, ֆիլտրված ըմպելիքների մաքրության աստիճանը, միաժամանակ նվազում է միավորի վրա ծախսվող ֆիլտր ստվարաթղթի քանակը և այլն:

Մեր կողմից առաջարկված ֆիլտր ստվարաթղթի նոր բաղադրությունը նախկին ԽՍՀՄ գյուտերի կոմիտեի կողմից ամրագրված է արտոնագրով:

2. Ունենալով մեծ ծակոտկենություն, ֆիլտր ստվարաթուղթը ֆիլտրացիայի պրոցեսում կլանում է 300—400 տոկոս ֆիլտրվող հեղուկ: Ու թեև ֆիլտրացիայից հետո օգտագործված ֆիլտրերը ենթարկվում են մամլման, միևնույն է, նրանց կողմից կլանված թանկարժեք կոնյակը, գարեջուրը, հյութերը կազմում են 50—60 տոկոս, որոնք էլ հենց այնպես կորչում են:

Այստեղ նորից օգնության եկան նույն լաբորատորիայում քիմիական ճանապ ա ր հ ո վ տարված ուսումնասիրությունների արդյունքները: Այսինքն, ծնվեց նոր տիպի ստվարաթղթի ստացման եղանակ, որը ստվարաթղթին հաղորդելով ջրամերժիչ հատկություններ, միաժամանակ պահպանում է մյուս անհրաժեշտ հատկությունները: Այս եղանակով ստացված ֆիլտր ստվարաթղթի ջրակլանումը 300—400 տոկոսից իջեցվեց 25—30 տոկոսի, ֆիլտրացիայի արագությունը բարձրացավ 3—4 անգամ, իսկ օգտագործման ժամկետը՝ մի քանի ժամից հասցվեց օրերի (մեր արտադրական փորձերի ժամանակ այն օգտագործվեց 25 օր և ընդհատվեց օբյեկտիվ պատճառներով):

3. Արտադրության նախնական փուլերում կարմիր գինիները, հյութերը, լիկյորները հաճախ ունենում են ավելի հանելի գույն, քան, արդեն պատրաստի վիճակում, շշերի մեջ: Պատճառը ֆիլտր ստվարաթղթի բաղադրության մեջ եղած դիատոմիտն է, որը բնական ադսորբենտ է և ֆիլտրացիայի ընթացքում գունազրկում է ըմպելիքները: Այստեղ նորից օգնության է գալիս պեռլիտից ստացված «Արագած» ֆիլտրող փոշին՝ իհարկե, միաժամանակ պահպանելով քիմիական ճանապարհով ստացված ֆիլտր ստվարաթղթի ջրամերժիչ հատկությունները: Առաջարկվող եղանակի և բաղադրության պայմաններում ադսորբցիոն հատկությունները փոքրանում են չորս անգամ: Որպես չափանմուշ (էտալոն) վերցված է գերմանական «Զեթս» ֆիրմայի ֆիլտր ստվարաթուղթը:

4. Քիմիական ճանապարհով ստացված ֆիլտր ստվարաթուղթը հնարավորություն է տալիս կորզել ու կլանել գինիների մեջ հաճախ պատահաբար հայտնված նավթամթերքները տհաճ համն ու հոտը և փրկել միլիոնավոր լիտրերով թանկարժեք ըմպելիքներ: Գինիների մաքրման այս նոր եղանակը նույնպես ամրագրըված է արտոնագրով:

5. Ֆիլտր ստվարաթղթի տարբեր տեսակները, որ օգտագործվում են սննդի արդյունաբերության մեջ հնարավոր չէ կիրառել քիմիական արդյունաբերության մեջ, և սա հարուցում է մեծ դժվարություններ: Ահա այդ պրոբլեմի լուծմանն են նվիրված այն ուսումնասիրությունները, որոնք կատարվել են մեր լաբորատորիայում, և արդյունքում ստացվել է ֆիլտր ստվարաթղթի ստացման մի նոր եղանակ, որը հնարավորություն է տալիս մեծացնել գոյություն ունեցող ֆիլտր ստվարաթղթի թթվակայունությունը՝ այն հասցնելով 98 տոկոսի: Մինչդեռ սովորական ֆիլտր ստվարաթուղթը այդ միջավայրում լուծվում է:

Այս եղանակը նույնպես ամրագրված է արտոնագրով:

6. Հաճախ զանազան բուսական, կենդանական յուղերի, նավթամթերքների մեջ հայտնըվում են ջրային գոլորշիներ, որոնց ներկայությունը ոչ միայն ցանկալի չէ, այլև հետագա կիրառումների ժամանակ դրանք կարող են հանգեցնել մեծ աղետների: Օրինակ, ինքնաթիռների մեջ օգտագործվող վառելանյութի մեջ ջրային գոլորշիները սառնամանիքներին կարող են սառչել և վթարի պատճառ դառնալ: Այդ ջրային գոլորշիների փոքր քանակության կորզումը կարելի է իրականացնել հատուկ տեսակի (հիդրոֆիլ) ստվարաթղթով, որի ստացման եղանակը նույնպես մշակված է նույն լաբորատորիայում: Նոր եղանակով ստացված ֆիլտր ստվարաթուղթը ունի 230 տոկոս խոնավակլանում, (յոթ անգամ ավելի մեծ) և նավթամթերքների, յուղերի ֆիլտրացիայի ընթացքում նպաստում է ոչ միայն դրանց մեխանիկական մաքրմանը, այլև ջրային գոլորշիների կլանմանը: Այս ուսումնասիրությունները նույնպես արժանացել են արտոնագրի:

Ռիմա ՄԱՆՈՒԿՅԱՆ
Տեխնիկական գիտությունների թեկնածու

«ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ»
Գլխավոր խմբագիր՝ Վլադիմիր ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ
Երևան—19, Մարշալ Բաղրամյան 24 դ, հեռախոս՝ 56-80-14:
«Տիգրան Մեծ» ՓԲԸ հրատարակչություն: Պատվեր՝ 69268, գրանցման վկայական՝ 448: Ստորագրված է տպագրության՝ 28.09.98 թ. (3434—3450):
Թերթի հովանավորն է «ԿԱՆԱՉ» ՓԲԸ
«ГИТУТЮН» («Наука») — газета НАН РА